

BULGARİSTAN KOMİSERLİĞİ

MAHİR AYDIN

GİRİŞ

1877/78 Osmanlı--Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Bulgarlar, "Büyük Bulgaristan" rüyalarının gerçekleştiğini gördüler. Kurulan Bulgaristan, sınırları itibariyle, Sırbistan'dan Kara Deniz'e, Romanya'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan ve bütün Makedonya'yı içine alan geniş bir sahayı ihtiva etmekteydi. Bu topraklarda, başta Türkler olmak üzere, diğer unsurlara kıyasen, Bulgar ahalinin azınlık halinde kaldığı malumdur.

Rusya'nın "Şark Meselesi"ni, 1853-56 Kırım Harbi'nde olduğu gibi, tek başına ve kendi hedefleri doğrultusunda çözüme teşebbüsü, Avrupa'yı, tekrar bir büyük harbin eşiğine getirmiştir. Balkanlarda bir büyük "Slav Devleti"nin kurulmasına baştan beri karşı çıkan Avusturya-Macaristan'ın ve Rusya'nın bu şekilde, hem Balkanlar, hem de Doğu Anadolu istikametinde ilerlemesini, kendi emparyal siyasetine karşı bir tehdit unsuru olarak gören İngiltere'nin sert tutumları, çıkan krizin, Berlin'de toplanan bir kongrede halledilmesini kaçınılmaz kılmıştır. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Ayastefanos Antlaşması'nın maddeleri, Avrupa dengeleri doğrultusunda gözden geçirilmiş ve büyük devletlerin istediği ölçüde, Bulgaristan'a verilmiş olan bazı topraklar, Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Böylece, "Büyük Bulgaristan"ın, küçük bir Bulgaristan Prenslığı, Şarkî Rumeli Vilâyeti ve Makedonya olarak üç parçaya taksimi, aslında Makedonya ve Balkan meselelerine ait nihâî çözümlerin, zamana bırakılmasından başka bir şey değildir. Nitekim Berlin Antlaşması'ndan sonra, "Büyük Bulgaristan"ın sınırlarına erişmek, hukukî yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak kurulan Bulgaristan Prenslığı'nin esas hedefi olmuştur. Bulgar tarihçilerin "Yarım Birleşme" olarak adlandırdıkları Şarkî Rumeli Vilayeti'nin 1885 senesinde ilhakı, bu hedefin ilk başarılı adımını meydana getirmiştir.

Bulgaristan Prenslığı'nin bağımsızlığını ilan ettiği 5 Ekim 1908 tarihine kadar geçen zamanda Osmanlı-Bulgar münasebetlerinin şekli, bu statüde kaldı. Bu sebepledir ki, iki hükümet arasındaki münasebetler, birer sefarethane vasıtasıyla değil de, Osmanlı Devleti'nin Sofya'da tesis ettiği "Bulgaristan Komiserliği" ve Bulgar hükümetinin İstanbul'da bulundurduğu "Bulgaristan Kapıkethüdalığı" tarafından yürütüldü. Aynı sebepledir ki, Avrupa devletleri de, İstanbul'daki sefirlerine kıyasen, Sofya'ya konsolos göndermişlerdir. Diğer taraftan, Osmanlı Arşivi vesikalarında, Bulgar hükümetinin azaları için, "nazır" yerine "müdür" ve hükümet başkanı için de "başvekil" yerine "baş-müdür" tesmiyesinin yapılması, aynı sebebe müsteniddir. Bulgaristan Kapıkethüdalığı bahsini, bir başka incelemeye konu yapmak ümidiyle bir tarafa bırakarak, burada, Bulgaristan Komiserliği hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Bulgaristan Komiserliği hakkında, mevcut literatürde kâfi derecede bilgi olmadığı gibi, Bulgaristan ile ilgili eserlerin ekserisinde, komiserlik müessesesinin ismi dahi yer almamaktadır. Halbuki, Rumeli'deki diğer Osmanlı topraklarına kıyasen, üzerinde en fazla Türk ahalinin yaşadığı ve 500 sene Osmanlı idaresinde kalan Bulgaristan'ın; son bir bahis olarak, "kültürel" açıdan da elden

çıkışını ve etnik bakımdan uğradığı mecburî değişikliği, Bulgaristan Komiserliği'nin vasıtası ile tespit edebilmek mümkündür.

Bu çalışmamızı hazırlarken, birinci elden kaynak mahiyetinde olan ve yüzlerle ifade edebileceğimiz bir sayıdaki, Başbakanlı Osmanlı Arşivi'nin vesikalarından istifade ettik. Özellikle "Bulgaristan Mümtaze Kalemî" tasnifini kullanırken bu tasnife ait vesikaların 1895-1905 senelerine münhasır kalması yüzünden, 30 senelik süreyi, "İrade", "Bulgaristan irade", "Sadaret Resmî Maruzat", "Sadaret Hususî Maruzat" ve "Bulgaristan Muharrerat" gibi tasniflerin yardımıyla, tamamlamaya çalıştık. Bununla beraber, bu konudaki vesikalarının henüz tam olarak tasnif edilememiş olduğundan incelemenin, komiserlik müessesesi ağırlıklı konulara inhisar ettirilmesi ve diğer bazı cephelerine sadece işaret edilerek, kapsamlı bir araştırmayı, istikbale bırakmak zarureti hasıl olmuştur. Bu meyanda, komiserliğin siyasi muhtevalı faaliyet ve yazışmalarına dair teferruat, bu konudaki arşiv vesikalarının tasnifi tamamlanmamış olduğundan, takdim edilme imkânı bulunamamıştır. İlmî bir mesaiye ilk defa konu olan bu çalışmamızı, II. Abdülhamid devrinin çok zorlu bir dönemine ışık tutacağı kanaati ile sunmaktayız.

Komiserlik müessesesi, Osmanlı Tarihi'nin "en buhranlı yüzyılı" olan XIX. asrın son çeyreğinde ortaya çıkan ve biri Bulgaristan'da, diğeri Mısır'da görülen bir teşkilattır¹. Yüzyıllar boyunca birer Osmanlı toprağı olarak idare edilen bu yerler, işgal veya siyasi antlaşmalar neticesinde elden çıkınca, gerek buralarda yaşayan Türk ahalinin hukukunu muhafazaya çalışmak ve gerekse Osmanlı Devleti'nin hükümlerini haklarını, şeklen de olsa devam ettirmek için, böyle bir uygulamaya gidilmiştir.

Berlin Antlaşması'na göre, Bulgaristan Prensiği'nin dahilî nizamnamesi hazırlanıncaya kadar bir Rus komiseri tarafından idare edilmesi² ve dokuz aydan fazla olamayacak bir süre zarfında, Osmanlı Devleti'nin komiseri ile diğer devletlerin konsoloslarından meydana gelen bir heyetin, bu komisere yardımcı olmaları kararlaştırılmıştır³. Bu geçici dönemden sonra, Bulgar hükümeti nezdinde, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan birer konsolos bulundururken, Osmanlı Devleti ise, yine bir komiser vasıtasıyla temsil edilmiştir⁴.

Osmanlı Devleti'nin bu şekilde temsil edilmesi, Bulgaristan'ın, hukuken hâlâ Bâbüâli'ye bağlı olmasının yanı sıra, devletlerarası hukuk ve teşrifat usûlü açısından içerisinde bulunduğu özel statüsünden ileri gelmiştir. Bu sebeple, Bulgaristan nezdinde hükümetlerini temsil eden yabancı devlet temsilcileri, İstanbul'da bulunan elçilerine bağlı olarak vazife yapmak ve kendilerini yalnızca "konsolos" olarak vasıflandırmak mecburiyetinde kalmışlardır. Buna rağmen, Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ile ilgili olarak ortaya koyduğu bu hususun, kâğıt üzerinde kaldığı ve tatbikatta bu konsolosların, Bulgaristan'da memleketlerini temsil eden "elçiler" olarak muamele gördükleri bir gerçektir. Buna rağmen Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan Prensi nezdine bir "diplomatik memur" gönderilmeyerek, Bulgarların bağımlılıklarını, dolaylı da olsa hatırlatmaya ve onların

¹ Mısır Komiserliği için bkz. Rifat Uçarol, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İstanbul 1989, s. 151-261. Her ikisi de komiserlik olmasına rağmen, Bulgaristan Komiserliği, Mısır'dakinden çok daha farklı bir öneme sahiptir. Mısır Komiserliği, büyük ölçüde Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın şahsî "menfâ'sı" gibi görünebilmekle beraber, müessesenin hukukî karakteri itibarıyla, neticede, yine de, bir başka devletin eline geçmiş bir topraktaki hukukun hâlâ işgalci devlette değil de, metbû devlete ait olduğunun işaretini taşımaktadır ve bu anlamda, Mısır Komiserliği'nin, Bulgaristan Komiserliği ile devletlerarası hukuk açısından hiç bir farkı yoktur. Aradaki fark, temsiliyet vazifesinin hayatî önemi ve işgücü yoğunluğunda yatmaktadır. Zirâ, ilk fethedilen topraklar arasında yer alan ve ilk Türk yerleşmesinin ve vatan haline getirilmesinin yaşanmış olduğu Bulgaristan'da, Bulgar Prensiği'nin oluşumu ile daha evvel başlamış bulunan "Türk unsurundan arındırma" faaliyetleri, giderek bir "etnik arındırma" siyaseti halinde programlaştırılmıştır. Bu durumda, Bulgaristan Komiserliği, Mısır'dakinin aksine Bulgaristan'da yaşama mücadelesi vermekte olan Türk nüfusunun siyasi, askerî, mülkî ve kültürel konuları ile özellikle meşgul olmak mecburiyetinde kalmıştır.

² Bu komiser Prens Dondukof-Korsakof olacaktır.

³ Berlin Antlaşması'nın bu konu ile ilgili VI ve VII. maddeleri için bkz. Berlin Kongresi Protokolleri, İstanbul 1297, s. 254.

⁴ Bulgaristan hükümeti nezdinde, yalnız Osmanlı Devleti'nin "komiseri" mevcut iken, diğer devletlerin "konsolos" sıfatıyla temsilci bulunduğu hakkında bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Bulgaristan Mümtaze (=A.MTZ.04), nr. 26/105; 46/26, lef 9.

"tâbîlik" hukukuna hâle getirilmemeye çalışılmıştır. Yine bu maksatlardır ki, Vidin, Ruscuk ve Varna'daki "Tüccar Vekillikleri"nin, komiserhane ile doğrudan bir irtibat tesisine girmemeleri istenmiş ve böyle bir uygulamanın, komiserliği "sefârethâne" ve Tüccar Vekillikleri'ni de "şehbenderhâne" haline koyacağı, belirtilmiştir⁵. Nitekim, aynı endişenin bir neticesi olarak, Bâbîâlî, Bulgaristan hükûmetinin azalarını, "nâzır" olarak değil de, "müdüf" olarak ve hükûmet reisini de "başmüdüf" olarak adlandırmıştır⁶. Böyle olmakla beraber Bâbîâlî'nin de, bazen "sürc-i lisân" ederek, "başmüdüf"e, "başvekil" tanımlamasıyla, hitap ettiği de tespit edilebilmektedir⁷. Diğer devletlerin, Bulgaristan hükûmet üyelerine ve hükûmet başkanına, "nâzır" ve "başvekil" sıfatlarıyla hitap etmekte ve yazışmalarda bulunmakta olduğu ise, bilinmektedir. Dolayısıyla, bu noktada da Berlin Antlaşması'nın Bulgar Prenslığı'nin hukukuyla ilgili olarak ortaya koymuş olduğu kaidelere riayet edilmediği anlaşılmaktadır⁸.

Bulgaristan'ın siyasî sâikler sebebiyle, Avrupa Devletleri tarafından bağımsız bir hükûmet gibi muamele görmesi neticesinde, Osmanlı Devleti tarafından Sofya'ya gönderilen komiserin, sanki yalnızca Türk vakıflarıyla ilgili işlerle meşgul olacakmış gibi gösterilmesi ve kendisinin, bir "evkaf komiseri" olarak görülmesi istenmesi, biraz da devletlerarası münasebet usullerine göre, statüsü açık bir şekilde belirtilmeyen Osmanlı komiserinin, daha ziyade meşgul olmak zorunda kaldığı vazifeleri ile ilgilidir. Gerçekten de, komiserliğin resmî mesai yoğunluğunu, Bulgaristan'daki camiler ile vakıf mallarına nezaret etmek meydana getirmiştir. Bununla beraber komiserler, bu vazifeye ilave olarak, hâliyle, siyasî muhtevalı işleri de üstlenmişler ve bu meyanda, Bulgaristan'a âit gelişmeleri yakından takip etmeye ve gelişmeleri, mümkün olabildiği kadarıyla, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri istikametinde yönlendirmeye ve Bulgaristan'da kalan Türk nüfusa sahip çıkmaya çalışmışlardır. Nitekim, Berlin Antlaşması'ndan itibaren büyük bir gelişme gösterecek olan Makedonya meselesi, yurtlarını terk etmek zorunda kalan Türk ahalinin tekrar eski vatanlarına kabûlü, Şarki Rumeli Vilayeti'nin ilhakıyla ortaya çıkan siyasî meselelerin halli, suçluların iadesi, müşterek hudud boyunca meydana gelen hadiseler ve benzeri konular, Bulgaristan komiserlerini büyük ölçüde işgal edecektir⁹.

A) BULGARİSTAN KOMİSERLİĞİ HEYETİ

1) Bulgaristan Komiserleri

Türk ahali ve vakıflar konusunun, Osmanlı komiserlerinden beklenen vazifeler içerisinde ön planda görünmesi, mesnedsiz değildir. 1877/78 Osmanlı-Rus Harbi'nin "Bulgaristan'daki Türk nüfusun imhası"na yönelik hadiseleri sırasında, bir büyük kısmının hayatını kaybetmesine ve düşman elinden kaçan diğer kısmının da, Rumeli'nin Osmanlı elinde kalan bölgelerine ve özellikle de Anadolu'ya doğru göç etmek suretiyle, asırlık yurtlarını terk etmesine rağmen, ortaya çıkan Bulgaristan Prenslığı'nin idaresi altında, hâlâ önemli sayıda bir Türk nüfusu yaşamaktaydı. Bu nüfusun, can güvenliği içinde her hangi bir baskıya maruz kalmadan yaşayabilmesi ve özellikle, asırların zenginliği olan mal varlıklarının ve vakıflarının korunması konusundaki anlaşmazlıkların halli gerekmiş ve bu anlamdaki hukuklarının, tescili icap etmiştir. Ayrıca, Bulgaristan'a dönmek isteyen Türklerin eski topraklarına tekrar kabulü ile diğer yerlere dağılan ve Anadolu istikametine göç edip yerleşmek mecburiyetinde kalanlar ile bütün bu felaketli gelişmelerde hayatlarını kaybetmiş bulunanların emlak zabtı ve veraset muameleleri, çözülmesi gereken büyük bir mesele halinde durmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı, tayin olunan komiserlerde öncelikle Müslüman olmaları,

⁵ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 73; 31/54.

⁶ "Bulgaristan Hariciye Müdüf" değerlendirilmesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 30/32, 31.VIII.1895.

⁷ Bulgaristan dahiliye ve ziraat nazırları için bkz. A.MTZ.04, nr. 133/35, lef 3.

⁸ İngiltere'nin Sofya'daki diplomatik temsilcisi Mr. Ashburnhan'ın, 30.XI.1879 tarihinde "Bulgaristan Hariciye Nezareti (Bulgarian Minister for Foreign Affairs)" adlandırılması için bkz. Bilal N. Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, Ankara 1970, II, 641-642.

⁹ A.MTZ.04, nr. 123/86, lef 4.

Bulgaristan'daki mîrî, vakıf ve şahıs arazisine âit emlak meselelerini çözebilecek kabiliyette bulunmaları ve devrin genel siyasetine vakıf olmaları, gibi şartlar aranmıştır¹⁰.

Komiserlerin tayini, yukarıdaki şartlar da dikkate alınarak, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in tercihi ile yapılmış ve bu konuda çıkan irade, dahiliye, hariciye ve maliye nezaretlerine, birer sadaret buyuruldusu ile bildirilmiştir¹¹. Ayrıca, komiserin Bulgar hükûmeti tarafından resmen kabulü için, prene hitâben bir mektup ve başmüdire hitaben de bir "tavsiye-nâme" kaleme alınmış ve bu evrak, ya bizzat komiserin kendisi ile ya da postaya verilmek suretiyle, Sofya'ya gönderilmiştir¹². Açıkladığımız sebepler neticesinde ortaya çıkan Bulgaristan Komiserliği için¹³ Osmanlı Devleti tarafından, 1878-1908 seneleri arasındaki 30 yıllık dönem zarfında, dokuz ayrı komiser vazifelendirilmiştir. Bunlar, vazife sıralarına göre şu kişilerden meydana gelmektedir:

Pertev Efendi	1878-1879
Nihad Paşa	1879-1885
Nikola Gadban Efendi	1885-1886
Kâzım Beyefendi	1887-1896
Niyazi Beyefendi	1896-1897
Nasuhi Beyefendi	1897-1898
Necib Melhame Efendi	1898-1902
Ali Ferruh Beyefendi	1902-1904
Sadık Paşa	1904-1908

a) Pertev Efendi

İlk Bulgaristan Komiseri olan Pertev Efendi'nin sadarete 19 Kasım 1878 tarihi ile gönderdiği bir tahririnden, 8-10 gün kadar önce Sofya'ya vararak, vazifesine başladığını tespit ediyoruz¹⁴.

¹⁰ Nitekim, devrin sadrazamlarından Kâmil Paşa, bu hususla ilgili değerlendirmesinde "...iş-bu komiserliğe ta'yin olunacak zâtin islâmdan olması icâb-ı maslahatdan olmakla beraber, vazife-i asliyesi olan arâzi-i emîriyye ve mevkufe ile ahâli-i İslâmiyye işlerinin hüsn-i tesviyesine ve bundan ma'adâ politikaya âid mesâlih ve muhâberâtın dahi temşiyetine iktidârî olmak lâzım geleceği..." ifadesini kullanmıştır (Bkz. B0A, Bulgaristan irade (=Bİ), nr. 446). Aynı şekilde, bizzat üsteleneceği Bulgaristan komiserliğine, aşağıda değineceğimiz Nasûhî Beyefendi de, bu konudaki görüşlerini, aynı doğrultuda dile getirmiştir: "Salâbet-i İslâmiyyem ve asâlet-i Osmaniyem icâbınca elhamdülillah-i te'âlâ kendi haddini ve devletin hâlini bilmez ve emâneti sû-i isti'mâl ile isrâf ve sû-i sarf eder makuleden bulunmadığımı arz ü beyan" tarzında bir ifade ile, kendi şahsında, komiserlerin sahip olması gereken vasıfları dile getirmiştir (Bkz. A. MTZ.04, nr. 61/69, lef 5).

¹¹ Bu konudaki yazışmalara bir misal için bkzs. A. MTZ.04, nr. 44/31.

¹² "Bu hususta bkz. A. MTZ.04, nr. 46/26, lef 3, 4, 11.

¹³ "Berlin muahedesi ahkâmına tevfikân taraf-ı Devlet-i aliyye'den Bulgaristan Emâreti'ne komiser ta'yin buyurulan saadetlü Pertev Efendi..." (Bİ, 201); Bu konuda Bilal Şimşir, perakende bazı tespitlerde bulunmakla birlikte, biraz da kaleme aldığı eserin böyle bir maksadı taşıyamaması sebebiyle, bazen Osmanlı komiserini "özel elçi" olarak değerlendirmekte ve bazen de komiserler arasında irtibat kuramamaktadır. (Bkz. "Bulgaristan Prenslığı kurulduktan sonra, 1880 senesinde Bulgarlarla emlak meselesini görüşmek üzere Sofya'ya gönderilen Osmanlı komiseri Nihad Paşa, yanında 100 sandık dolusu tapu da götürülecek, çetin müzakereler yapacak, fakat Türk emlakını Bulgarlardan kurtarmak mümkün olamayacaktır". (Aynı eser, II, CLXXVIII). "Tırnova'da Osmanlı Komiseri Pertev Efendi, 21 Şubat 1879", Aynı eser, II, 9. "Osmanlı komiseri Pertev Efendi'nin Tırnova'da yaptığı teşebbüs, 23 Nisan 1879", Aynı eser, II, 22. "Özel elçi Pertev Efendi'nin Prens Aleksandr'a Sultan'ın beratını getirmesi ve Sofya'da görüşmeler yapılması, bu görüşmelerin başarı ile sonuçlanması ve prensin; Bulgaristan Türklerinin malları, vicdan hürriyetleri ve okulları konusunda teminat vermesi, 16 Ağustos 1879", Aynı eser, II, 46. "Prens'in beratı özel elçi Pertev Efendi tarafından Sofya'ya götürülmüş ve 10 Ağustos 1879 Pazar günü törenle kendisine sunulmuştur." Aynı eser, II, 351, 352.

¹⁴ Bİ, nr. 205, lef 1.

Kendisine, 7.500 kuruş maaş ve aynı miktardaki harcırah tahsis edilmiştir. Maiyyetinde, Türkçe kâatibi olarak Karabet Efendi ve Fransızca kâatibi olarak Dominyan Efendi'nin¹⁵, Türk ahalinin işlerine yardımcı olmaları maksadıyla, erkân-ı harbiye 6. daire eski muavini Selim Efendi ile Şumnu eski kaimmakamı Daniş Efendi'nin¹⁶ ve komiserhane tercümanlığı için de, Bedros Efendi'nin¹⁷ vazife aldıklarını görmekteyiz. Böylece, kavas ve aşçı gibi hizmetliler hariç tutulacak olursa, Bulgaristan Komiserliği'nin komiser başta olmak üzere, dört kâatip ve bir tercümandan meydana gelen 6 kişilik bir kadro ile faaliyete başladığı tespit edilmektedir.

Bu kadro içerisinde yer alan Selim Efendi, kısa bir müddet sonra şahsî mazeret beyanı ile istifa etmiş ve yerine, eski Hersek Askerî Fırka kâatibi Mustafapaşazade Mehmed Ferid Bey tayin olunmuştur¹⁸. Bir kaç lisana âşına olan Mehmed Ferid Bey, bu vazifesine ilave olarak, komiser muavinliği vazifesini de üstlenmiştir¹⁹.

Pertev Efendi, ilk komiser olması sebebiyle, önce, diğer devletlerin konsolosları gibi, hizmet verecekleri bir binanın tedarikine çalışmış ve bu maksatla bulunan uygun bir bina, 3.000 frank sarfiyla, tamir edilerek, komiserhane haline getirilmiştir²⁰. Pertev Efendi'nin, takriben bir sene devam eden komiserliği esnasındaki en önemli hadise, 22 Şubat-9 Mayıs 1879 tarihleri arasında²¹ Tırnova'da toplanan Bulgaristan Kurucu Meclisi'nin müzakerelerinde ve Prens seçiminde, Osmanlı Devleti'ni temsil eden hazır bulunması olmuştur²². Bu maksatla kendisi, Sofya'dan Tırnova'ya gittiğinde, Mehmed Ferid Bey komiser vekili olarak vazife yapmıştır²³.

b) Nihad Paşa

Pertev Efendi'nin kısa süren komiserliğinden sonra, bu vazifeye, 20 Aralık 1879 tarihinde Nihad Paşa tayin edilmiştir²⁴. Askerî rütbe tahsisatı ile birlikte toplam 20.000 kuruş maaşla vazifesine başlayan Nihad Paşa'nın, Fransız, Alman, Leh ve Latin lisanları ile konuşabildiğini ve ayrıca, İngilizce ve Türkçe okuyup yazdığını tespit edebiliyoruz. Birinci dereceye kadar olan Mecidi nişânlarının yanı sıra, İtalya ve Rusya tarafından da taltif edilen Nihad Paşa'nın maaşı, 14 Mart 1880

¹⁵ Bİ, nr. 200, 28.X.1878.

¹⁶ Bİ, nr. 201, 3.XI.1878.

¹⁷ Bİ, nr. 255, lef 47.

¹⁸ Bİ, nr. 208, 25.XII.1878.

¹⁹ Bİ, nr. 255, lef 45.

²⁰ Bİ, nr. 205.

²¹ BOA, Yıldız Sadaret Hususi (=YA. Hus), nr. 160/48, lef 2; 161/17, lef 4.

²² Pertev Efendi'nin, Tırnova'daki meclisin açılışı ile ilgili olarak, hariciye nezaretine gönderdiği 22.II.1879 tarihli telgraf için bkz. YA. Hus, nr. 160/48, lef 2. Aynı şekilde, Bulgaristan Prensliğine Aleksandr Battenberg'in seçildiği ve Bulgar Anayasası'nın kabul edildiğine dair telgraflar için de, bkz. YA. Hus, nr. 160/105, lef 5, 6; 161/17, lef 3, 4. Prens seçiminden sonra, Battenberg'in söylediği nutuk için bkz. YA. Hus, nr. 162/5, lef 3. ve Pertev Efendi'nin nutku için bkz. YA. Hus, nr. 162/5, lef. 4.

²³ Bİ, nr. 209; 255.

²⁴ Nihad Bilinski Paşa, 1821 senesinde, Avusturya'nın eline geçmiş olan eski Lehistan topraklarından Galiçya'nın Gordisko köyünde, Fransuva Bilinski'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Lemberg dârülfünûnundan ve Fransa Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra, 28 Temmuz 1854 tarihinde ve 33 yaşında olduğu halde, Müslümanlığı kabul ederek, Osmanlı Devleti'nin hizmetine geçmiş ve 1.000 kuruş maaş ile erkân-ı harbiye subayı olarak, Osmanlı ordusunda vazife almıştır. 1853-56 Kırım Harbi esnasında, Sivastopol, Gözleve ve Batum taraflarında vazife yapan Nihad Paşa, daha sonra Hüdavendigâr vilayeti, Midilli adası ve İzmir'de çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Nafia nezaretinin inşaat komisyonunda, Bosna'da, Mitkoviça'da ve Haydarpaşa Demiryolu müdürlüğünde vazife almış, 1877/78 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlaması üzerine, kendi isteği ile Şumnu'ya gitmiştir. Harpten sonra, Hassa Ordusu Meclisi'nde Batum ve Anadolu hudud tashihlerinde Osmanlı Devleti'ni temsil ettikten sonra, 22 Ağustos 1879 tarihinde ferik rütbesine yükseltilmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. BOA, Sicill-i ahvâl, I, 664. Ayrıca Mine Erol, Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey, Ankara 1973, s. 7, 15.

tarihinde 15.000 kuruşa tenzil edilmiştir. Nihad Paşa'dan, vazifesi esnasında, hem Bulgaristan'da yaşayan Türklerin²⁵ hem de maiyyet memurlarının kendisinden memnun olduğunu anlamaktayız²⁶.

Nihad Paşa'nın komiserliği zamanında, Şûrâ-yı devlet eski azalarından olan Ali Fazıl Bey'in, 20 Eylül 1880 tarihinden itibaren "Bulgaristan İkinci Komiseri" sıfatıyla vazife almış olduğunu görmekteyiz²⁷. Bununla beraber, daha sonraki komiserler maiyyetinde, bu sıfat ile ikinci bir komiserin mevcut olmaması, bu uygulamanın, geçici bir tasarruf olduğunu göstermektedir²⁸. Yine bu dönemde, Türkçe kâtipliği ile tercümanlık vazifelerini Emin Bey ve Fransızca kâtipliğini Alfred Bey²⁹ yürütürken, evkaf memurluğunu da Fahreddin Efendi³⁰ üstlenmişlerdir. 12 Aralık 1879 tarihinde ise, Bükreş sefaretinde vazifeli Mahmud Nedim Bey, komiserlik başkatabetine tayin olunmuştur³¹.

Beş sene kadar bu vazifede kalan Nihad Paşa, özellikle 1877/78 Rus Harbi'nin yaptığı tahribat sebebiyle, Türk ahalinin uğramış olduğu mağduriyeti telafi ve Bulgaristan göçmenlerinin topraklarına dönebilmesi için çalışmış ve bu maksatla, prens ile çeşitli görüşmelerde bulunmuştur³². Diğer taraftan, Bulgaristan'da mülk sahibi olan Türk ahali, gerek bizzat ve gerekse vekilleri vasıtasıyla Nihad Paşa'ya müracaat ederek, kendilerine yardımcı olunmasını istemişlerdir³³. Bu türlü muamelelere ait vazifesini sadakatle yerine getirmeye gayret eden Nihad Paşa, Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan tarafından ilhakı üzerine gözden düşmüş³⁴ ve İstanbul'a çağrılmak suretiyle, 28 Kasım 1885 tarihinde Bulgaristan Komiserliği'nden alınmıştır³⁵. 20 Kasım 1881 tarihi öncesinde, şiddetli derecede hasta olduğunu tespit ettiğimiz Nihad Paşa'nın, daha sonraki komiserlerde gördüğümüz şekliyle, bu durumunu, izinli olarak İstanbul'a gelmek için, bir bahane olarak kullanmadığını ve büyük bir vazife ciddiyeti ile çalıştığını söyleyebiliriz³⁶.

c) Nikola Gadban Efendi

Nihad Paşa'nın yerine, Meclis-i vükelâ'nın kararı üzerine sadrazam Kâmil Paşa tarafından Bulgaristan Komiserliği için İsmail Beyefendi teklif edilmişse de, bu teklif, Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul görmemiştir. Bu konuda çıkan iradeye göre, hassaslaşan siyasî şartlar karşısında, şahsen tanıdığı bir kişiyi bu vazifeye getirmek istediği anlaşılan padişah "ehil ve muktedir ve her vechile hâiz-i emniyyet zevâtdan" olan, Bombay eski şehbenderi ve "mâbeyn tahrirat-ı ecnebiyye" kâtiplerinden Hüseyin Efendi'nin tayinini re'sen tercih etmiştir. Hattâ yeni komiserin, 150 lira harcırah verilmek suretiyle, en geç iki gün içerisinde Sofya'ya gitmesini isterken³⁷, Türkçe kitabetine

²⁵ İD, 65305; Bulgaristan'daki Türk ahaliye ait meclislerin, Nihad Paşa'nın rütbe terfii için, hüsnü şahadetlerini ifade maksadıyla sadarete mahzarlar takdim etmişlerdir. Bu mahzarlar, Osmanpazarı, Varna, Silistre, İvraca, Hezargrad, Ruscuk ve Şumnu'dan gönderilmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 19/9, lef 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9).

²⁶ Nihad Paşa'nın, maiyyetinde bulunan Emin ve Alfred Beylerin terfilerine dair tahriri için bkz. BOA, İrade Dahiliye (= İD), nr. 69171.

²⁷ Ali Fazıl Bey'in, Bulgaristan Prensi tarafından ekseriyetle mülakata davet olunduğu cihetle, on seneden beri hamil olduğu 4. rütbe Mecidi nişanının, 2. rütbeye yükseltilmesine dair irade için bkz. İD, nr. 65811; 68908.

²⁸ 10.IX.1882, A.MTZ.04, nr. 24/39, lef 71; 6.IV.1884, A.MTZ.04, nr. 18/19, lef 1. Ali Fazıl Bey'in 26 Haziran 1882 tarihinde başvekâlete gönderdiği bir tahririnde, Nihad Paşa'nın ismi yer almaksızın "Bulgaristan Komiseri" ünvanını kullandığını da görüyoruz. Bkz. İD, nr. 68908, lef 1 ve Ek. 4.

²⁹ 24.III.1883, İD, nr. 70439.

³⁰ İD, nr. 70439.

³¹ İD, nr. 64607.

³² Prens ile yaptığı 3 Nisan 1880 tarihli bir görüşmeye dair bkz. Y-A. Hus, nr. 164/29, lef 2.

³³ Osmanlı Arşivi'nin Bulgaristan Muharrerat Tasnifi (BM) bu konuya ait yazışmalarla dolu olup, bir kaç misal için bkz. BM nr. 962, s. 35, 36, 38, 39, 41. Ayrıca bu husus, tarafımızdan yönetilmekte olan bir yüksek lisans çalışmasında ele alınmaktadır.

³⁴ Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhakı hakkında bkz. Mahir Aydın, Şarkî Rumeli Vilayeti, Ankara 1992, s. 255-290.

³⁵ Bİ, nr. 446. Bu tarihi Sicill-i ahvâl, bir gün farkla 29.XI. 1885 olarak verirken, 17.IV.1898 tarihinde vefat ettiğini de belirtmektedir. Bkz. Sicill-i ahvâl, I, 664.

³⁶ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 16.

³⁷ Bİ, nr. 446.

Ateş Mehmed Paşa-zâde Ali Bey ve Fransızca kitabetine de, hariciye nezareti istişare odası mümeyyizleri hulefasından Ohannes Efendi tayin edilmiştir³⁸.

Ancak Hüseyin Efendi'nin Sofya'ya gitmek konusunda gösterdiği isteksizlik üzerine, Şarkî Rumeli meselesinin siyaseten halli maksadıyla daha önce Filibe'ye gönderilmiş olan ve oradaki hizmetleri takdir olunan Nikola Gadban Efendi'nin, Bulgaristan Komiseri tayini uygun görülmüştür. Bu konudaki irade 3 Aralık 1885 tarihinde çıkarken, Mustafa Şevket Bey de, komiserlik kitabetine getirilmiştir³⁹.

Bulgaristan Komiseri tayin olunan kişinin Müslüman olmasına dikkat edildiği halde, Nikola Gadban Efendi'yi bir istisna olarak görüyoruz. Buna rağmen Nikola Gadban Efendi'nin, bu kritik dönemde başarılı olduğunu⁴⁰, Bâbiâli tarafından, altı ay gibi kısa bir zaman içerisinde üç defa rütbesinin yükseltildiğini⁴¹ ve Bulgaristan Prensi Aleksandr'ın da kendisinden memnun kaldığını, 20 Şubat 1886 tarihli tahririnden öğreniyoruz⁴².

d) Kâzım Beyefendi

Gadban Efendi'nin hangi tarihte komiserlik vazifesinden ayrıldığını, şimdilik, tespit edemiyoruz⁴³. Kendisinden sonra komiserlikle ilgili durumu, berrak bir şekilde tespit etmek mümkün olamamaktadır. Bu sebepten dolayı, dördüncü Bulgaristan komiseri olarak gördüğümüz Kâzım Beyefendi'nin vazife süresi ve hattâ, bu vazifeye tayini hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. Fakat kendisini, 23 Şubat 1888 tarihi itibarıyla, komiserlik makamında görmekteyiz⁴⁴. Böyle olmakla beraber, daha sonraları, Kâzım Beyefendi'den bahsedilmeksizin, komiserlik vazifesinin vekâleten yürütüldüğünü tespit edebiliyoruz. Nitekim 25 Şubat 1889 tarihinde, başkâtip Onnik Efendi'ye yazılan tahrirde, iki sene süre ile komiserlik vazifesinin, kendisine havale edildiğinin bildirilmiş olması, bu tespitimizi takviye etmektedir⁴⁵. Yine, Mustafa Reşid Bey'i 24 Aralık 1890-5 Aralık 1892 tarihleri arasında⁴⁶ ve Mehmed Nebil Efendi'yi de, 22 Aralık 1893-19 Aralık 1895⁴⁷ tarihleri arasında komiser vekili olarak görüyoruz. Komiserlik makamının uzun müddet münhal kalmamasına dair gösterilmekte olan hassasiyete rağmen, bu makamın, hangi sebeplerden dolayı bu kadar uzun süren bir vekâlet dönemine girmiş olduğunu, şu anda izah etmek, mümkün olamamaktadır⁴⁸.

e) Niyazi Beyefendi

Niyazi Beyefendi'nin Bulgaristan Komiserliği'ne tayini, komiserhane kadrosu içinde yer almamış olarak ve bu makama doğrudan İstanbul'dan tayin edilerek gelen diğer komiserlerden farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Zira Niyazi Beyefendi, önce Mehmed Nebil Bey'in yerine komiserlik başkitabetine tayin olunmuş⁴⁹ ve daha sonra, 30 Mart 1896 tarihinde de, 10.000 kuruş maaş ve 2.500

³⁸ Bİ, nr. 457.

³⁹ Bİ, nr. 459.

⁴⁰ Mesela, Bulgaristan Prensi ile görüşülecek konuları tespit için, İstanbul'a gelişi hakkında bkz. Bİ, nr. 472; 473; 475.

⁴¹ Bulgaristan Komiseri Gadban Efendi'ye 3. dereceden nişan-ı Osmanî'nin verildiğini (9.I.1886, İD, nr. 76972) ve bu nişanın 2. dereceye (4 Haziran 1886, İD, nr. 78344) ve 1. dereceye (26.VII.1886, İD, nr. 78084; 78600) yükseltildiğini, ayrıca kendisine, 2. rütbeden Mecidî nişanının verildiğini (2.II.1886, İD, nr. 77024) tespit edebiliyoruz.

⁴² Prensin gönderdiği tahririn Fransızca sureti için bkz. A.MTZ.04, nr. 20/3, lef 1.

⁴³ Gadban Efendi'ye ait tespit edebildiğimiz son vesika, 29.X.1886 tarihinde sadrazam Kâmil Paşa'ya gönderdiği telgrafur (Bkz. A.MTZ.04, nr. 21/10).

⁴⁴ A.MTZ.04, nr. 22/13.

⁴⁵ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 48.

⁴⁶ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 61; 23/64; 24/39, lef 212; Y.A-Hus, nr. 263/112, lef 2; A.MTZ.04, nr. 4/4, 45; 5/5, 74; Bİ, nr. 999.

⁴⁷ A.MTZ.04, nr. 24/39, lef 89; A.MTZ.04, nr. 25/15; 27/42; 27/93; 29/22; 33/74, lef 10, 16; 57/17; Y.A-Hus, nr. 310/89, lef 2.

⁴⁸ A.MTZ.04, nr. 44/31, 10.V.1897.

⁴⁹ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 16.

kuruş tahsisat⁵⁰ ile komiserlik makamına yükseltilmiştir⁵¹. Ruscuk'un tanınmış ailelerinden birine mensup olan Niyazi Beyefendi'ye, başkâtip olarak Binbaşı Ahmed İzzet Bey ve başkâtip muavini olarak da Onnik Efendi yardımcı olmuşlardır⁵².

Niyazi Beyefendi'nin komiserliği esnasında, dikkate değer iki hususu tespit edebiliyoruz. Bunlardan biri, başkâtip muavini Onnik Efendi'ye ve diğeri de Demiryolları Komiseri Esad Efendi'ye dâir ihtilaflardır⁵³. Buna göre, Niyazi Beyefendi'nin yetkilerini lâyıkıyla kullanmayışından istifade eden Onnik Efendi, Bulgaristan hükûmeti ile komiserlik arasında bir "vâsıta-ı teâtî" vazifesi görmüş ve komiserhanenin idaresini eline alarak, her türlü muameleye ve bu arada başkâtip Ahmed İzzet Bey'in işlerine müdahaleye başlamıştır. Halbuki Ahmed İzzet Bey'in tayini sırasında kendisine, her türlü devlet sırrının Onnik Efendi'den saklanması ve hiçbir mühim işe müdahale ettirilmemesi bildirilmiştir. Buna rağmen Niyazi Beyefendi, komiserhane işlerini Onnik Efendi'ye havale edince, komiserhane memurları arasında çeşitli huzursuzluklar meydana gelmiştir. Bu yüzdendir ki, Ahmed İzzet Bey'in, Onnik Efendi'nin azlını, 7 Eylül 1896 tarihi itibarıyla, seraskerlik makamına teklif ettiğini görüyoruz⁵⁴.

Yine bu dönemde, aslî vazifesi pasaport ve mürûr tezkirelerine "mühür koymak"tan ibaret olan Filibe'deki Komiserlik İkinci Kitâbeti, İkinci kâtip Fethi Bey'den alınarak "Şark Demiryollarının Sarımbey ve Yanbolu Aksâmı Komiseri" Esad Muhlis Efendi'ye verilmek istenmiştir. Bu durum karşısında Esad Muhlis Efendi, böyle bir ilave vazifeyi kabul edecek olursa, İkinci kâtime âit olan ünvan, maaş ve harcırahın da kendisine verilmesini isterken⁵⁵, Ahmed İzzet Bey de, Esad Muhlis Efendi'nin bu vazife için kifayetsizliğini ifadeye çalışmıştır. Buna göre, rüşdiye tahsilinden mahrum olduğunu, harita, plan ve demiryollarına dâir ibtidai bilgiye bile vâkıf olmadığını ve böyle bir tayin gerçekleşirse, ikinci kitabet dairesinin bir "askerî kalem" haline geleceğini ve bunun da, Bulgaristan hükûmet memurları ve yabancı konsololar arasında hoş karşılanmayacağını belirtmiştir⁵⁶. Neticede sadaret, Esad Muhlis Efendi'nin asıl vazifesinin başka olduğunu ve böyle bir tercihin, ikinci kitabet dairesinin kuruluş maksadına da uygun gelemeyeceğini teslim ederek, Fethi Bey'in vazifesinde devamına karar vermiş ve bu kararını, 23 Aralık 1896 tarihinde kendisine bildirmiştir⁵⁷.

Bulgaristan Prensi ile birlikte 1896 ilkbaharında İstanbul'a gelen Niyazi Beyefendi'nin⁵⁸, Sofya'nın havası ile imtizac edememesi ve kalp rahatsızlığı yüzünden, vazifesinden ayrılmak istemesi üzerine, bu talebi Bâbüâlî'ce mâkul karşılanmış ve yerine, Beyrut eski vâlisi Nasuhi Beyefendi, 10 Mayıs 1897 tarihinde Bulgaristan Komiseri olarak tayin edilmiştir⁵⁹.

f) Nasuhi Beyefendi

Niyazi Beyefendi'den kalan 12.500 kuruşluk komiserlik maaşı, şahsına mahsus olarak 15.000 kuruşa çıkartılan Nasuhi Beyefendi⁶⁰, vâlilik tecrübesi sebebiyle, beklediği teşrifat âdâbını Bulgarlardan görememenin iğbirarı ile vazifesine başlamıştır⁶¹. Sadaret, kendisinin kabulüne dair,

⁵⁰ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 22; 45/30, lef 2.

⁵¹ "Bulgaristan Komiserliği baş-kâtibi olub Dersaadet'de bulunan sa'âdetlü Niyâzi Bey-efendi'ye,... başkâtip ünvanının komiserliğe tahvili münâsib..." olduğuna dair bkz. A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 21.

⁵² A.MTZ.04, nr. 37/3, lef 3.

⁵³ Rumeli Demiryolları hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Vahdettin Engin, Rumeli Demiryolları, İstanbul 1993.

⁵⁴ A.MTZ.04, nr. 37/3, lef 3, 4.

⁵⁵ A.MTZ.04, nr. 40/41, lef 3.

⁵⁶ A.MTZ.04, nr. 40/41, lef 4, 6.

⁵⁷ A.MTZ.04, nr. 40/41, lef 1.

⁵⁸ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 24.

⁵⁹ A.MTZ.04, nr. 44/31; 45/41. Nasuhi Beyefendi'nin bir an önce vazifesine başlaması için Niyazi Beyefendi'nin telgrafi için bkz. A.MTZ.04, nr. 44/49, lef 2.

⁶⁰ A.MTZ.04, nr. 45/9; Haremeyn payelilerinden Mehmed Servet Efendi'nin oğlu olarak, 1867 Ağustos'unda İstanbul'da dünyaya gelen Abdülhalik Nasuhi Bey, 30 Nisan 1883 tarihinde, Vergi Emaneti'nin idare meclisi kaleminde mülazamete memuriyet hayatına başlamıştır. Daha sonra, Encümen kalemi umur-ı tahirinde ve Defter-i hakanî sicil şubesinde vazife almıştır. Bkz. Sicill-i ahval, XV, 353.

⁶¹ A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 8.

Bulgaristan Prensi'ne hitaben Fransızca bir mektup⁶² ve başmüdür Stoyanof'a verilecek bir emirname⁶³ ile birlikte, Nasuhi Beyefendi'yi Sofya'ya gönderirken⁶⁴, komiserin kabulü için prenten bir randevu alabilmek amacıyla, Bulgaristan'ın İstanbul'daki kapıkethüdasına müracaatta bulunmuştur⁶⁵.

Nasuhi Beyefendi, mektubun bir suretini Stoyanof'a vermişse de, komiserhaneye gelen, prensin teşrifat müdürü, mektup muhtevasının, komiserlik vazifesine uygun olmadığını belirtmiş⁶⁶ ve bir başka mektubun kaleme alınmasını, talep etmiştir⁶⁷. Bu arada, Bulgaristan Prensi Londra'ya gideceğinden⁶⁸, henüz "itimad mektubu" gelmemiş olduğu halde, yeni komiser ile, daha sonra tekrar görüşmek üzere, 10 Haziran 1897 tarihinde ilk mülakatını yapmıştır⁶⁹. Diğer taraftan, yeni bir mektubun lüzumu, komiser tarafından 5 Temmuz'da sadarete bildirilmiş⁷⁰ ve 10 Temmuz 1897 tarihi itibarıyla yeniden bir mektup kaleme alınarak, Nasuhi Beyefendi'ye gönderilmiştir⁷¹.

Daha sonra Bulgaristan Prensi ile gerçekleşen ikinci görüşmede, Ferdinand'ın Sultan II. Abdülhamid hakkındaki mültefitâne ifadelerinden sonra, Bulgarlar hakkında daha mutedil bir değerlendirme içerisinde olan Nasuhi Beyefendi⁷², 1897 senesinde başladığı komiserlik vazifesinden, bir buçuk sene sonra, azledilmek suretiyle⁷³ ayrılmıştır⁷⁴.

g) Necib Melhame Efendi

Nasuhi Beyefendi'nin ayrılması üzerine⁷⁵, komiserhane başkâtibi Neşib Bey, bir süre komiser vekili olarak bu vazifeyi devam ettirmişse de⁷⁶, daha önce Paris sefaretî müsteşarlığında bulunan⁷⁷ ve Şûrâ-yı devlet âzâsından Necib Melhame Efendi, 1 Eylül 1898 tarihinde, yeni komiser olarak tayin olunmuştur⁷⁸. Bulgaristan Prensi'ne takdim edeceği 5 Eylül 1898 tarihi Türkçe "itimad-nâme" ile

⁶² Mektubun Türkçe sureti şöyledir: "Bulgaristan Prensi ve Şarkî Rumeli Eyâleti Vâlisi Fahâmetlü Devletlü Prens Ferdinand Hazretlerine, Bulgaristan Komiserliği'ne tayin buyrulan atûfetlü Nasûhî Beyefendi hazretleri ol tarafa azîmet eylediğinden umûr-ı müvekkilesinde mazhar-ı teshîlât edebilmekle berâber, hakkında dahi mu'âmele-i lâzîme-i riâyet-kârînin ifâsı husûsuna himmet buyurmaları bâbında emr ü fermân hazret-i menlehu'l-emrindir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 11.

⁶³ 20. V.1897 tarihli emirnamenin Türkçe ve Fransızca suretleri için bkz. A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 12, 13.

⁶⁴ Nasuhi Beyefendi'nin Sofya'dan gönderdiği tahrirat içerisinde en erken, her ne kadar telgraf odasında sehven 1896 yazılmış ise de, 3.VI.1897 tarihini tespit edebiliyoruz. Bkz. A.MTZ.04, nr. 45/4, lef 2.

⁶⁵ A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 2.

⁶⁶ Bulgarlar, kaleme alınan mektubun "gayet sathî ve âdî ve âdetâ kesr-i vakar-ı muhâtabı bâdî" olarak kaleme alınmış olduğuna itiraz etmişlerdir. Bkz. A. MTZ.04, nr. 46/26, lef 8.

⁶⁷ A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 7.

⁶⁸ Bu ziyaretin, Prens Ferdinand'ın, 80. doğum gününü kutlayan annesi Prenses Flamantine'i görmek maksadıyla yapıldığı kanaatindeyiz. Bu maksatla Sofya'da yapılan merasim için bkz. A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 9.

⁶⁹ Bu kabul hakkındaki komiserin değerlendirmesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 8. 15.VI.1897 tarihinde, Prens ile yaptığı diğer bir görüşme için bkz. A.MTZ.04, nr. 45/35.

⁷⁰ A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 14.

⁷¹ Mektubun Türkçe ve Fransızca suretleri için bkz. A.MTZ.04, nr. 46/26, lef 3, 4 ve A.MTZ.04, nr. 46/27, lef 1.

⁷² A.MTZ.04, nr. 45/35.

⁷³ A.MTZ.04, nr. 46/27, lef 3.

⁷⁴ A.MTZ.04, nr. 60/1, lef 1.

⁷⁵ Nasuhi Beyefendi'nin Bulgaristan Komiserliği'nden hangi tarihte ayrıldığını kesin olarak tespit edemiyoruz. Fakat, 2 Ağustos 1898 tarihi itibarıyla, hâlâ komiser olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. A.MTZ.04, nr. 57/17.

⁷⁶ A.MTZ.04, nr. 60/1, lef 1.

⁷⁷ A.MTZ.04, nr. 60/9, lef 1.

⁷⁸ Sultan II. Abdülhamid'in bu konuda re'sen çıkan iradesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 57/51, lef 1. Bu iradenin, hariciye, dahiliye ve maliye nezaretlerine bildirildiğine dair bkz. A.MTZ.04, nr. 57/51, lef 2.

birlikte⁷⁹, yirmi gün sonra Sofya'ya ulaşan Necib Melhame Efendi⁸⁰, Fransızca olarak kaleme alınan bir itimadnamenin gönderilmesini isteyince⁸¹, daha önceki tarih ve muhteva ile, Fransızca bir metin hazırlanarak, kendisine iletilmiştir⁸², ki bu da, Bulgarların Türkçe bir yazışmaya iltifat etmediklerini göstermesi bakımından ilginçtir.

Bu şekilde komiserlik vazifesine başlayan Necib Melhame Efendi'ye 9.500 kuruş ve bir o kadar da harcırah verilmesi söz konusu iken⁸³, kendisi, önceki memuriyetinde uzun zamandır maaş alamadığından ve ailesini de Sofya'ya götürmesi gerektiğinden, harcırahı 15.000 kuruşa çıkartılmıştır⁸⁴. Ayrıca bu maaşına, 14 Ağustos 1899 tarihinde 5.000 kuruş⁸⁵ ve 3 Kasım 1901 tarihinde de 2.500 kuruş⁸⁶ zam yapılmıştır.

Necib Melhame Efendi'nin, diğer komiserlerin hepsinden fazla olarak, II. Abdülhamid'in iradesi ile ve fikir teatisinde bulunulmak maksadıyla, İstanbul'a geldiğini görüyoruz. Sofya'dan ayrıldığında yerine, Corci Harkuş Efendi vekil bırakan Necib Melhame Efendi'nin 29 Ekim 1898⁸⁷, 21 Ocak 1899⁸⁸, 9 Haziran 1900⁸⁹ ve 16 Nisan 1901⁹⁰ tarihleri ile, 1901 senesinin Haziran, Ağustos ve Kasım ayları da dahil olmak üzere⁹¹, toplam yedi defa İstanbul'a geldiğini tespit edebiliyoruz⁹².

Necib Melhame Efendi'nin memuriyeti esnasında, gerek komiserhane memurları arasında ve gerekse, komiserlik ile Bulgarlar arasında bazı nâhoş hadiselerin cereyan ettiğini görüyoruz. Mesela, başkâtip Corci Harkuş Efendi ile komiserlik ticaret şubesi müdiri Hayri Bey'in geçinemediklerini⁹³; Necib Melhame Efendi'nin, ticaret müdiriyetine tayin olunan Ruscuk eski tüccar vekili Hami Bey'in hanımına karşı uygunsuz hareketlerde bulunduğunu⁹⁴; 23 Aralık 1901 tarihinde, 2.000 kişilik bir grubun, ellerinde taşlar ve tabancalar olduğu halde, komiserhanenin önünde nümayiş yaptıklarını⁹⁵ ve komiserin aleyhinde olmak üzere, Bâbiâli'ye mektup gönderildiğini⁹⁶ tespit edebiliyoruz⁹⁷.

Necib Melhame Efendi, 28 Haziran 1901 tarihinden itibaren, Avrupa'ya gitmek talebinde bulunmuş, Sofya'nın rutubetli havasıyla imtizac edemediğinden ve üç seneden beri müzmin

⁷⁹ Sadrazamın hitabıyla kaleme alınan mektubun metni şu şekildedir: "Atûfetlü Nasûhî Bey'in azliyle yerine Şûrâ-yı devlet a'zâsından sa'âdetlü Necib Melhame Efendi'nin, bâ-irâde-i seniyye komiser ta'yin edilmiş olduğunun taraf-ı sâmi fahâmet-penâhîlerine arz ve iş'ârıyla keşb-i fahr eylerim. Müşârünileyhin mazhar-ı hüsn-i kabul olmasına himmet buyurulmasını ricâ eylerim efendim." A.MTZ.04, nr. 46/27, lef 3.

⁸⁰ "Şimdi Sofya'ya muvâsalatla işe mübâseret olunduğu ma'rûzdur, fi 25 Eylûl sene 98, Necib." Bkz. A.MTZ.04, nr. 58/16.

⁸¹ A.MTZ.04, nr. 46/27, lef 4.

⁸² A.MTZ.04, nr. 46/27, lef 5.

⁸³ Harcırah Nizamnamesi'nin 17. maddesine göre, harcırahlar maaş muadil olmakla beraber, daha sonra alınan bir karar gereğince, % 5'lik bir kısmı kesilmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 59/55).

⁸⁴ Bu karar için irade çıktığı gibi, dahiliye, hariciye ve maliye nezaretlerine de tezkireler yazılmıştır. Bkz. A.MTZ.04, nr. 58/13, lef 1, 2, 3.

⁸⁵ A.MTZ.04, nr. 63/8; 63/41.

⁸⁶ A.MTZ.04, nr. 72/66.

⁸⁷ A.MTZ.04, nr. 59/55.

⁸⁸ "A.MTZ.04, nr. 56/19; 60/60; 61/3.

⁸⁹ "Bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ve li-maslahatin bu günki trenle Dersaadet'e geleceğim ma'rûzdur, fermân... 19 Haziran sene 1900, Necib." Bkz. A.MTZ.04, nr. 66/47; 66/49.

⁹⁰ "Bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâc-dârî dört defa Dersaadet'e vâki olan azîmet ve avdet..." Bkz. A.MTZ.04, nr. 69/59.

⁹¹ A.MTZ.04, nr. 73/55, lef 2, 1.II.1902.

⁹² Necib Melhame Efendi'nin İstanbul'a gelişleri ile ilgili olarak harcırah muameleleri için bkz. A.MTZ.04, nr. 65/62.

⁹³ A.MTZ.04, nr. 63/38.

⁹⁴ Hami Efendi'nin kayınvalidesinin bu konudaki dilekçesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 67/70, lef 2.

⁹⁵ A.MTZ.04, nr. 73/23; 73/29, lef 8.

⁹⁶ Aydoslu bir Müslim tarafından yazılmış olarak muameleye konulan bu mektupda, komiserin, Bulgaristan'da olanlardan Bâbiâli'yi haberdar etmemesi için rüşvetler aldığı ve onun yaptıklarının, Şarkî Rumeli Vilayeti valisi Aleko Paşa'nın yaptıklarını unutturacak derecede olduğuna dair değerlendirmeler yer almaktadır. Bkz. A.MTZ.04, nr. 69/19.

⁹⁷ II. Abdülhamid döneminde Ziraat Nazırı olarak da vazife yapan Necib Melhame Efendi'yi, kötü şöhret sahibi olan devlet memurları arasında görüyoruz.

romatizma hastalığından muzdarip olduğundan bahisle, Paris veya Viyana misali bir şehre giderek, tedavi ve ameliyat olmak istediğini bildirmiştir⁹⁸. Bu taleplerini, yukarıda zikredilen nâhoş hadiselerden dolayı, komiserlik vazifesinden ayrılmak arzusu ile bağlantılı olarak yorumlamış olduğunu zannettiğimiz Sultan II. Abdülhamid, Necib Melhame Efendi'nin bu taleplerini geri çevirmiştir. Bununla beraber, padişahın bu kararında, Midhat Paşa'nın yurt dışına sürgüne gönderilmesinden sonra başlayan "Avrupa'ya gitme tehdidi", yani devlet erkânının yurt dışına çıkmasının kısıtlanması ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu açıktır. Bu yüzden, Necib Melhame Efendi'nin daha inandırıcı olması için takdim etmiş olduğu doktor raporlarının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır⁹⁹. Hattâ komiserin, Sobranya olarak adlandırılan Bulgaristan Meclisi'nin tatile girmesi ve diğer devlet konsolosların memleketlerine gitmeleri sebebiyle, yapılacak önemli bir işin bulunmadığını ileri sürerek yaptığı talepler¹⁰⁰, her defasında, "şu sıralarda münasip olamayacağı"ndan, "İstanbul'un lâtif havasının kifâyet edeceği"nden ve "istenirse kaplıcalara gidebileceği"nden bahsedilerek geçiştirilmiştir¹⁰¹.

Neticede, diğer bir memuriyete tayinini isteyen Necib Melhame Efendi, 20 Ocak 1902 tarihinde Bulgaristan Komiserliği'nden ayrılmış ve yerine, Washington eski sefiri Ali Ferruh Bey tayin edilmiştir¹⁰².

h) Ali Ferruh Bey

Bulgaristan Komiseri tayin olunduğu, dahiliye ve hariciye nezaretlerine bildirilen Ali Ferruh Bey¹⁰³, Bulgaristan Prensi ve başmüdirine yazılan kabul mektuplarını da alarak¹⁰⁴, 200 lira harcırah ile birlikte¹⁰⁵ 4 Şubat 1902 tarihinde Sofya'ya varmış ve ertesi gün, vazifesine başlamıştır¹⁰⁶.

Son devir Osmanlı diplomatları içerisinde parlak bir örnek teşkil eden ve komiser tayin olduğu zaman 37 yaşında bulunan Ali Ferruh Bey, genç yaşına rağmen, etrafında saygı uyandıran kişiliği ile herkesin takdirini kazanmıştır¹⁰⁷. Kendisi, komiserliği esnasında, maiyet memurlarını samimiyetle himaye etmiş¹⁰⁸ ve Bulgaristan'daki Türk ahalinin haklarının koruması yanında, Osmanlı Devleti'nin de hukukunu muhafazaya yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bulgaristan'daki Türk mal varlığı ve vakıfları ile ilgili incelemelerde bulunmuş, bu meyanda, Sofya'daki vakıflar hakkında hazırladığı bir raporu, 17 Ağustos 1902 tarihinde Bâbîâli'ye takdim etmiştir¹⁰⁹. Ayrıca, Şarkî

⁹⁸ A.MTZ.04, nr. 71/8, lef 5.

⁹⁹ A.MTZ.04, nr. 70/86, lef 2. "Uğur-ı şâhânede vücûdunu, hidemât-ı hasene ifâsına vakf etmiş olan bir bendeye müsâade buyurulması"nı istemektedir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 71/8, 4. Bu taleplerin; 28 Temmuz (A.MTZ.04, nr. 70/57) ve 29 Temmuz (A.MTZ.04, nr. 70/86) ile 4, 6, 7 Temmuz (A.MTZ.04, nr. 71/8) tarihlerinde tekrarlandığını görüyoruz.

¹⁰⁰ A.MTZ.04, nr. 70/57.

¹⁰¹ A.MTZ.04, nr. 71/8, lef 1.

¹⁰² A.MTZ.04, nr. 73/44, lef 4; Bu tarihi Eşref Eşrefoğlu, sehven 1899 olarak vermektedir bkz. "Ali Ferruh Beyin Doğu Rumelide Lisan-ı Osmanî ve Sikke-i Osmanî Meselesine Ait 1903 Tarihli Bir Raporu" Tarih Dergisi, İstanbul 1979, sayı 32, s. 391.

¹⁰³ A.MTZ.04, nr. 73/44, lef 1.

¹⁰⁴ 2.II.1902 tarihli mektupların Türkçe ve Fransızca suretleri için bkz. A.MTZ.04, nr. 73/44, lef 2, 3, 5.

¹⁰⁵ A.MTZ.04, nr. 96/11, lef 3.

¹⁰⁶ A.MTZ.04, nr. 73/58, lef 2. Ali Ferruh Bey Sofya'ya vardığında, Fransızca kâtabi Selim Ra'd Efendi, Necib Melhame Efendi'nin hanımını İstanbul'a getirmiştir (A.MTZ.04, nr. 74/3, lef 1). Bu münasebetle, komiserlikten ayrılan Necib Melhame Efendi, İstanbul'a uğramadan, tedavi maksadıyla Avrupa'ya gitmiş olabileceğini tahmin ediyoruz.

¹⁰⁷ Orta boylu, sağlam bünyeli, güzel mavi gözlü, biraz kıvrık saçlı, gayet mültefit ve zarif bir kişi olan Ali Ferruh Bey (A.MTZ.04, nr. 101/37, lef 1), 5.VI.1865 tarihinde, Rumeli Beylerbeyi payelilerinden Kudüs mutasarrıfı Reşad Paşa'nın oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra, Adana, Paris, Londra, Bükreş ve Petersburg'da çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra, 1898 senesinde Washington sefaretine tayin olunmuştur (Sicill-i ahval, XXII, 263; Eşref Eşrefoğlu, Aynı makale, s. 390-391).

¹⁰⁸ A.MTZ.04, nr. 80/66, lef 3; 106/16, lef 1.

¹⁰⁹ Bu raporun neşri için bkz. Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", Belleten, LIII/207-208 (1989), 685-707.

Rumeli Vilayeti'nde Türkçe'nin ve Osmanlı parasının kullanılması hakkında, 15 Temmuz 1903 tarihinde kaleme aldığı raporu, aynı hassasiyet ve öneme sahiptir¹¹⁰. Yine, maiyyet memurlarının meselelerini, sadareten gelen cevaplar ile yetinmemek ve kendi inisiyatifi âzâmî ölçüde kullanmak suretiyle, yeni çözümler bularak halle çalışmıştır¹¹¹. Onun bu türdeki faaliyetlerine örnek olarak, İstanbul'daki eşi ameliyat olan Filibe İkinci kâtibi Kaimmakam Ali Hilmi Bey'e, red cevabı gelmesi ihtimaline meydan vermemek için, sadaretin tasvibini almadan izin vermesini¹¹² veya Ermeni meselesinin gündeme gelmesi ile gözden düştüğünü tahmin ettiğimiz Onnik Efendi'nin mağduriyetini telafi etmek istemesini¹¹³, gösterebiliriz.

Sadece Bulgaristan Komiserliği için değil, Osmanlı Devleti bakımından da, kendisinden pek çok hizmetler beklenen ve "rütbe-i bâlâ", murassa Osmanî ve Mecidî nişanlarının sahibi olan Ali Ferruh Bey, henüz 39 yaşında olduğu halde, 20 Ekim 1904 tarihinde, Sofya'da vefat etmiştir¹¹⁴. Vazifesi başında hayata veda eden Ali Ferruh Bey için, komiser vekili Mehmed Salih'in gayretleriyle, 22 Ekim 1904 tarihinde, diğer devletlerin konsoloslarına yapılanın fevkinde ve bir Osmanlı komiserine lâyük olacak şekilde, cenaze merasimi yapılmıştır.

Bu maksatla, o sırada Varna'daki sayfiyesinde bulunan Prens Ferdinand'dan müsaade alınmış ve cenazenin, komiserhane binasından tren istasyonuna nakli esnasında, Bulgar askerleri de merasime iştirak etmişlerdir. Bu meyanda, bir alay piyade ve bir süvari jandarma bölüğü, komiserhane binasının önünde, saf tutmuş olarak "selam" vaziyeti almış, nakil için teklif olunan top arabası, "dinî âdâba uygun olmadığı ve omuzlar üzerinde taşınmasının gerektiği" düşüncesi ile kabul edilmemiştir. Cenaze merasimine, başta komiserhane memurları olmak üzere, Bulgar Prensi'nin seryaveri General Nikolayef ile başkâtibi Dobroviç Efendi, Bulgar hükûmetinin âzâları, yabancı devletlerin konsolosları ve maiyyet memurları, mülkî ve askerî memurların yanı sıra, Sofya muteberanı da iştirak etmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne karşı sadakat ve bağlılıklarını göstermek maksadıyla, Bulgaristan'ın çeşitli vilayetlerinden gelen ve sayıları 1.000 kadar olan Türk ahali de, bu merasime katılmıştır¹¹⁵.

Cenaze, en önde giden süvari bölüğünün arkasında ve Türk ahalden oluşan cemaatin omuzları üzerinde taşınırken, piyade alayının bir kısmı, kafilenin iki tarafında ve "bireli kol" da ilerlemiş ve askerlerin diğer kısmı da, cenazeyi arkadan takip etmiştir. Askerler, cenazeyi İstanbul'a getirecek olan trenin hareketi esnasında, beş defa "ihtiram ateşi"¹¹⁶ yapmak suretiyle, hem Bulgaristan Komiserliği'nden ve hem de hayattan erken ayrılan Ali Ferruh Bey'e karşı, son vazifelerini yerine getirmişlerdir¹¹⁷.

Sirkeci istasyonunda karşılanan Ali Ferruh Bey'in cenazesi, Kadıköy semtindeki Mahmudbaba Türbesi'nde medfun bulunan, babasının yanına defn edilmiştir¹¹⁸. Ali Ferruh Bey'in annesi Zahiye Hanım ve eşi Fatma Mevhibe Hanım ile iki çocuğu İstanbul'a getirtilerek Aksaray semtinin Salmatomruk Mahallesi'nde evkaf nezareti tarafından tahsis edilen bir eve yerleştirilmişlerdir¹¹⁹.

¹¹⁰ Bu raporun muhtevası hakkında bkz. Eşref Eşrefoğlu, Aynı makale, s. 393-402. Diğer taraftan, çeşitli konuları görüşmek maksadıyla Ali Ferruh Bey'in, 31 Mayıs 1903 tarihine tekaddüm eden günlerde İstanbul'a geldiğini de tespit edebiliyoruz. Bkz. A.MTZ.04, nr. 96/11, lef 1.

¹¹¹ A.MTZ.04, nr. 80/66, lef 3.

¹¹² Bu münasebetle telgraf kullanması mümkün iken, daha sonra sadarete gönderdiği tahririnde "...istizâna vakit olmadığı için taraf-ı çâkerânemden me'zûniyyet i'tâ edilerek..." demek suretiyle, meseleyi halletmiştir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 79/27, lef 2, 15.VII.1902.

¹¹³ Onnik Efendi; Ali Ferruh Bey'den daha önceki bir dönemde vazife aldığı halde, iaşeden âciz kalışı karşısında, onun başka bir memuriyete tayinini istediği gibi (Bkz. A.MTZ.04, nr. 104/36; 106/5; 112/18; 122/44, lef 6; 127/6), sadareten verilmesini teklif ettiği 3.000 kuruşluk talebi kabul görmeyince, komiserhane tahsisatından 100 frank vermek suretiyle (Bkz. A.MTZ.04, nr. 127/6), yardımcı olmaya çalışmıştır.

¹¹⁴ Mehmed İpşirli, Aynı makale, s. 680.

¹¹⁵ A.MTZ.04, nr. 122/67.

¹¹⁶ Vesikalarda "yaylım ateşi" olarak ifade edilen bu selamlama, bu günki manasıyla "ihtiram atışı" anlamında kullanılmaktadır.

¹¹⁷ A.MTZ.04, nr. 122/67, lef 2. Ayrıca, Ali Ferruh Bey'in tekfin ve nakliye masrafları için 2.266 frank harcandığını da tespit edebiliyoruz. Bkz.A.MTZ.04, nr. 123/28, lef 8.

¹¹⁸ Mehmed İpşirli, Aynı makale, s. 680.

¹¹⁹ A.MTZ.04, nr. 122/59; 124/10, lef 4.

Kendisinin, Sofya'daki borçları da devlet tarafından ödenmiştir¹²⁰. Ailesine, 1.018 kuruşluk tekaüd maaşı bağlanmış, bunun ise, diğer memurların, devlete karşı sadakatle hizmet etmelerini teşvik edecek bir unsur olacağı düşünülmüştür¹²¹.

i) Sadık Paşa

Ali Ferruh Bey'den sonra, "yaveran-ı hazret-i şehriyârî"den Ferik Sadık Paşa'yı 20.000 kuruş maaş ve aynı miktar harcırah ile¹²², son Bulgaristan Komiseri olarak görüyoruz¹²³. 27 Ekim 1904 tarihli kabul mektupları ile birlikte Sofya'ya giden Sadık Paşa¹²⁴, kısa bir süre sonra, bazı konuları görüşmek maksadıyla, birkaç günlüğüne İstanbul'a gelmiştir¹²⁵.

Sadık Paşa'nın döneminde, Sofya'da yapılan resmî merasimler sırasında, Osmanlı komiserine, diğer devletlerin konsolos ve siyasî memurlarından ayrı bir yer tahsisine teşebbüs edilmiş ve böylece, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı ve komiserliğin de olağanüstü bir memuriyet olması vurgulanarak, komiserlere gösterilen saygının, diğer devletlerin temsilcilerinden farklı olmasına çalışılmıştır¹²⁶.

Sadık Paşa'ya ait olarak tarafımızdan tespit edilen en son tahrirat 27 Ağustos 1905 tarihlidir¹²⁷. Böyle olmakla beraber, kendisinin, bu vazifesini, Bulgarların istiklallerini ilan ettikleri 5 Ekim 1908 tarihine kadar devam ettirdiğini zannetmekteyiz.

2) Bulgaristan Komiserliği Memurları

Komiserhane memurlarının sayısı, zamanla farklılıklar göstermekle birlikte, esas olarak, birer Türkçe ve Fransızca kâtibi ile bir evrak mukayyidi, bir tercüman ve bir de ticaret işleri müdüründen meydana gelmiştir¹²⁸. Kâtipliklere, daha ziyade "erkân-ı harbiyye"ye mensup subaylar tayin edilmişlerdir¹²⁹. Tercümanlık vazifesi Bulgar bir memura havale olunurken, Fransızca kitabeti de, ekseriyetle gayrimüslim bir devlet memuru tarafından yürütülmüştür. Komiserhane hizmetinde yer alan kavas ve hademenin de mevcudiyetini bilmekle birlikte, bunların isimlerini tespit edemiyoruz¹³⁰.

Genellikle birkaç lisan bilen¹³¹, Bulgaristan'ın durumuna vakıf¹³², Bulgarlar ile ünsiyeti olan, devlete sadık ve tecrübeli olmak bakımından¹³³, belirli özelliklere sahip olmaları gereken komiserhane

¹²⁰ Komiserliğin son günlerinde, Ali Ferruh Bey, 24.816 frank 30 santimlik borç içerisinde iken, iki buçuk aylık maaşını alamadığını ve vefatından sonra, 58.000 kuruşluk maaş ve tahsisatından, borçları tenzil edildikten sonra, 11.773 frank 80 santimin, annesine ve eşine verildiğini tespit edebiliyoruz. Bkz. A.MTZ.04. nr. 123/67); 124/10, lef 1, 2; 124/36. Borçların bir listesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 124/10, lef 2.

¹²¹ A.MTZ.04, nr. 129/69, lef 2.

¹²² A.MTZ.04, nr. 123/62; 125/38.

¹²³ Sadık Paşa'ya ait tespit edebildiğimiz 26.X.1904 tarihi, tayin konusunda çıkan iradeye ait olmayıp, komiserlik vazifesini o sırada vekil olarak yürüten Salih Bey'e hitaben yazılan buyurulduya aittir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 122/51).

¹²⁴ Bu mektupların Fransızca suretleri için bkz. A.MTZ.04, nr. 122/73.

¹²⁵ A.MTZ.04, nr. 125/38. Sadık Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu esnada, kendisine, Türkçe başkâtibi İbrahim Refik Efendi vekâlet etmiştir (A.MTZ.04, nr. 123/86).

¹²⁶ A.MTZ.04, nr. 126/51. Bu konudaki 13.III.1899 tarihli bir değerlendirme için bkz. A.MTZ.04, nr. 61/29.

¹²⁷ A.MTZ.04, nr.133/35.

¹²⁸ A.MTZ.04, nr. 130/57, lef 2.

¹²⁹ Bir komiserhane memurunun tayininde Sicill-i ahval'in hal tercümesi varakası, Encümen-i Hariciyye'nin mazbatası, Hariciyye Nezareti'nin tezkiresi, Sadaret Tezkiresi ve İrade şeklindeki evrak muamelesi için bkz. Bi, nr. 491.

¹³⁰ A.MTZ.04, nr. 59/51, 26. XI.1898.

¹³¹ A.MTZ.04, nr. 47/24, lef 1; 48/64; 58/55.

¹³² A.MTZ.04, nr. 140/10.

¹³³ Mesela, komiserhane kitâbetine, mülga Hersek Askerî Fırkası Tahrirat başkâtibi olan, harcî işlere ait bazı hizmetlerde bulunan, birkaç lisana aşına ve bu memuriyete ehil ve erbab görünen Mustafa Paşa-zade Ferid Bey'in tayini için bkz. Bİ, nr. 208, 25.XII.1878.

memurlarının vazifesini, "Bulgaristan'daki Türk ahalinin işlerini kolaylaştırmak" şeklinde, kısaca özetlemek mümkündür. Bu vazifeye, Bulgaristan'ın askerî ve siyasî faaliyetleri hakkında bilgi vermek, hususunu da ilave etmek gerekir¹³⁴.

Komiserhane'de, Türkçe ve Fransızca yazışmalar ile uğraşan kâtiplerin, sayılarının birden fazla olması halinde, bunlardan birinin "başkâtip" olarak vazife yaptıklarını ve başkâtiplerin, kendi maiyyet memurlarından ve evraklarının tertip, kayıt ve muhafazasından birinci derecede sorumlu olduklarını görmekteyiz¹³⁵. Bu sorumluluk dahilinde bulunan komiserhane mukayyidi, önemli bir yekûn teşkil eden muharrerat neticesinde oluşan evrakın, "dosya usûlü"ne göre kaydedilmesinden ve evrakın tanzim ve tebyizinden sorumlu olmuştur¹³⁶.

Başkâtipler, komiserin, herhangi bir vazife ile Sofya'da bulunmadığı veya komiserin mevcut olmadığı zamanlarda, komiserhanenin idaresini de üstlenmişlerdir. Nitekim, Mehmed Ferid Bey¹³⁷, Onnik Efendi, Mustafa Reşid Bey, Mehmed Nebil Efendi, Nesib Bey¹³⁸, Corci Harkuş Efendi¹³⁹ ve İbrahim Refik Bey'i¹⁴⁰ komiser vekili olarak da görmekteyiz. Bazen komiser vekillerine de vekâlet edildiği olmuştur. Mesela, görüşmelerde bulunmak maksadıyla, İstanbul'a gelmesi istenen komiser vekili Mustafa Reşid Bey'e, Filibe İkinci Kâtip İbrahim Fethi Bey vekâlet etmiştir¹⁴¹.

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu mâlî sıkıntı sebebiyle, maaşların zamanında ödenememesinden dolayı, pek cazip bir iş olarak addedilmeyen "komiserhane memuriyeti"¹⁴², siyasî bakımdan hassas bir istikamet takip eden Bulgar meselesinin arzettiği nazik gelişme de hesaba katıldığında, çok ağır ve mesuliyetli bir iş olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden, komiserhanede vazife gören memurlar, gerek vazifeye talibiyette ve gerekse atandıklarında, bu vazifelerini sürdürmekte, her zaman yeterli bir fedakârlık göstermemiş ve Sofya'nın havasından veya rutubetinden şikâyet ile ilk fırsatta İstanbul'a dönmek için çarelerini aramışlardır¹⁴³.

Bununla beraber, uzun süre hizmet verme mecburiyetinde kalan¹⁴⁴ ve başka bir memuriyete tayinleri söz konusu olduğunda, komiserin, kendilerinden vazgeçemediği ve dolayısıyla, tayinlerinin durdurulmasını istediği kâtiplere de rastlanmaktadır¹⁴⁵. Diğer taraftan, komiserin, kendisi ile çalışmak istemediği bir kâtibin değiştirilmesini, Bâbîâlî'den talep edebildiğini, hattâ, tâyini muhtemel olanlara,

¹³⁴ A.MTZ.04, nr. 52/10. Türkçe başkâtipi Mehmed Ali Bey'in bu konudaki 6 Ocak 1904 tarihli tahriri için bkz. A.MTZ.04, nr. 109/11, lef 2.

¹³⁵ A.MTZ.04, nr. 33/5; 74/31; Türkçe evraktan Refik ve Fransızca evraktan Salih Bey'in sorumlu olması hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 75/89, lef 2.

¹³⁶ A.MTZ.04, nr. 130/57, 2, 13.VII.1905.

¹³⁷ BI, 209; 255.

¹³⁸ 2-26.IX.1899, A.MTZ.04, nr. 64/57.

¹³⁹ 17.XI.1899, A.MTZ.04, nr. 64/64, lef 13.

¹⁴⁰ 1-6.XII.1904, A.MTZ.04, nr. 123/77, lef 2; 123/86.

¹⁴¹ Sofya'ya gütmesi hakkında, İbrahim Fethi Bey'e gönderilen 14.VII.1891 tarihli tahrir için bkz. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 66.

¹⁴² Komiserhane kitâbetine tayin olunan, Erkân-ı Harbiyye Altıncı Daire eski muavini Selim Efendi'nin, bazı zâtî mâzeret beyan ederek, bu memuriyetten affını istemesi hakkında bkz. Bİ., nr. 208.

¹⁴³ İstanbul'a gelen ve bir daha Sofya'ya dönmeyeceğini bildiren Türkçe başkâtip muavini Nesip Bey için bkz. 3.V.1899, A.MTZ.04, nr. 61/90. Komiserlik memurlarından olup, geçici olarak İstanbul'a gelen Abdullah Bey'in, 3 ayda Sofya'ya dönmemesi üzerine ve komiserhanedeki işlerin yoğunluğu sebebiyle, ya kendisinin gönderilmesi, ya da diğer birinin tayin edilmesini isteyen Nebil Bey'in talebi için bkz. 9.XII.1895, A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 13. Komiserlik başkâtipi Nebil Bey'in arza-i vücudiyesinden bahisle, 19.XII.1895 tarihinden istifası hakkında, bkz. A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 10, 11.

¹⁴⁴ Komiserlik Türkçe başkâtipi Refik Bey ile Fransızca başkâtipi Salih Bey'in, yaklaşık 10 senedir Sofya'da buldukları hakkında bkz. 5.V.1905, A. MTZ. 04, nr. 124/4, lef 1.

¹⁴⁵ "Refik ve Salih Beyler, elsin-i saireden başka, ahvâl-i mahalliyeye vâkıf, Bulgarları Bulgarlardan daha iyi tanıdıkları, Bulgar reis-i nuzzârî daha kaimmakam iken, sâir nâzırları da'vâ vekili iken tanıdıkları, ahâlî ileri gelenleri ile yakınlıkları olduğu, en önemli ve gizli işleri kolayca halledebildikleri, en nâzik zamanlarda bile faaliyetlerine fütûr getirmeyerek, ba'zı müfsidlerin imzâsız mektuplarına veya yolda karşılaştıklarında yaptıkları tehdidlere aslâ kulak asmayarak geceli-gündüzlü cansiparâne ve sadâkatle çalıştıkları. Kendileri terfien sefâret müsteşarlığına veya mutasarrıflığa lâayk iseler de menâfi-i hükûmet ve icâb-ı maslahat nokta-i nazarından burada kalmaları lâzımdır." 5.V.1905, A.MTZ.04, nr. 124/4, lef 1.

vaktinden önce müdahale ederek, tayinlerini engelleyebildiğini de örneklemek mümkündür¹⁴⁶. Komiserhane kâtipleri, padişaha ve devlete bağlı, fedâkârlık, ehliyet ve liyâkatle hizmet edecek memurlardan seçilmiş¹⁴⁷ ve bu seçim, daha ziyade seraskerlik tarafından yapılmıştır¹⁴⁸. Özellikle başkâtip tayinlerinin Bulgar hükûmeti tarafından kabul görmesi için, İstanbul'daki kapıkethüdalığına bilgi verilmiştir¹⁴⁹. Aynı şekilde, ahenkli bir mesai için, alt kadroda çalışacak kâtiplerin nakil ve becayişlerinde, başkâtiplerin mütalaaları da dikkate alınmış¹⁵⁰ ve yapılan bir değişiklik, dahiliye, hariciye ve maliye nezaretler ile seraskerliğe ve komiserliğe yazılı olarak bildirilmiştir¹⁵¹.

Komiserhanedeki kâtiplerin, komiserlerin dönemlerine göre, sayı ve isimlerini tam olarak tespit etmek, şimdilik mümkün olamamaktadır. Genellikle tespit ettiğimiz isimler, tayin, azil veya maaş gibi bir münasebetle anılırken, kimin kaçınıcı kâtip olduğu, bâzen Bâbîâli memurlarını dahi şaşkırtacak şekilde karmaşıktır. Bu meyanda, maiyyetinde kâtip bulunmadığı halde "başkâtip" olarak tesmiye olunan kâtiplere de tesadüf etmek mümkündür¹⁵². Buna rağmen, komiserlerin dönemlerine göre, memurların sayısı hakkında bir kaç rakam vermek gerekirse, ilk komiser Pertev Efendi'nin altı¹⁵³, Nihad Paşa'nın üç¹⁵⁴, Gadban Efendi'nin iki¹⁵⁵ Necib Mehleme Efendi'nin dört¹⁵⁶ ve Ali Ferruh Bey'in de üç¹⁵⁷ kâtip ile vazife yaptıklarını tespit edebiliyoruz. Komiserhane memurlarının sayısının, bazen ihtiyaçtan fazla¹⁵⁸, bazen de yetersiz olduklarını¹⁵⁹ ve işlerin fazlalığı yüzünden, kâtiplerin, ya kendilerine izin verilmesi veya memuriyetten affedilmeleri talebinde buldukları da görülmektedir¹⁶⁰.

Komiserlik memurları, 1896 senesine kadar birer "mülkiye memuru" sıfatıyla görünmeye çalışmışlar ise de, kendilerinin "erkân-ı harbiyye" subayları olduklarının Bulgarlarca anlaşılması üzerine, resmî günlerde üniforma giymeleri icab etmiştir. Bu konuda, seferatler maiyyetindeki askerî ataşelere muadil tutulan komiserhane memurlarının, 1 Mayıs 1896 tarihinden itibaren, resmî günlerde askerî üniformalarını, diğer günlerde ise sivil elbiselerini giymeleri kararlaştırılmıştır¹⁶¹. Bu memurlarda da, en az bir yabancı lisana vâkıf olma¹⁶², ahlâk ve âdâplarının yerinde bulunması¹⁶³ ve

¹⁴⁶ Türkçe katibi Refik Bey ile Fransızca katibi Alfred Bey'in değiştirilmesini isteyen komiser Gadban Efendi'nin talebi için bkz. 10.XII.1885, Bİ, nr. 459. Ayrıca, Komiserhane Ticaret Şubesi Müdürlüğü'ne Maksim Efendi'nin tayin olunacağını öğrenen komiser Necib Mehleme Efendi, onun, devletin namusunu korumaktan aciz olduğunu tayin olunursa, kendisini komiserhane memuru olarak tanımayacağına ve Sofya'daki ikametinden dolayı doğacak mesuliyetten azade olduğunu, şeklindeki itirazı için bkz. 21.II.1899, A.MTZ.04, nr. 61/5.

¹⁴⁷ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 7. Türkçe ve Fransızca katiplerin, üzerlerine düşen vazifelerini layıkıyla yerine getirdikleri hususunda bkz. 28.II.1898, A.MTZ.04, nr. 56/34, lef 2.

¹⁴⁸ A.MTZ.04, nr. 68/30; 134/29.

¹⁴⁹ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 16.

¹⁵⁰ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 19; 123/3, lef 2.

¹⁵¹ A.MTZ.04, nr. 44/60; 58/55; 59/30; 68/51.

¹⁵² A.MTZ.04, nr. 106/16, 26.X.1903.

¹⁵³ Bİ, nr. 201.

¹⁵⁴ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 42.

¹⁵⁵ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 42.

¹⁵⁶ A.MTZ.04, nr. 60/12, lef 3.

¹⁵⁷ A.MTZ.04, nr. 106/16, 26.X.1903

¹⁵⁸ A.MTZ.04, nr. 48/64, lef 5, 24.IX.1897. Mesela, refakatine erkân-ı harbiyeden bir memurun tayinini isteyen komiser, yeni bir maaş için bütçenin müsaid olmadığı, halbuki kâtiplerin adedi fazla olduğu belirtilerek, içlerinden birinin lağvedilmesi ile yeni memur tayin edilebileceği bildirilmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 49/29, 7.X.1897).

¹⁵⁹ A.MTZ.04, nr. 68/13, 5.IX.1900; 130/57, 2, 13.VII.1905.

¹⁶⁰ Nahif bünyesine rağmen gece gündüz çalıştığı, zihni bakımdan yorgun olduğu, bir ay istirahat verilmesi veya memuriyetinden affının kabulü, bu durumdan doğacak mesuliyetten âzâde tutulmasına dair bir talep hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 30/14, 25.VIII.1895.

¹⁶¹ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41.

¹⁶² A.MTZ.04, nr. 47/24, lef 1.

¹⁶³ "...kâtiplik hizmetini ifaya iktidarı olmadıktan başka, âdab noksanlığı sebebiyle kendisinden istifade edilemediği, Müslüman ahali kendisiyle ülfetten ve cemiyetlerine kabulden mücanebet ettikleri, söz dinlemediği..." 2.VI.1903, A.MTZ.04, nr. 96/44, lef 2. Filibe'deki 2. kâtip muavini Süreyya Bey'in vazife yapmasının imkansızlığı yüzünden Sofya'daki Sadullah Bey ile becayişlerinin 2. kâtip Miralay Ali Hilmi Bey tarafından talebi için bkz.

mahallî ahvale vukufiyetleri gibi şartlar aranmıştır¹⁶⁴. İdarî bakımdan komiserhaneye bağlı olarak faaliyet gösteren Filibe'deki memurlar, muamelelerin süratle cereyanını temin amacıyla, Bâbîâlî ile doğrudan yazışmalarda bulunma yetkisine sahip olmuşlardır¹⁶⁵.

Bulgaristan ile münasebetlerde, komiserhane esas muhatap olmakla beraber, siyasî ve askerî karakterdeki yazışmalar ve çeşitli işler için müracaat eden Türk ahalinin kesafeti, burada da, büyük bir iş yoğunluğu meydana getirmiştir¹⁶⁶. Bu sebepten dolayı, kâtiplerinin istifası¹⁶⁷ ve geçici olarak İstanbul veya Sofya'ya gitmeleri durumunda¹⁶⁸, Filibe'nin uzun müddet memursuz kalmamasına komiser tarafından dikkat edilmiş¹⁶⁹ ve bu gibi durumlarda, mesela, Demiryolları Komiseri Esad Muhlis Efendi veya Sofya'dan gönderilen bir kâtip, işleri vekâleten yürütmüştür¹⁷⁰. Hattâ, 1895 senesinden itibaren, Bulgarların askerî faaliyetleri hakkında daha iyi bilgi alabilmek için, Filibe'ye "Dördüncü Kâtip" ünvanıyla, ikinci bir askerî memur dahi tayin olunmuştur¹⁷¹.

Filibe'deki kâtipler, Bulgaristan'ın askerî durumu hakkında bilgi toplamaya¹⁷², sınır anlaşmazlıklarının halline çalışmaya¹⁷³, Bâbîâlî'yi, Bulgar komitecilerinden ve onların çete faaliyetlerinden zamanında haberdar etmeye¹⁷⁴ veya herhangi bir münasebetle Filibe'ye giden Osmanlı tebasının kontrolü¹⁷⁵, işleriyle de uğraşmışlardır.

Duyulan ihtiyaç üzerine, 31 Ağustos 1895 tarihinde, Sofya'ya üçüncü ve Filibe'ye de dördüncü kâtip tayin edilirken, Filibe'ye bağlı olarak, Bergos'ta üçüncü ve Varna'da da Dördüncü Kitâbet Daireleri kurulmuştur¹⁷⁶. Yine 1898 senesinde, komiserin refakatine "ikinci başkâtip" ünvanıyla bir subay tayin edilmiştir¹⁷⁷.

Komiserhane konusundaki arşiv vesikalarının araştırmaya açık olanlarının kifâyet etmemesi yüzünden, bütün memurlar hakkında tam bir bilgi vermek, şu anda mümkün değildir. Ancak, tespit edebildiğimiz kadarı ile, bu kadroların, rütbe, mevki ve vazifede buldukları zaman dilimiyle ilgili olarak çıkardığımız kronolojik liste, aşağıda görüldüğü şekildedir:

KATİBİN İSMİ	VAZİFESİ	TARİHİ
Dominyan Efendi	Fransızca kâtibi	1878 ¹⁷⁸

A.MTZ.04, nr. 120/7, lef 1, 14.VIII.1904; A.MTZ.04, nr. 120/76, lef 4, 30.VIII.1904; A.MTZ.04, nr. 122/44, lef 1, 25.X.1904; A.MTZ.04, nr. 123/52, lef 16, 30.X.1904.

¹⁶⁴ Uzun müddet Filibe'de bulunan ve mahallin hususiyetlerine vakıf Mehmed Ragıb Bey'in diğerlerine tercihi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 53/76, lef 4, 4.II.1898.

¹⁶⁵ Bkz. Ek. 11.

¹⁶⁶ A.MTZ.04, nr. 78/10. Bu konuda 4.IV.1898 tarihli kayıt için bkz. A.MTZ.04, nr. 54/46.

¹⁶⁷ Kâtiplerin, Filibe'nin "âb ü hevâ"sıyla imtizâc edemediği hakkında, bkz. A.MTZ.04, nr. 54/46.

¹⁶⁸ A.MTZ.04, nr. 45/15; 78/10.

¹⁶⁹ Kilisebayırı meselesinden dolayı Sofya'da bulunan Hilmi Bey'in Filibe'ye dönmesinin gereği hakkında Ali Ferruh Bey'in talebi için bkz. A.MTZ.04, nr. 78/10, 21.VI.1902.

¹⁷⁰ Mesela Esad Muhlis Efendi'yi, 16.VI.1897-13.VIII.1897 tarihleri arasında (A.MTZ.04, nr. 45/47; 47/43), Komiserhane Fransızca kâtibi Münir Bey'i de, 1.IV. 1898 tarihine tekaddüm eden günlerde (A.MTZ.04, nr. 54/65, lef 2), İkinci Kâtip vekili olarak görüyoruz.

¹⁷¹ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 7.

¹⁷² A.MTZ.04, nr. 44/18, lef 1.

¹⁷³ A.MTZ.04, nr. 83/1.

¹⁷⁴ A.MTZ.04, nr. 53/98, lef 2; 80/90.

¹⁷⁵ 1892 senesinde Filibe Sergisi'ne katılan Osmanlı tüccarı, "isbât-ı vücûd" için İkinci Kitâbet'e kayıtlarını yaptırırken (Bİ, nr. 989; YA-Hus, nr. 263/76), İbrahim Fethi Bey de, Osmanlı Devleti'ni temsilen sergiye gelen Cemaleddin Beyefendi'ye tercümanlık vazifesi yapmıştır (Bkz. Bİ, nr. 996; YA-Hus, nr. 263/71).

¹⁷⁶ A.MTZ.04, nr. 33/74; 39/41, lef 2; 80/66; 87/37; 3. ve 4. kitâbetler konusunda bir talimatnameden bahsedilmekte ise de, bu talimatnameyi henüz tespit edemedik (Bkz. A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 7). Bergos'a "Fransızca'ya âşinâ, erbâb-ı nâmus ve iktidardan bir zâbit ta'yini" için bkz. A. MTZ,04, nr. 66/85, lef 4, 5.VI.1900. Diğer taraftan Bergos ve Varna'daki kitâbetlerin, düzenli olarak faaliyette bulunmadıklarını görüyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 67/25; 68/51).

¹⁷⁷ A.MTZ.04, nr. 52/29.

¹⁷⁸ Bİ, nr. 200.

Karabet Efendi	Türkçe kâtibi	1878 ¹⁷⁹
Antuvan Belçof Efendi	Tercüman	1878-1899 ¹⁸⁰
Mehmed Ferid Bey	Kâtip	1878-1879 ¹⁸¹
Selim Efendi	Kâtip	1878-1879 ¹⁸²
Daniş Efendi	Kâtip	1879 ¹⁸³
Bedros Efendi	Tercüman	1879 ¹⁸⁴
Mahmud Nedim bey	Başkâtip	1879-1882 ¹⁸⁵
Halil Rifat Bey	Emlâk kâtibi	1880-1882 ¹⁸⁶
Alfred Bey	Fransızca kâtibi	1882 ¹⁸⁷
Emin Bey	Türkçe kâtibi	1882-1883 ¹⁸⁸
Mehmed Efendi	Kâtip	1882-1884 ¹⁸⁹
Ali Fazıl Bey	İkinci komiser	1882-1884 ¹⁹⁰
Fahreddin Efendi	Evkaf memuru	1883 ¹⁹¹
İbrahim Refik Bey	Türkçe kâtip	1885-1904 ¹⁹²
Ali Bey	Türkçe kâtibi	1885 ¹⁹³
Ohannes Efendi	Fransızca kâtibi	1885 ¹⁹⁴
Mustafa Şevket Bey	Kâtip	1885 ¹⁹⁵
Onnik Efendi	Fransızca kâtibi	1886-1902 ¹⁹⁶
Rıza Bey	Türkçe kâtibi	1886 ¹⁹⁷

¹⁷⁹ Bİ, nr. 200.

¹⁸⁰ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 33, 34; 33/95; 39/23; 56/34, lef 1; 57/15; 127/116; 64/64, lef 2; 75/54, lef 4; 63/38, lef 21.

¹⁸¹ Bİ, nr. 208; 209; 255, lef 45.

¹⁸² Bİ, nr. 208; 209; 255, lef 46.

¹⁸³ Bİ, nr. 201; 255; lef 46.

¹⁸⁴ İrade Şura-yı Devlet, nr. 2553; Bİ, nr. 255, lef 47.

¹⁸⁵ İD, nr. 64607; 67121; A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 26.

¹⁸⁶ Türk ahalinin emlakine ait meselelerin hallinde komiser yardımcısı olmuştur. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 6; İD, nr. 68908.

¹⁸⁷ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 26; İD, 69171, lef 1

¹⁸⁸ Aynı zamanda, tercümanlık vazifesini de üstlenmiştir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 26; İD, nr. 69171, lef 1; A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 21.

¹⁸⁹ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 6, 29.

¹⁹⁰ A.MTZ.04, nr. 19/18, lef 1; 24/39, lef 71; İH, nr.18338.

¹⁹¹ İD, nr. 70439.

¹⁹² A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 33; 33/74, lef 26; 39/38; 39/23; 44/54; 56/34, lef 1; 33/74, lef 26; Bİ, nr. 459; 66/85; 68(82); 75/89, lef 2; 75/21; 123/86; 75/54, lef 4; 106/16; 75/89, lef 3; 92/83, lef 2; 98/81; 124/1; 123/77, lef 2; 62/70; 64/64, lef 2; 75/54, lef 4.

¹⁹³ Ateş Mehmed Paşa-zâde. Bi, nr. 457.

¹⁹⁴ Bİ, nr. 457.

¹⁹⁵ Bİ, nr. 459.

¹⁹⁶ Bİ, nr. 491; A.MTZ.04, nr. 24/36; 37/3, lef 3; 44/54; 59/30, lef 2; 85/88; 39/23; 45/23; 51/17.

¹⁹⁷ İH, nr. 19038.

Mustafa Reşid Bey	Türkçe başkâtibi	1889-1892 ¹⁹⁸
Mehmed Nebil Bey	Türkçe başkâtibi	1893-1895 ¹⁹⁹
Abdullah Bey	Kâtip	1895-1896 ²⁰⁰
Ahmed İzzet Bey	Türkçe Başkâtibi	1895-1897 ²⁰¹
Niyazi Bey	Türkçe Başkâtibi	1895-1896 ²⁰²
Malohadi Efendi	Komiserhane Doktoru	1896-1903 ²⁰³
Ali Hilmi Bey	Türkçe kâtibi	1896-1902 ²⁰⁴
Macid Bey	Kâtip	1896-1904 ²⁰⁵
Münir Bey	Fransızca kâtibi	1896-1899 ²⁰⁶
Ahmed Nesib Beyefendi	Türkçe kâtibi	1897-1899 ²⁰⁷
Salih Hayri Bey	Fransızca kâtibi	1897-1902 ²⁰⁸
Hüseyin Sami Efendi	Kâtip	1898 ²⁰⁹
Corci Harkuş Efendi	Fransızca kâtibi	1898-1901 ²¹⁰
Mehmed Neşet Bey	Türkçe kâtibi	1899-1900 ²¹¹
Betherof Efendi	Tercüman	1899 ²¹²
Neşet Bey	Türkçe kâtibi	1900 ²¹³
Mehmed Ali Bey	Türkçe kâtibi	1900-1905 ²¹⁴
Selim Raad Efendi	Fransızca kâtibi	1901-1902 ²¹⁵
Cebrail Gazzala Efendi	Kapıçukadarı	1901-1902 ²¹⁶
Abdurrahman efendi	Kâtip	1902 ²¹⁷

¹⁹⁸ A.MTZ.04, nr. 4/4, lef 45; 5/5, lef 53, 61; 23/64; 24/39. lef 212; Y.A-Hus, 263/112, lef 2; Bİ, nr. 999.

¹⁹⁹ A.MTZ.04, nr. 24/39, lef 89; 25/15; 25/45; 27/93; 28/27; 29/22; 30/14; 33/74, lef 4, 10, 16; 33/74, lef 10, 11, 13; 57/17; Y.A-Hus, nr. 310/89, lef 2.

²⁰⁰ A.MTZ.04, nr. 28/27; 33/74, lef 17.

²⁰¹ Binbaşı, A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 7, 20, 42; 34/1, 3; 37/3, lef 3; 39/41, lef 2; 41/10; 43/48, lef 1; 44/6; 47/24, lef 1; 48/64.

²⁰² Kendisi daha sonra komiserlik makamına getirilmiştir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 10; 33/74, lef 10, 11, 16.

²⁰³ A.MTZ.04, nr. 33/6; 33/74, lef 23; 53/5, lef 2.

²⁰⁴ A.MTZ.04, nr. 33/74; lef 42; 81/17; 58/55.

²⁰⁵ Kaimmakam, A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 2, 4; 125/39, lef 1.

²⁰⁶ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 26; 39/23; 39/38; 44/54; 52/25; 56/34, lef 1; 63/2.

²⁰⁷ A.MTZ.04, nr. 44/60; 47/24, lef 1; 47/74; 49/27, lef 1; 51/17; 52/18; 64/57; 61/90.

²⁰⁸ A.MTZ.04, nr. 48/64; 68/82; 75/54, lef 4.

²⁰⁹ Mahremane Muharrerat Fahri Kâtibi, A.MTZ.04, nr. 56/34, lef 1; 59/30.

²¹⁰ A.MTZ.04, nr. 59/30, lef 2; 60/71; 62/29; 62/70; 63/2; 64/64, lef 2, 13; 65/40; 68/82; 87/33.

²¹¹ Miralay, A.MTZ.04, nr. 61/90; 64/11; 64/32, lef 1; 66/33; 66/85.

²¹² A.MTZ.04, nr. 62/70.

²¹³ Miralay, A.MTZ.04, nr. 64/11; 64/32, lef 1; 66/33; 66/85.

²¹⁴ Binbaşı, A.MTZ.04, nr. 66/85; 67/25; 67/45; 68/13; 68/82; 72/44; 75/54, lef 4; 76/54; 81/17; 82/15; 92/83, lef 2; 94/34; 106/16; 109/11; 109/11, lef 2; 123/3, lef 1; 130/14, lef 3; 130/57, lef 2; 133/35; 134/29.

²¹⁵ A.MTZ.04, nr. 75/21; 69/57; 75/54, lef 4; 75/89, lef 2; 87/33.

²¹⁶ A.MTZ.04, nr. 72/24; 72/74; 77/24; 80/82.

²¹⁷ Komiserin hususu katibi, A.MTZ.04, nr. 75/89, lef 2.

İsmail Hakkı Bey	Türkçe kâtibi	1902 ²¹⁸
Mehmed Salih Bey	Fransızca kâtibi	1902-1906 ²¹⁹
Sadullah Bey	Mukayyid	1902-1904 ²²⁰
Tevfik Efendi	Kapıçukadarı	1902 ²²¹
Mehmed Nuri Efendi	Kapıçukadarı	1902-1903 ²²²
Münif Bey	Kâtip	1903 ²²³
Sabri Bey	Kâtip	1903 ²²⁴
Vâsık el-Müeyyed Efendi	Fransızca kâtibi	1905 ²²⁵
Süreyya Bey	Mukayyid	1905 ²²⁶
Hacı Kâmil Efendi	Polis Memuru	1905 ²²⁷
Edhem Ruhi Bey	Mukayyid	1905 ²²⁸

Filibe'deki İkinci Kitâbet Dairesi'nde çalışan memurları da şu şekilde tespit etmekteyiz:

KATİBİN İSMİ	TARİHİ
Abdurrahman Efendi	1900 ²²⁹
Ali Hilmi Bey	1895-1906 ²³⁰
Hayri Bey	1901-1902 ²³¹
İbrahim Fethi Bey	1888-1897 ²³²
Kemal Bey	1898 ²³³
Macid Bey	1896-1904 ²³⁴
Mehmed Ali Bey	1898-1900 ²³⁵

²¹⁸ A.MTZ.04, nr. 75/89, lef 3.

²¹⁹ A.MTZ.04, nr. 74/8; 74/16; 75/21; 75/54, lef 4; 75/89, lef 2; 76/22; 92/83, lef 2; 106/16; 123/15; 124/4, 140/10.

²²⁰ A.MTZ.04, nr. 75/21; 106/16; 120/7, lef 1.

²²¹ Kolağası, A.MTZ.04, nr. 77/24.

²²² A.MTZ.04, nr. 80/82; 81/38; 90/3; 94/28.

²²³ A.MTZ.04, nr. 106/16.

²²⁴ Yüzbaşı, A.MTZ.04, nr. 106/16.

²²⁵ A.MTZ.04, nr. 130/25; 134/1.

²²⁶ A.MTZ.04, nr. 127/9.

²²⁷ A.MTZ.04, nr. 128/47, lef 2.

²²⁸ A.MTZ.04, nr. 130/60; 134/41; 135/49, lef 7.

²²⁹ A.MTZ.04, nr. 67/25; 70/27.

²³⁰ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 7, 20; 80/90; 76/58; 66/64; 58/55; 106/16; 80/66; 81/18; 123/77, lef 3; 130/57, lef 2; 135/37; 138/80, lef 1; 139/45; 137/42; 80/90; 79/27, lef 2; 60/34, lef 3; 91/60, lef 1; 83/1; 137/42.

²³¹ A.MTZ.04, nr. 68/51; 80/17, lef 1.

²³² Miralay, A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 38; Y.A-Hus, 263/76, lef 2; 264/42, lef 2; 264/102, lef 3; 265/126; 266/158, lef 2; 266/161, lef 2; A.MTZ.04, nr. 25/83, lef 2; 33/74, lef 42; 34/5; 36/55; 40/71; 45/19, lef 2. 44/18, lef 1.

²³³ A.MTZ.04, nr. 54/54, 54/46.

²³⁴ Kaımmakam, A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 42, 46/42 lef 1; 123/3, lef 1.

²³⁵ Yüzbaşı, önce Bergos, sonra Filibe kâtibi, A.MTZ.04, nr. 59/41; 59/75; 59/13; 60/54; 66/26; 65/61; 60/6; 66/85; 67/45.

Mehmed Rağıb Bey	1898 ²³⁶
Nureddin Bey	1897-1898 ²³⁷
Sabri Bey	1903 ²³⁸
Sadullah Bey	1905 ²³⁹
Salih Bey	1897-1898 ²⁴⁰
Salih Hayri Bey	1897 ²⁴¹
Süreyya Bey	1902-1904 ²⁴²

Bir komiser döneminde vazifeli olan memurlara misal olmak üzere, Ali Ferruh Bey zamanındaki kadroyu şu şekilde tespit etmekteyiz²⁴³.

Kâtibin İsmi	Vazifesi
Refik Bey	Türkçe Başkâtibi
Salih Bey	Fransızca Başkâtibi
Mehmed Ali Bey	Türkçe Başkâtip Muavini
Sadullah Bey	Evrak Mukayyidi
Sabri Bey	İkinci Kâtip İkinci Muavini

B) BULGARİSTAN KOMİSERLİĞİNİN BİNASI

İlk komiser olan Pertev Efendi, maiyeti ile birlikte Sofya'ya vardığında²⁴⁴, önce, komiserhane binası haline getirilmek üzere, bir bina tedarikine çalışmıştır. Ancak, Sofya'da ev bulmak, yalnız Osmanlı komiseri için değil, diğer devletlerin konsolosları için de ciddi bir mesele idi. Zira, Türk ahaliye ait evlerin ekserisi harp sırasında tahrip edilmiş ve oturulamayacak bir hale getirilmiş iken, Bulgar ve Yahudilerin evleri ise, Rus askerlerinin ikametine ayrılmış bulunuyordu. Başlangıçta, Pertev Efendi, müsait bir bina bulmanın zorluğu içerisinde, büyük bir evi olan bir Yahudi ailesinin yanına yerleşmiş ve bu evin üç-dört odalık kısmını, komiserhane faaliyetleri için kullanmıştır²⁴⁵.

Diğer taraftan İngiltere ve Rusya konsolosları, dört-beş bin frank harcamak suretiyle, harap olan evlerden birini tamir ettirmişler ve konsoloshane haline getirmişlerdir. Pertev Efendi de, geçici olarak yerleştikleri Yahudi hanesinin, gerek kıfayetsizliğinden ve gerekse, devleti temsil bakımından münasip olamayacağından bahisle, müsait bir hanenin tamir edilerek komiserhane haline getirilmesi için 3.000 frank talebinde bulunmuştur²⁴⁶. Bu talebin makul karşılanması ve gerekli iradesinin

²³⁶ A.MTZ.04, nr. 51/62; 53/76.

²³⁷ A.MTZ.04, nr. 46/42, lef 3; 48/25; 53/76; 54/46; 54/54.

²³⁸ Mülazim-i evvel, A.MTZ.04, nr. 87/37.

²³⁹ A.MTZ.04, nr. 129/48, lef 1.

²⁴⁰ Binbaşı, A.MTZ.04, nr. 53/98, lef 2; 47/43, 46/87, lef 2; 45/15.

²⁴¹ Binbaşı, A.MTZ.04, nr. 44/18, lef 1; 44/52; 45/12; 45/17, lef 3; 45/19, lef 2; 46/83, lef 1; 45/47; 47/70, lef 1.

²⁴² A.MTZ.04, nr. 74/68; 85/77; 93/56; 118/48, 120/7, lef 1; 134/41.

²⁴³ A.MTZ.04, nr. 106/16.

²⁴⁴ Sofya'ya ilk olarak İngiltere konsoloslu, daha sonra Osmanlı komiseri ve üçüncü olarak Rusya konsoloslu gelmişlerdir. Diğer devletlerin konsolosları ise, bilahire geleceklerdir.

²⁴⁵ Bİ, nr. 205, lef 1.

²⁴⁶ Bİ, nr. 205, lef 1.

çıkmasından sonra, maliye nezaretine gerekli emir verilmiş ve talep olunan miktar, Sofya'ya gönderilmiştir²⁴⁷.

Komiserhane, başta Bulgar Prensi ve konsoloslar olmak üzere, gerek merasim günlerinde, gerekse diğer zamanlarda ziyaret edilen bir mahal olduğundan, diğer devletler nezdindeki Osmanlı sefarethaneleri misali, devleti temsil eden bir vazifeyi de üstlenmiştir²⁴⁸. Diğer taraftan, Türk ahalinin her türlü müşkilinde müracaat ettikleri bir "melceğâh" özelliği taşıması bakımından da, ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Bulgaristan Komiserliği'nin binası, genelde şu bölümlerden meydana gelmekteydi:²⁴⁹

- 1) Komiser Odası
- 2) Başkâtip Odası
- 3) Başkâtip Muavinliği Odası
- 4) Diğer İki Kâtibin Odası
- 5) Kaçılaryaya
- 6) Misafir Salonu
- 7) Yemek Salonu
- 8) Bekleme Salonu
- 9) Kavas Odası
- 10) Mutfak
- 11) Sofa
- 12) Komiserin Yatak Odası

Daha sonraki senelerde komiserlik binası, teşkilat olarak, Sofya'daki merkez başta olmak üzere, Filibe, Bergos ve Varna'da bulunan kitâbet dairelerinden meydana gelmiş ve Osmanlı komiseri, bu dairelerden sorumlu olmuştur²⁵⁰. Bulgaristan Emareti'nin henüz Osmanlı Devleti'ne bağlı olan statüsüne rağmen, Bulgaristan Komiserliği, bazı konularda Bükreş ve Belgrad sefaretlerine muadil tutulmuştur²⁵¹. Bu meyanda, sefaretlerde olduğu gibi, devlet malı olmak üzere, özel günlerde ziyaretlere ve tren istasyonuna veya diğer yerlere gitmek amacıyla, koşum takımlarıyla beraber satın alınan bir araba ve bir çift at, komiserhanenin hizmetine verilmiştir²⁵².

²⁴⁷ Bİ. nr. 205. Tamir olunan bu binanın, kime ait olduğu ve Sofya'nın neresinde bulunduğu gibi teferrüata dair, mevcut arşiv vesikalarında, açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Komiserhane için, 1898 senesinde, fazla müphem kalmakla birlikte "bu defa Sofya cihetine nakl edilen komiserhane" ifadesini (Bkz. A.MTZ.04, nr. 58/82) ve 1902 senesinde de, daha önce câmi olduğu halde kiliseye çevrilen bir mabedin karşısında ve fesad cemiyetinin ziyaretgâhı olan Vasil Levski'nin heykeline giden yolun üzerinde olduğu, malumatını tespit edebiliyoruz (A.MTZ.04, nr. 80/45).

²⁴⁸ Bulgaristan prensinin, altı ay zarfında iki defa komiserhaneye geldiği hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 36/19, lef 4, 18.VIII.1896.

²⁴⁹ A.MTZ.04, nr. 60/12, lef 2, 3.

²⁵⁰ A.MTZ.04, nr. 33/5; 74/31.

²⁵¹ A.MTZ.04, nr. 66/76.

²⁵² A.MTZ.04, nr. 66/10; 66/76. Daha önceki senelerde, İstanbul'dan gönderilen Arap atları ile bu ihtiyacın karşılandığı hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 59/59; 71/4. 2.VIII.1902 tarihi itibarıyla, bu konuda 10.000 frank (=44.000 kuruş) tahsisat ayrılmıştır (A.MTZ.04, nr. 66/76).

Başlangıçta birkaç kâtipten meydana gelen komiserhaneye daha sonraki senelerde, "Kaçılırlara"²⁵³, "Kapıçukadarlığı"²⁵⁴ ve "Ticaret Şûbesi Müdürlüğü" gibi kalemlerin ilave olunduğunu ve hattâ bunların, ayrı binalarda hizmet verdiklerini görüyoruz. Mesela kaçılırlara dairesi, 1884 senesinde, senelik kirası 60 lira olan ayrı bir binada hizmet vermeye başlamış²⁵⁵ ve bu durum, daha sonraki senelerde de devam etmiştir²⁵⁶. Yine, Ticaret Şûbesi Müdürlüğü, 1897 senesinden itibaren, Bulgar hükûmeti tarafından da tanınmış olarak, müstakil bir şube müdiriyeti şeklinde faaliyette bulunmuş²⁵⁷ ve bu meyanda, resmi bir mühür ve kâfi miktardaki pul ile günde takriben 100-200 civarındaki, vize, pasaport, şehadetname ve vekâlet muamelelerini cevaplandırmak vazifesini üstlenmiştir²⁵⁸. Komiserhane kâtipleri arasında yer alan tercümanın, Bulgarca gazete ve risaleleri tercüme ettiği, tezkire ve pasaport almak veya vize ettirmek için kaçılırlaraya müracaat eden Osmanlı tebeasının işlerini yürüttüğünü görüyoruz²⁵⁹. Ayrıca, 1896 senesinde, komiserhane memurlarının yanı sıra, İslam cemaati mensupları ile fakir Müslümanları muayene için, Malohadi Efendi, "Komiserhane Doktoru" olarak tayin edilmiştir²⁶⁰.

Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhakından sonra, Filibe ve civar vilayetlerdeki Türk ahalinin meselelerinin halli için Sofya'da olduğu gibi bir komiserhanenin teşkili düşünülmüş ve hattâ, 2 Aralık 1885 tarihinde, Cevdet Paşa komiser olarak tayin edilmiştir²⁶¹. Ancak, Bulgaristan Prensliği ile Şarkî Rumeli Vilayeti'nin aynı kişinin, yani Prens Aleksandr'ın idaresinde birleşmesi sebebiyle, ayrı bir komiserhane fikrinden vazgeçilmiş ve Filibe'de "İkinci Kitabet Dairesi" tesis edilmiştir²⁶².

1) Komiserhane Kirası

Bulgaristan Komiserliği'ne ait faaliyetlerin, başlangıçtan beri, kiralanan bir binada yürütüldüğünü²⁶³ ve bu kiranın ödenmesinde çeşitli güçlüklerle karşılaşıldığını görüyoruz²⁶⁴. Öyle ki bu konu, Bâbîâlî ile komiserlik arasında yapılan yazışmalarda önemli bir yer tutmuş ve karşılaşılan sıkıntılar, özellikle son zamanlarda, büyük ölçüde hissedilmiştir. Ödenmesi gereken hane kirası,

²⁵³ Kaçılırlara: Genellikle konsoloshaneler nezdinde olan ve resmi muameleleri yerine getiren bir kalemdir. Kaçılırlarada, pasaport ve paşavan türünden evrakların tasdiki için bir miktar harç alınmakta ise de, bu harçların, 1903 senesine gelindiğinde, günde 5-10 frank raddelerine kadar düştüğünü, fakat telgraf muhaberatına 150-160 frank harcadığını belirten komiserliğin ve bu yüzden, takviye olarak 300 lira talebinde bulunduğunu görüyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 93/6).

²⁵⁴ Komiserhanenin "ayak hizmetleri"ni görmek üzere teşkil edilen kapıçukadarlığı, 1904 senesinde lağvedilmiştir (Bkz. A..MTZ.04, nr. 113/26).

²⁵⁵ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 25, 51.

²⁵⁶ A.MTZ.04, nr. 47/63, lef 1.

²⁵⁷ A.MTZ.04, nr. 63/38, lef 26, 16.VIII.1899.

²⁵⁸ A.MTZ.04, nr. 92/83, lef 2; 130/57, lef 2. Ayrıca, Ticaret Şubesi Müdürü Münif Bey için bkz. A.MTZ.04, nr. 106/16.

²⁵⁹ A.MTZ.04, nr. 56/34, lef 2. Aynı zamanda, tahsis olunan "abonman bedelâtı" ile Bulgar gazeteleri yakından takip edilmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 36/11; 33/89).

²⁶⁰ A.MTZ.04, nr.33/6; 53/5, lef 2. Komiserhane doktoru tarafından muayene edilen, diğer vilayetler ahalisinden ve zaruret halinde olanlara, Şehbenderler Nizamnamesi'ne uygun olarak 175 frank ilaç parasının ödenmesi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 89/60, lef 2, 6.III.1903.

²⁶¹ Cevdet Paşa'nın 330 lira maaş ve 500 lira harcırah ile tayini için bkz. Bİ, nr. 455.

²⁶² A.MTZ.04, nr. 80/66; 137/42.

²⁶³ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 25.

²⁶⁴ Mesela, 1897 senesinde yeniden kiralanan komiserhane binası için sahibine, 10 güne kadar parasının ödeneceğine dair senet veren komiser, aciliyetine binaen, paranın, "gönderilmesi"ni değil "yetiştirilmesi"ni talep etmektedir (Bkz. A. MTZ.04, nr. 49/28; 49/60).

komiserlerin, vâdesinden önce talepte bulunmalarına rağmen, her defasında, zahmetli bir yazışma kesafetinden geçerek²⁶⁵ ve biraz da ihmalkâr bir yaklaşımdan sonra²⁶⁶ gönderilmiştir²⁶⁷.

Komiserhane binası, bir yıllık için kiralanmış ve bina sahibi ile mutabakat sağlandığında, bu süre uzatılmıştır. Kira miktarını ise, 1884 senesinde 300 lira²⁶⁸, 1890 senesinde 5.000 frank (=21.668 kuruş 30 para)²⁶⁹, 1898 senesinde 6.600 frank²⁷⁰ ve 1904 senesinde 37.400 kuruş (=8.500 frank)²⁷¹ olarak tespit edebiliyoruz. Kaçılırlara binası için de, 1884 senesinde 60 lira²⁷² ve 1904 senesinde, 2.800 frank²⁷³ kira ödendiğini görüyoruz²⁷⁴.

Daha birkaç sene öncesine kadar, bir Osmanlı toprağı olan Bulgaristan'da, komiserlerin, "yâr ü ağyâra ve özellikle Bulgarlara karşı" içine düştükleri mahcûbiyet ve zaman zaman sokakta kalma tehlikesine maruz kalmaları, ibretle müşahade edilmesi gereken bir olaydır. Mesela, komiser Niyazi Beyefendi, zâten yedi aydır maaş yüzü göremediklerini, bu kadar müşkilat içerisinde bir de kira ile uğraşmaktan dolayı ne yapacaklarını şaşırıldıklarını, 11 Ekim 1896 tarihinde, esefle bildirmiştir²⁷⁵. Hattâ 1905 senesinde, kirâ bakıyyeleri olan 5.000 frankın ödenememesinden dolayı, bina sahipleri ile "mahkemelik olunmuş" ve komiserhane binasının sahibi Kazancıyef mahkemeye müracaat ederken, kaçılırlara binasının sahibi olan bir İtalyan da, kendi konsoloshanesine müracaatta bulunacağını, "tehdit yolu" Osmanlı komiserine bildirmiştir²⁷⁶. Ayrıca, 1905 Ağustos'unun başında meydana gelen bir fırtınada, komiserhaneye yıldırım isabet etmiş ve bu yüzden, binanın bacası yıkılmış, camları kırılmış ve elektrik telleri yanmıştır. Bu şekilde elektriksiz kalan binanın tamiri için, sahibine müracaat edilince, bina sahibi, önce kira borcunun ödenmesini istemiş ve aksi takdirde hiç bir şey yapmayacağını, komiserlere söylemiştir²⁷⁷.

2) Komiserhanenin Mefruşatı

Komiserlik binasının, çeşitli vesilelerle yapılan ziyaret ve merasimlere mekân olması bakımından, mefruşatına itina gösterilmesi gerektiği aşikârdır²⁷⁸. Buna rağmen, komiserhanenin tefrişi, komiserlerin hallinde sıkıntıya düştükleri bir başka konu olmuştur. Komiserlerin, mefruşat

²⁶⁵Mesela, 1897 senesine ait kiranın ödenmesi için, 6 Temmuz (A.MTZ.04, nr. 47/63), 5 Eylül (A.MTZ.04, nr. 49/8), 7 Eylül (A.MTZ.04, nr. 49/28), 21 Ekim (A.MTZ.04, nr. 49/60), 7 Kasım (A.MTZ.04, nr. 50/21) ve 9 Aralık (A.MTZ.04, nr. 47/42) tarihlerine ait olmak üzere, altı defa yazışma yapıldığını tespit edebiliyoruz.

²⁶⁶"Henüz bir gûne te'diyât vuku' bulmamasına nazaran, iş-bu tebligatın da mâliyyece, diğerleri gibi sürüncemeye uğraması me'mûl olub..." ifadesini taşıyan Komiser Nasuhî Beyefendi'nin 27.IX.1897 tarihli tahriri için bkz. A.MTZ.04, nr. 49/8, lef 8.

²⁶⁷İstanbul'dan komiserhaneye gönderilen paralar, maliye nezaretinin rûsûmât emanetine verdiği emir üzerine, emanetin Osmanlı Bankası'na müracaatı ve bankanın da, Sofya şubesine talimatından sonra, ödenmiştir. Bu konuda birkaç misal için bkz. A.MTZ.04, nr. 47/63, lef 1; 49/8, lef 8; 50/21, lef 1; 135/13.

²⁶⁸A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 25.

²⁶⁹A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 59; 30/39; 47/63.

²⁷⁰A.MTZ.04, nr. 57/37.

²⁷¹A.MTZ.04, nr. 66/76; 123/18, lef 2; 123/75.

²⁷²A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 25, 51.

²⁷³A.MTZ.04, nr. 123/18, lef 2.

²⁷⁴Lira, frank ve kuruş arasında bir mukayesesini yapabilmek için, vesikalarda bulduğumuz nispetleri, aynı cins olarak vermek cihetine gitmedik.

²⁷⁵A.MTZ.04, nr. 38/31; 49/8, lef 7, 10.

²⁷⁶Komiser Sadık Paşa da, haklı olarak "bu mevkiin ne kadar müşkil ve elim olduğu müstagni-i arz" halini, sadarete bildirmektedir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 135/2 lef 4).

²⁷⁷Komiser ise, bu durumu "Aleme karşı, komiser-hâneyi bacası yıkık ve camları kırık bir halde buldurmak, muvâfık-ı şân olmadığı" değerlendirmesi ile, sadarete arz etmiştir (A.MTZ.04, nr. 135/2, lef 8). Bütün bunlardan sonra, maliye nezaretinin, rûsûmât emânetine yazdığı bir tezkire üzerine, Sofya'daki Osmanlı Bankası'nın şubesi vasıtasıyla, istenilen para, komiserliğe ulaştırılmıştır (A.MTZ.04, nr. 135/2, lef 13).

²⁷⁸Komiserhanenin "şân-ı âliye" uygun bir şekilde tefrişi gerektiği mütalaası için bkz. A.MTZ.04, nr. 39/16, 15.XI.1896.

yenilenmesi ve bazı eşyaların tamiri için tahsisat talepleri, birkaç senede bir tekrarlanmış²⁷⁹ ve bu türlü harcamaların tahakkuku ise, bizzat padişahın iradesine taalluk eden bir mesele olması hasebiyle, ödemede dâimâ gecikmeler söz konusu olmuştur²⁸⁰. Aslında, diğer mâlî konularda olduğu gibi, mefruşata ait taleplerin de, sadaret tarafından pek hoş karşılanmadığını söyleyebiliriz²⁸¹. Zira sadaret, bu türlü taleplerin, hariciye nezaretinin "sefâret ve şehbenderhâne tertibi"nden karşılandığını²⁸², âcil ve zarûf olmadıkça harcama yapılmamasını açıkça ifade etmiştir²⁸³. Fakat, genel bütçe içerisinde, devletin bütün sefâret ve şehbenderhaneler için ayrılan ve hariciye nezareti tarafından harcanan bu konudaki tahsisatın altı ay geçmeden tükendiğini ve ihtiyaçta kâfi gelmediğini görmekteyiz²⁸⁴. Dolayısıyla, komiserin bu konudaki talepleri, genelde, bütçede karşılığı olmayan harcamalar mesabesinde kalmıştır²⁸⁵.

Komiserhanenin tefrişi için, normal olarak tahsisat alamayan komiserler, bazen kış mevsiminin zarûretinden²⁸⁶, çok kerre de, padişahın "cülûs" veya "velâdet" kutlama masraflarından bahisle²⁸⁷, ziyaretçilere karşı mahcup durumda kalacaklarını ileri sürerek²⁸⁸, tahsisat talebinde bulunmuşlar ve istedikleri nispette olmasa bile, "idâre-i maslahat" kabilinden bir meblağı almayı, başarmışlardır²⁸⁹. Hattâ, komiserliğe bağlı kaçırlarının gelirinden bir kısmını, bu gelirin harcanması

²⁷⁹ 1890 senesine ait mefruşat masrafının 150 lira olduğunu görüyoruz. Bkz. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 59.

²⁸⁰ A.MTZ.04, nr. 39/21; 40/88. İzinsiz mübayaa yapıldığı ve bunun usule mugayir olduğu hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 61/45.

²⁸¹ Mesela, cülûs merasiminin yaklaştığını belirten ve 200.000 kuruş talebinde bulunan komisere, iki sene geçmeden, 1.XII.1900 tarihinde mefruşat masrafı olarak 107.000 kuruş harcandığı hatırlatılmış ve mefruşatın, bu kadar kısa bir zamanda neden yenilenmeye ihtiyaç gösterdiği sorulmuştur. Bkz. A.MTZ.04, nr. 80/57, 21.VIII.1902.

²⁸² Hariciye Nezareti'nin "sefâretler ve şehbenderhaneler tamirat ve eşya tertibâtı"nı 1896 senesinde 66.000 (Bkz. A.MTZ.04, nr. 36/19), 1899 senesinde de 80.000 kuruş (Bkz. A.MTZ.04, nr. 61/45) olarak tespit ediyoruz.

²⁸³ "...ahvâl-i fevkalaâde, mübrem ve müstâcileden başka hiç bir sebeple bûdce hâricinde masraf yapılmaması...." (Bkz. A.MTZ.04, nr. 49/8, 5.IX.1897). "...böyle her türlü masrafın bûdceye ilâveten ödenmesi açığı arttıracığından idâre-i maslahat olunması..." (Bkz. A.MTZ.04, nr. 39/21).

²⁸⁴ "...Hariciye nezaretinin eşya tertibatı tamamen sarfedildiği için, küçük tamirlerle idare-i maslahat olunması...." (Bkz. A.MTZ.04, nr. 39/21; 60/12).

²⁸⁵ "...mefrûşât için istenen 10.000 kuruşun bûdcede karşılığı olmadığından..." Bkz. A.MTZ.04, nr. 52/23; 59/36, 3.I.1898.

²⁸⁶ Kış mevsimi bütün şiddetini göstermeye başladığından artık kuru tahtalar üzerinde oturub iş görmek mümkün değildir. Bu durum herkesin sıhhatini tehdid ettiğinden gerekli izin verilmesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 39/16, 15.XI.1896. Ayrıca, "komiserhânenin kalem odalarındaki kalıçe ile eşyanın fersûde ve nâ-kabil-i isti'mâl bir hâle gelmiş olması cihetiyle komiser-hâne hey'etinin tahtalar üzerinde kaldığı ve kışın şiddetle hükümünü icrâ ettiği böyle bir yerde, buna tahammül kabil olmayacağı gibi yâr ü ağyâra karşı dahi mezkûr odaların bir hâl-i sefâletde bulunması haysiyet-i devlete münâfi olduğu hasebiyle fersûdeleşmiş olan eşyanın ta'mîriyle noksânının ikmâli için..." (Bkz. A.MTZ.04, nr. 39/21).

²⁸⁷ 1896 ve 1905 senelerinin cülûs merasimi münasebetiyle yapılan talepler için bkz. A.MTZ.04, nr. 36/19, lef 4; 39/21; 134/(15. 1898 ve 1899 senelerinin velâdet merasimi münasebetiyle yapılan talepler için de, Bkz. A.MTZ.04, nr. 60/58; 61/45.

²⁸⁸ Bu konu hakkında, yazışmalarda geçen bazı ifadeler şöyledir: "...merasiminde prence ziyafet verileceği için yâr ve ağyâra karşı mahcûb olmamak...." (Bkz. A.MTZ.04, nr. 60/58); "komiser-hanenin gayr-i muntazam halinden ve eşyasının fenalığından mahcup olmamak kabil değildir" (Bkz. A.MTZ.04, nr. 36/19, lef 4); "mefrûşatın ecnebî me'mûr kabul edemeyecek kadar fersûde olduğu" (Bkz. A. MTZ.04, nr. 36/19). "...ber-mu'tâd gelecek olan teb'â-i Osmâniyye ve bil-cümle me'mûrîn-i ecnebîyye ve mahalliyyeye karşı komiserhânenin eşyâdan ârî bir sûrette bulundurulması yâr ü ağyâra karşı pek çirkin olacağı gibi, hükûmet-i seniyyenin şân ü şerefiyle dahi gayr-i mütenâsib bulunacağı...." (Bkz. A.MTZ.04, nr. 59/46).

²⁸⁹ "Hiç olmazsa idare-i maslahat için 3.000 frank (=13.000 kuruş) gönderilmesi" (Bkz. A.MTZ.04, nr. 36/19; 39/21, 4, 18.VIII.1896).

sadaretin müsaadesine bağlı olduğu halde, sarfetmişler veya ihtiyaçları, borçlanarak karşılama cihetine gitmişlerdir²⁹⁰.

Mefruşat ve gerekli eşyanın satın alınması talebi ile ilgili olarak, komiser tarafından sadarete yapılan bir talep²⁹¹, önce sadareten hariciye ve maliye nezaretlerine gönderilmiş, ilgili nezaretlerin değerlendirmesinden sonra, tekrar sadarete ve oradan da padişaha arz edilmiştir. Çıkan irade, tekrar sadareten maliye ve hariciye nezaretlerine gönderilmiş, ayrıca komiserliğe de bilgi verilmiştir²⁹². Bu uzun bürokratik işlem tamamlandıktan sonra, sıra mefruşatın satın alınmasına gelmiş, bu ise, bir "ehl-i hibre" vasıtasıyla yapılmıştır. Alınan eşya ve yapılan herhangi bir sarfiyatın kalemleri, bir defter halinde tertip edilerek, İstanbul'a gönderilmiştir²⁹³. Bazen komiser, eşya alımına karar verdiğinde, istenen tahsisatın lüzumundan fazla olduğu kanaati hasıl olmuş ise²⁹⁴, sadaret, hariciye nezaretine müracaat ederek, harcamaları kontrol ettirmiştir. Harcamaların, komiserin istediği miktarlardan ziyade, "evvelkilerine ve emsallerine" göre, yani, benzeri işler için daha evvel yapılmış harcamalar doğrultusunda, yapılmasına dikkat edilmiştir²⁹⁵. Dolayısıyla, her türlü işlerde yetkinin, yalnızca komiserde olmasına müsaade edilmemiştir.

1889-1897 tarihleri arasındaki sekiz sene zarfında, mefruşat için yapılan 46.294 kuruşun dağılımı şöyledir²⁹⁶:

1889	5.499 kuruş
1890	15.000 kuruş
1891	1.948 kuruş
1892	1.180 kuruş
1894	4.000 kuruş
1896	8.667 kuruş
1897	10.000 kuruş

Komiserliğe bağlı kitabet dairelerinin muhtevasını ve bu dairelerdeki eşyayı, arşiv vesikalarında yeterli bilgi bulamadığımızdan dolayı tespit edemiyoruz. Ancak, Filibe'deki İkinci Kitabet Dairesi için satın alınması sözkonusu olan eşyadan hareketle, bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Buna göre Filibe'deki dairenin, bir salon, bir kalem odası, bir kavas odası ve bir de yemek odasından meydana geldiğini söyleyebiliriz²⁹⁷.

²⁹⁰ Sadaretin menfi cevapları karşısında, komiserlerin meseleyi bir "oldu-bitti" haline getirdiklerini ve ücreti bir süre sonra ödenmek üzere, borçlanma cihetine gittikleri görülmektedir. (Bkz. A.MTZ.04, nr.60/58; 61/45; 134/15).

²⁹¹ 500 liralık bir talep için, 9.III.1902 ve 10.VII.1902 tarihlerinde, "...tahr irât ile hâriciye nezâretinden temennî olunmuş ve şeref-tekarrüb eden cülûs-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî şenliğinin şimdiye kadar şân ü şevket-i seniyyeye lâıyk bir sûrette icrâ edilegelmekte olduğunu görmeğe alışmış olan ahâhiye karşı bu def'a fıkdan-ı mefruşât ve levâzımât-ı sâireden dolayı mezkûr şenliklerin sâkitâne geçürülmesi pek ziyâde ayıb olacağı ve sû-i te'sir hâsıl edeceği müstagnî-i arz u beyân bulunmuş olmağla..." ifadesi yer almaktadır (Bkz. A.MTZ.04, nr. 79/37). Bu maksatla talep edilen miktarları ise; 15.XI.1896-27.II.1902 döneminde, 1.000 frank (=4.433 kuruş 33 para) ile 24.430 frank (=107.492 kuruş) arasında tespit ediyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 39/16; 40/88; 47/42; 60/25, lef 1; 61/45; 74/31).

²⁹² A.MTZ.04, nr. 40/88. Bu konudaki para talepleri Şûrâ-yı devlet'in maliye dairesinde de görüşülmüştür (Bkz. A.MTZ.04, nr. 61/45).

²⁹³ A.MTZ.04, nr. 58/82.

²⁹⁴ Mesela, komiserin 30.000 kuruşluk talebi üzerine, bütçe müsait olmadığından, 15.000 kuruşun bu sene, 15.000 kuruşun da gelecek senenin bütçesinden karşılanmasına dair, 3.IX.1905 tarihi tezkire için bkz. A.MTZ.04, nr. 58/38; 134/15. 600 lira istendiği halde, 200 lira gönderildiği hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 64/1.

²⁹⁵ A.MTZ.04, nr. 60/25, 1; 60/54.

²⁹⁶ A.MTZ.04, nr. 60/12.

²⁹⁷ Bu daire için 18.III.1896 tarihi itibarıyla satın alınması veya tamiri istenen eşya için bkz. A.MTZ.04, nr. 33/5.

3) Komiserhane Eşyası

Komiserhane, bir sefarethane misali, Osmanlı memurlarının günlük mesailerini yerine getirdikleri ve yemeklerini yedikleri bir mekân özelliğinde olması münasebetiyle, tabiidir ki, maksada uygun olarak, çeşitli eşya ve malzemeyi de ihtiva etmiştir. Bu eşyanın tamamına dâir olmasa da, 21 Ekim 1898 tarihinde, satın alınması veya tamir edilmesi için 24.430 frank harcanan kısmını örnekleyecek olursak, şu eşyayı tespit edebiliriz²⁹⁸:

a) Komiserin Odası

1 aded	büyük yazı masası	350 frank
1 aded	kütüphane	300 frank
3 çift	perde	450 frank
1 aded	yazıhane sandalyesi	60 frank
1 aded	kanepa (2 koltuk ile)	600 frank
6 adet	hafif sandalye	80 frank
1 aded	şifre ve önemli evrak kasası	200 frank
1 aded	halı	300 frank
2 aded	lamba	120 frank
1 aded	masa	90 frank
1 aded	iki gözlü kâğıt rafı	100 frank
1 aded	masa	80 frank
1 aded	çini soba	250 frank
Yekûn		2.980 frank

b) Başkâtip Odası

1 aded	yazıhane	180 frank
1 aded	kütüphane	150 frank
2 çift	perde	120 frank
1 aded	otuz gözlü raf	250 frank
5 adet	koltuk ve sandalye	180 frank
1 aded	halı	120 frank
1 aded	soba	100 frank
1 aded	lamba	40 frank
Yekûn		1.140 frank

c) Başkâtip Muavini Odası

2 çift	perde	120 frank
1 aded	halı	100 frank
1 aded	soba	100 frank

²⁹⁸ A.MTZ.04, nr. 60/12, 2; 75/89, lef 5; 18.III.1896 tarihinde yapılan tamir ve mübayaa için bkz. A.MTZ.04, nr. 33/5.

1 aded	lamba	40 frank
1 aded	otuz gözlü raf	250 frank
5 aded	koltuk ve sandalyeler	180 frank
-	yazıhane ve kütüphane tamiri	120 frank
-	kanepenin tamiri	60 frank
Yekûn		970 frank

d) Diğer İki Kâtibin Odası

1 aded	yazıhane	140 frank
-	diğer yazıhanenin tamiri	50 frank
1 aded	dolap	150 frank
2 aded	koltuk	120 frank
2 çift	perde	100 frank
-	sobanın tamiri	50 frank
Yekûn		610 frank

e) Kaçlılara Dairesi

1 aded	büyük masa	60 frank
2 çift	perde	60 frank
1 aded	duvar boyunca raf	200 frank
-	yazıhane ve kütüphanenin tamiri	100 frank
-	sobanın tamiri	30 frank
Yekûn		450 frank

f) Tercüman Odası

Odayı tefriş için eski eşyanın tamiri	200 frank
---------------------------------------	-----------

g) Yemek Salonu

1 aded	büfe	1.000 frank
1 aded	masa	650 frank
18 aded	sandalye	720 frank
3 çift	büyük perde	600 frank
2 çift	küçük perde	200 frank
18 çift	gümüş çatal-kaşık	1.200 frank
-	tabak takımı	550 frank
1 aded	büyük asma lamba	350 frank
1 aded	halı	350 frank
2 aded	kollu şamdan	250 frank
1 aded	duvar saati	150 frank

1 adet	çini soba	300 frank
Yekûn		6.320 frank

h) Kabûl Salonu

11 adet	kanepeler, koltuk ve sandalyeler	2.500 frank
2 adet	köşe iskemlesi	350 frank
1 adet	büyük halı	450 frank
1 adet	büyük ayna (konsol ile)	750 frank
6 adet	süslü küçük sandalye	240 frank
1 adet	müdevver orta masası	300 frank
3 çift	büyük perde	900 frank
3 çift	küçük perde	300 frank
1 adet	büyük soba	350 frank
2 adet	büyük lamba	260 frank
2 adet	abajur	100 frank
2 adet	küçük masa	200 frank
2 adet	sütun	200 frank
-	saat ve şamdanlar	500 frank
2 adet	tablo (duvarları süslemek için)	500 frank
1 adet	Çin usulünce paravan	300 frank
2 adet	kapı perdesi	600 frank
Yekûn		9.100 frank

i) İntizar Salonu

1 adet	elbise asmak için camedan	220 frank
-	salon mefruşatının tamiri	600 frank
-	eski masanın tamiri	50 frank
Yekûn		870 frank

j) Komiserin Yatak Odası

1 adet	meşe karyola	250 frank
1 adet	küçük masa	80 frank
1 adet	küçük masa	80 frank
1 adet	yüz yıkamak için musluklu masa	200 frank
1 adet	dolap	250 frank
1 adet	istirahat kanepesi	180 frank
3 adet	koltuk ve sandalyeler	250 frank
2 çift	perde	180 frank

1 aded	soba	150 frank
-	banyoların tamir masrafı	250 frank
Yekûn		1.790 frank

C) BULGARİSTAN KOMİSERLİĞİ MUHABERATI

Bulgaristan Komiserliği, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı devlet teşkilatının diğer memuriyetleri gibi, nezaretlere bağlı olmak yerine, sadaret ile muhatap olmuştur. Buna rağmen, bazen hariciye nezaretinden komiserliğe²⁹⁹, bazen de komiserlikten hariciye nezaretine³⁰⁰ hitaben, doğrudan yazışmalar yapılabilmektedir. Fakat daha ziyade, komiserliğin tahriri sadarete, diğer nezaretlerin kararını da ihtiva edebilen sadaretin emirnamesi, komiserliğe gönderilmiştir³⁰¹.

Sadaret ile komiserlik arasındaki yazışmalar, biri telgraf ve diğeri posta olmak üzere, genellikle iki şekilde yapılmıştır. Ayrıca, postaya verilmesi caiz olmayan bazı mühim ve gizli evrak, komiserhane kâtiplerinden biri tarafından "elden" İstanbul'a getirildiği gibi³⁰², nadiren de olsa telefon haberleşmesi yapılabilmektedir³⁰³.

I) Telgraf Muhaberatı

Acil ve gizli yazışmaları ihtiva eden telgraf haberleşmesi için, biri Türkçe ve diğeri Fransızca olmak üzere, iki türlü şifre anahtarı kullanılmıştır³⁰⁴. Komiserlikten sadarete gelen bir şifre telgraf, "telgraf odası"nda çözüldükten sonra "Bulgaristan Komiserliği'nden vârid olan şifre telgraf-nâmenin hallidir" başlığı altında, sadrazama arz edilmiştir³⁰⁵. Sadarettten komiserliğe giden telgraflar da, aynı odada hazırlandıktan sonra, geldiği şifre ile gönderilmiştir³⁰⁶.

Telgraf haberleşmelerinde hicrî tarihe rastlanmazken milâdî³⁰⁷ ve özellikle de rûmî³⁰⁸ takvimin kullanıldığını ve daha ilgi çekici bir tespit olarak da, bazı Türkçe metinlerin, Latin alfabesi ile yazılmış olduklarını görmekteyiz³⁰⁹. Bu husus, "Harf İnkılâbı"ndan çok önce, Türkçe metinler için Arap harflerinin yanında, Latin harflerinin de kullanıldığını göstermesi bakımından, ayrıca önemlidir. Şifreli olarak hazırlanan telgraflar, bu konudaki yazışmaların "mahrem" olduğuna işaret etmekte ve aksi takdirde, haberleşmenin olağan posta ile yapıldığı, belirlenmektedir³¹⁰. Dolayısıyla, telgraf ile yapılan haberleşmelerde asıl maksadın, sür'atten ziyade, gizlilik ve emniyetin sağlanması olduğu açıktır. Zira, bir şifrenin çözümlenerek sadarete arzı için geçen sürenin, postada geçen zamana eşit olduğunu görebiliyoruz³¹¹.

²⁹⁹ A.MTZ.04, nr. 49/8, lef 9.

³⁰⁰ A.MTZ.04, nr. 30/39, lef 3.

³⁰¹ A.MTZ.04, nr.103/74.

³⁰² A. MTZ.04, nr. .33/74, lef 8; Bu konuda, yedi senedir Sofya'da vazife yapan komiserlik Fransızca başkâtibi Salih Bey için bkz. A.MTZ.04, nr. 140/10, 2.IV.1906. Bazı mühim evrak ve eşyayı, 5.V.1899 tarihinde İstanbul'a getiren Fransızca başkâtibi Münir Bey hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 63/2.

³⁰³ Bu telefon haberleşmesi, 9.II.1902 tarihinde, Filibe ile İstanbul arasında yapılmıştır. Bkz. A.MTZ.04, nr. 74/3, lef 2.

³⁰⁴ A.MTZ.04, nr. 91/70, lef 2.

³⁰⁵ A.MTZ.04, nr. 61/2, 5. Komiser Gabdan Efendi'nin 2.III.1886 tarihli şifre telgrafının Fransızca olarak çözülmüş hali için bkz. A.MTZ.04, nr. 1/3.

³⁰⁶ A.MTZ.04, nr. 41/43.

³⁰⁷ A.MTZ.04, nr. 30/32; 46/4.

³⁰⁸ A.MTZ.04, nr. 61/2, lef 2; 71/4; 113/35, lef 2; 127/110.

³⁰⁹ A.MTZ.04, nr. 53/9 ve Ek. 23, 24, 25.

³¹⁰ Mesela, komiser Sadık Paşa'nın, 18.IV.1905 tarihli ve sadece "Şubat maaşının tesrî-i irsâli be-gayet müsterhimdir, fermân..." ibaresini taşıyan telgrafına sadaretin verdiği cevap, biraz da konu para olduğu içindir ki, "...bu mişillü sırf husûsî ve gayr-i mühim mevâdd-ı âdiyyenin telgrâfla yazılmasına lüzûm olmadığından..." şeklindedir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 127/110).

³¹¹ Bu sürenin 20 saat olduğu, sadaret tarafından ifade edilmektedir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 127/110).

Şifre telgraf anahtarı, ya tayini sırasında komiserin kendisine, ya da güvenilir bir memur ile birlikte, mühürlü olarak, komiserhaneye ulaştırılmıştır³¹². Türkçe ve Fransızca olarak iki lisan üzere sürdürülen yazışmalarda³¹³, daha ziyade "şemsî sabah" tanımlaması ile anılan bir şifre kullanılmıştır³¹⁴. Matbu olarak hazırlanan şifre anahtar kitapçıkları, sürekli olarak kullanılmaktan dolayı, çabuk eskidiği içindir ki, birkaç sene geçmeden yenilenmiştir. Mutemed bir memurla gönderilen, her yeni anahtar kitapçığınan sonra, eskisi, yine mühürlü bir şekilde Bâbüâlî'ye teslim edilmiş ve yenisinin "sâlimen" teslim alındığı da ayrıca bildirilmiştir³¹⁵. Eski şifre kitapçıklarının, posta ile iadesi güvenlik açısından uygun görülmediğinden, özel olarak yollamanın masrafından da kaçınılmış olarak, daha sonra, başka bir münasebetle İstanbul'a gelen olan bir memura verilerek, sadarete teslim edilmiştir³¹⁶.

Bulgaristan Komiserliği, Edirne ve Selanik gibi civar vilayetler, Makedonya için daha sonra kurulan Rumeli Müfettişliği ve hattâ Belgrad sefaretini ile çeşitli konularda irtibat halinde olduğundan, komiserler, bu gibi yerlerde kullanılan şifre anahtarının da kendilerine gönderilmesini istemişlerdir³¹⁷. Böylece, bunların kendi aralarındaki yazışmaların, güvenlik içerisinde ve zaman kaybetmeden yapılması temin edilmiştir. Sadaretin müsaadesi ile verilen veya değiştirilen telgraf şifre anahtarı, yalnız Sofya'ya değil, Filibe İkinci Kitâbeti başta olmak üzere, Bulgaristan'daki tüccar vekilliklerine de gönderilmiştir³¹⁸.

2) Posta Muhaberatı

Posta haberleşmesi ise, gerek sadareten komiserliğe yazılan "emirname"ler ve gerekse komiserlikten sadarete yazılan "tahrîr"ler ile yapılmıştır. Sadaretin emirnamesi, "Bulgaristan Komiserliğine" hitabını taşımış ve sadaret mektubî kaleminde zarfa konulduktan sonra, kramponla kapatılıp, balmumuyla mühürlenerek, Sofya treni ile komiserliğe gönderilmiştir³¹⁹. "Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı sadâret-penâhiye" hitabı ile başlayan komiserlik tahriri ise, aynı muameleye tâbi tutularak,

³¹² A.MTZ.04, nr. 40/71; 75/83. Mesela, Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan tarafından ilhakı esnasında yeni komiser olarak tayin edilen Gadban Efendi'den bir süre haber alınmamıştır. Bu hassas dönemde komiserden haber alamamak Sadaret'i tedirgin ederken, sebebinin, eski komiser Nihad Paşa'nın şifre anahtarını beraberinde İstanbul'a getirdiği ve dolayısıyla şifre telgraf haberleşmesinin yapılamadığı, diğer taraftan Bulgarların, gerek Bâbüâlî'den komiserhaneye giden ve gerekse komiserin Bâbüâlî'ye gönderdiği mektupları tuttukları, olduğu anlaşılmıştır (Bkz. Bİ, nr. 469). Bu konuda başka misaller vermek mümkündür. Mesela yeni şifrenin komiserlik başkâtibi Ahmed Neşib Bey'e (A.MTZ.04, nr. 47/74, lef 1, 28.VIII.1897) veya Bâbüâlî şifre kalemi memurlarından Salahaddin Bey'e, 2.000 kuruşluk harcırah ile birlikte verilerek (A.MTZ.04, nr. 113/14, lef 3, 18. III. 1904 Sofya'ya gönderildiğini tespit edebiliyoruz.

³¹³ A.MTZ.04, nr. 91/70, lef 2. 15.III.1881 tarihinde, sadareten Nihad Paşa'ya gönderilen telgrafta, telgraf haberleşmesinin Fransızca olarak yapılması, özellikle istenmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 7).

³¹⁴ A.MTZ.04, nr. 34/5; 113/14, 10.X.1896.

³¹⁵ A.MTZ. 04, nr. 34/5. Mesela, 23.III. 1904 tarihli Ali Ferruh Bey'in telgrafi şöyledir: "Miftâh vâsıl oldu, fermân...".

³¹⁶ A.MTZ.04, nr. 91/70; 97/26; 98/81. Fakat bu konuda gösterilen hassasiyete rağmen, şifre anahtarının trenle gönderildiğini de tespit edebiliyoruz (A. MTZ.04, nr. 113/35; 122/76, lef 2).

³¹⁷ A.MTZ.04, nr. 34/5, 10.X.1896; 97/26, 2, 12.VI.1903.

³¹⁸ A.MTZ.04, nr. 40/71; 91/70.

³¹⁹ Posta haberleşmesi için kullanılan zarflar için bkz. A.MTZ.04, nr. 22/24. Sadaret Mektubî Kalemi'nde mühür için kullanılan balmumunun kaliteli olmaması yüzünden, Sofya'ya gelinceye kadar dökülerek, sadece kramponların kaldığını ve bu durumda Bulgarların, tahriratın muhtevasına vâkıf olabilecekleri ihtimali üzerine, komiser Niyazi Beyefendi, emirnamelerin iyi bir cins balmumu ile mühürlenmesini, 8.II.1897 tarihinde sadareten talep etmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 41/7).

posta ile³²⁰ İstanbul'a gönderilmiştir³²¹. Bu konuda komiserler, üzerinde, komiserliğin ve Bâbîâli'nin resmî sıfat ve adreslerinin matbu olarak yazılı olduğu zarflar kullanmışlardır. Bu maksatla ihtiyaç duyulan Bulgar posta pulları ise, Bâbîâli tarafından komiserhaneye gönderilmiştir³²².

Posta haberleşmesi, telgraf bahsinde olduğu gibi, hem Türkçe ve hem de Fransızca olarak yapılmıştır. Telgrafa nispeten daha mufassal olan bu yazışmalarda, bazen hicrî ve rûmî tarih³²³, bazen de rûmî ve milâdî tarihler birlikte kullanılırken özellikle Fransızca tahriratta, yalnız milâdî tarihe yer verilmiştir³²⁴.

Komiserler, evrak muamelelerinin daha süratle neticelenmesi için, emirnamelerin umûmî ve husûsî numaralarının açıkça belirtilmesini ve daha sonra ilave olarak gönderilen evraka, ait olduğu umûmî numarasının yazılmasını, sadarettan talep etmişlerdir ki³²⁵, böylece, cereyan eden "evrak trafiği"nin kesafet derecesini belirlemek mümkün olabilmektedir.

İdarî olarak komiserhaneye bağlı olması sebebiyle, Filibe İkinci Kitâbeti ile Bâbîâli arasındaki yazışmalar, Sofya'daki komiserhane vasıtasıyla yapılmışsa da³²⁶, tahkiki gereken bazı konuların, zaman kaybetmeden halli için, doğrudan irtibat da kurulabilmiştir. Bu gibi durumlarda, Filibe'ye gönderilen evraklar, hariciye nezaretine ait "mükemmel bezli zarflar" içine konulduktan sonra, krampon ile kapatılmak ve mühürlenmek suretiyle gönderilmiştir³²⁷.

D) BULGARİSTAN KOMİSERLİĞİNİN FAALİYETLERİ

Bulgaristan Komiserliği'nin faaliyetleri, 1878-1908 döneminde Osmanlı ve Bulgar hükümetleri arasındaki her türlü münasebeti ihtiva etmesi bakımından şümulü olmakla birlikte, bu husustaki arşiv vesikalarının tamamının araştırmaya açık olmaması yüzünden, meseleyi bütün yönleri ile ortaya koymak, şu anda mümkün değildir. Buna rağmen, bazı örneklemelerde bulunarak, bu konuda bir fikir vermek mümkündür. 1892 senesinde açılan Filibe Sergisi'nde, ikinci kâtip İbrahim Fethi Bey'in tercümanlık ve mihmandarlık da dahil olmak üzere yaptığı hizmetler³²⁸, Şıpk'a'da yapılan Rus Manastırı'nın inşası³²⁹, ve Amerikalı rahibe Miss Stone'un Bulgar komiteçileri tarafından kaçırılması hadisesi ile ilgili olarak, Ali Ferruh Bey'in ifa ettiği vazifeleri³³⁰, misal olarak

³²⁰ Postanın haftanın hangi günlerinde gönderildiğini tam olarak tespit edememekle birlikte, "Çarşamba Postası"nın varlığını görebiliyoruz (Bkz. YA.Hus, nr. 164/29, lef 2).

³²¹ Bu konudaki misallerin sayısını tespit etmek güç ise de (bkz. A.MTZ.04, nr. 103/74, lef 1,4), Komiserlerin şahıslarının, sadaretin kendilerine hitabında önemli olabildiğini görebiliyoruz. Mesela, Ali Ferruh Bey'e gönderilen emirnamede yer alan "... tahrîrât-ı behiyeleri..." (A.MTZ.04, nr. 113/14) veya "... makam-ı saadetleri..." (A.MTZ.04, nr. 122/76, lef 1) ibârelerini diğer komiserler için tespit etmek mümkün değildir.

³²² Bazen, harcanan pulların yerine yenilerinin zamanında gönderilmeyişinin, komiseri zor durumda bıraktığını da tespit edebiliyoruz (A.MTZ.04, nr. 61/2, lef 2; 63/1, lef 2).

³²³ A.MTZ.04, nr. 41/7; 52/52, lef 2.

³²⁴ A.MTZ.04, nr. 20/17; 20/41; 20/49; 20/57; 21/12; 21/16; 21/28; 22/24; 30/21.

³²⁵ A.MTZ.04, nr. 113/94; Muhaberatta, genellikle ilgili evrakın umumi numarası belirtilmiştir. Bazen ilave evrakın unutulduğunu da tespit edebiliyoruz. Mesela Sadık Paşa'nın bu kabil bir zühûlü telafi için, sadarete değil de, Bâbîâli Evrak Müdürlüğü'ne gönderdiği yazı şöyledir: "17 Kânûn-ı evvel sene 313 târih ve 380 rakamlı arıza-i çâkerî melfûfu olduğu halde burada sehven kalmış olan tahrîr sûretinin leffen takdîm kıldığını..." 15.I.1898, (A.MTZ.04, nr. 52/52, lef 2).

³²⁶ İkinci kitâbetin "Bulgaristan Komiserliği Cânib-i Alisine" hitabını taşıyan bir tahriri için bkz. A.MTZ.04, nr. 40/41, lef 6; Aynı şekilde, Bulgaristan'daki tüccar vekillikleri de, yazışmalarını, komiserlik vasıtasıyla yapmışlardır. Ruscuk tüccar vekilinin komiserliğe bir arzı için bkz. A.MTZ.04, nr. 33/5; 40/41, lef 6; 66/13.

³²⁷ YA-Hus, nr. 265/86, lef 2; 265/121, lef 2; 266/94, lef 3. Mesela, 2. kâtip binbaşı Hilmi Bey, seraskerlik ile doğrudan yazışabilme talebinde bulununca, bu talep serasker Rıza Paşa tarafından sadrete arz edilmiş ve sadaretin tasvibinden geçmiştir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 60/34, 3.I.1899.

³²⁸ Bu konuda hazırlamış olduğumuz "Filibe Sergisi" adlı makale, Belleten'in son sayısında yayınlanmaktadır.

³²⁹ Mahir Aydın, "Şıpkada Rus Manastırı", Prof. Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan, İstanbul 1991, s. 387.

³³⁰ Bol miktarda arşiv vesikaları olan bu konu tarafımızdan, XII. Türk Tarih Kongresi'ne bir tebliğ olarak takdim edilmiştir.

zikredebiliriz. Yine, Bulgaristan'ın siyasî durumu³³¹, askerî vaziyeti³³², ekonomik gelişmesi, komite faaliyetleri³³³ ve Makedonya politikası, Bulgaristan prensinin Avrupa gezisi³³⁴ ve Avrupa Devletleri ile ilişkisi, Rusya'nın Bulgar hükûmeti üzerinde nüfuz tesis etmeye çalışması³³⁵, prenslik idaresinin "kraliyet" haline getirilmesi niyetleri³³⁶, Şıpka'da yapılan kutlamalar³³⁷ ve Plevne Zaferi'nin hatırasına yapılan âbide³³⁸, gibi konularda, Osmanlı komiserlerinin, İstanbul hükûmetini bilgilendirmeye çalıştıklarını, tespit edebiliyoruz³³⁹. Bulgaristan Komiserliği'nin siyasî muhtevalı bu türlü faaliyetleri, ayrı bir büyük araştırma konusu olacak cesamettedir ve arşiv malzemesine dayanarak, müstakil bir çalışma olarak ele alınmaktadır.

1) Komiserhanenin Hafiyye Faaliyetleri

Bulgaristan Komiserliği'nin üstlendiği vazifeler arasında, Bulgaristan'a ait her türlü gelişmeler hakkında haber almak ve bunları, sadarete bildirmek de vardır ki, bu faaliyeti, vesikalardaki tanımlamasına uygun olarak "hafiyye" olarak adlandırıyoruz. II. Abdülhamid döneminde yoğun şekliyle görülen "hafiyyelik", komiserlik bünyesinde, bir "haber alma teşkilatı" olarak çalışmıştır³⁴⁰. Diğer bir ifade ile söylemek gerekirse, para karşılığında bir takım kişilerden temin edilen bilgiler, gerekli tedbirlerin alınması maksadıyla, ilgili makamlara bildirilmiştir³⁴¹.

a) Hafiyye Faaliyetlerinin Cereyanı

Komiserhane, Bulgaristan'ın askerî ve siyasî durumu ile Bulgar komitecilerinin faaliyetleri hakkında bilgi tedarik ederek, sadarete göndermek vazifesini gereğince yerine getirmiştir³⁴². Temin edilen bilgiler, önemine göre, sadece mâbeyn başkâtâbetine, ya da, ilgileri nispetinde mabeyne, sadarete, Edirne, Selanik veya Kosova vilayetlerinin valileri ile 2. ve 3. ordu müşirliklerine de bildirilmiştir³⁴³. Diğer taraftan, Bulgaristan'a komşu olan vilayetler ile sıkı bir işbirliği yapılması

³³¹ Bulgaristan'daki seçimler, Sobranya'nın açılışı, toplanması ve çıkan kanunları ile dahildeki siyasî rekabet için bkz. A.MTZ.04, nr. 19/26; 21/1; 52/30; 74/36; 86/31; 88/18.

³³² Bulgar ordusunun teşkilatı, mevcudu, silah ve askeri hazırlıkları için bkz. A.MTZ.04, nr. 16/5, 75, 90; 43/28; 74/63; 75/49; 94/23; 102/85; 127/73; 139/61.

³³³ Arşiv vesikaları arasında önemli bir yer tutan bu konu hakkında birkaç misal için bkz. A.MTZ.04, nr. 28/30; 42/40; 46/79; 75/57; 75/77; 80/15; 80/16; 80/43; 83/12; 83/37; 88/70; 89/93.

³³⁴ A.MTZ.04, nr. 16/5, lef 73.

³³⁵ A.MTZ.04, nr. 77/84; 80/51; 86/28; 86/45. Mesela, Rusya'nın Sofya'ya bir ataşemiliter tayin etmek istemesine rağmen münasebet düşüremediği, Bergos'un Rusya'ya terkedileceği havadisleri, Rusya'dan, bir miktar cebehane, ordunun ihtiyacı olan bez ve 600.000 franklık barut alındığı, Nadejda adlı Bulgar vapurunun Hocabey'de tamir olunduğu ve Rusya'nın diğer maksatlarının Ali Ferruh Bey tarafından sadarete bildirilmesi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 77/34, lef 2, 17.V.1902.

³³⁶ A.MTZ.04, nr. 41/33; 87/7; 129/31.

³³⁷ A.MTZ.04, nr. 16/5, lef 19, 40; 80/90; 133/46; 141/33.

³³⁸ A.MTZ.04, nr. 93/24, lef 1.

³³⁹ Hattâ, Bulgaristan'ın asayişine dair komiserhaneden hazırlanan raporlar haftalık olarak, sadarete gönderilmiştir (bkz. A.MTZ.04, nr. 76/23; 76/78).

³⁴⁰ "Bulgaristan ahvâlinde dakika fevt edilmeyerek vukuâtın sâ'at be-sâ'at arz edilmesi"nin irâde gereği olduğuna dâir bkz. A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 15. 23.II.1896.

³⁴¹ A.MTZ.04, nr. 33/89; 69/59; Bulgaristan'da hafiyye memurları kullanan taraf, yalnız Osmanlı Devleti değildir. Avusturya ve Rusya gibi, diğer devletler de konsoloshanelerine bağlı olarak çalışan hafiyyeler kullanmışlardır (Bkz. A.MTZ.04, nr. 119/24). Ayrıca, bu türlü faaliyetleri, birer "diplomatik ajan" şeklinde de değerlendirmek gerekir. Mesela, Ali Ferruh Bey'in, Bulgar parlamentosunun faaliyetlerini ve alınan kararları sadarete bildirmesi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 85/74. Bulgar Komiteleri hakkında, Filibe'den Kaimmakam Salih Beyin iş'arı için bkz. A.MTZ.04, nr. 53/98, lef 2 ve yine Bulgaristan redif askerî hakkında Fethi Bey'in ihbarı için bkz. A.MTZ.04, nr. 44/18, lef 2.

³⁴² A.MTZ.04, nr. 41/43. Büyük istihkâma mahsus 8 adet Krupp topunun Hezargrad'dan Şumnu kışlasına gönderildiğine dair seraskerliğe verilen bilgi için bkz. A.MTZ.04, nr. 33/95, lef 4, 8.VI.1896.

³⁴³ A.MTZ.04, nr. 41/43; 124/16; Mesela, şaki Yovan hakkında komiserlikçe Edirne vilayetine yapılan bir ihbar üzerine, gerekli tedbirler alınmış ve Yovan'ın yakalanmasından sonra, vali tarafından komisere bir

zarurî olduğundan, bu vilayetler valilerinin ihbarlarından hareketle, Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar komitecileri ve bunlarla işbirliği yapan Ermeni çete mensuplarının hal ve hareketleri, yakından takip edilmiştir³⁴⁴.

İstihbarat faaliyeti, çeşitli kanallar vasıtasıyla yürütülmüştür. Komiserlik tarafından görevlendirilen veya kendi istekleriyle komiserhaneye gelerek, bildiklerini, para karşılığında anlatan muhbirler ile yapılan istihbarat, önemli bir yer tutmuştur³⁴⁵. Bu muhbirler içerisinde, daha kolay haber toplayabilme imkânına sahip olan Bulgarlar, çoğunluğu teşkil etmişlerdir. Bunların bir kısmı, yalnız istihbarat ile geçimlerini sağlayan kimselerden³⁴⁶, diğer bir kısmı ise, mesleklerinin yanı sıra muhbirlik işini sürdürenlerden meydana gelmiştir³⁴⁷. Bunların dışında, evleri ve camileri basılan, Bulgar komitecilerin silahlı saldırılarına uğrayan, çeşitli baskı ve haksızlıklara maruz kalan Türk ahali de³⁴⁸, bu konularla ilgili şikâyetlerini ve bildiklerini, komiserhaneye bildirmişlerdir. Bu tür bilgilendirmeler, şahsen olduğu gibi, imzasız mektuplar göndermek suretiyle de yapılmıştır³⁴⁹.

Diğer taraftan, seraskerlik tarafından Bulgaristan'a özel casuslar gönderildiği de söz konusu olmuştur³⁵⁰. Ayrıca, Cisrimustafapaşa İstasyonu'ndaki Polis Komiserliği vasıtasıyla, Bulgaristan hakkında istihbarat temin edilmiştir³⁵¹. Bütün bunların dışında, Şumanof, Bardarof ve Yovan Zafir

---

teşekkürname gönderilmiştir (A.MTZ.04, nr. 33/89). Yine, Köstendil muhbirinin verdiği bilgi istikametinde alınan tedbirler sayesinde, Bulgaristan'ın Çernaskala mevkiinden sınırı geçmek isteyen bir çetenin dağıtıldığını, Kosova valisinin komisere gönderdiği teşekkürnameden öğrenebiliyoruz (A.MTZ.04, nr. 124/16, 14.XII.1904). Bir başka misal olarak, Filibe'den Edirne valiliğine ve oradan da dahiliye nezareti vasıtasıyla sadarete ulaştırılan bir mektup ile Makedonya'daki Bulgar komiteleri hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre, Makedonya Komitesi 2 gruba ayrılmış olup, birbirlerini ittifaka davet etmek maksadıyla Tırnova'da bir toplantı düzenlemişlerdir. Fakat, gizli olarak birbirlerinin aleyhinde hareket ettikleri toplantı esnasında anlaşılınca, bu birleşme gerçekleşmemiştir. Bu gruplardan biri Savihof başkanlığındaki Makedonya Dahili Komitesi, diğeri Sarafof'un başkanlığındaki Makedonya Haricî Komitesi'dir. Fakat böyle iki grupta olmaları, maksatlarının Avrupa kabineleri nezdinde anlatılmasında güçlük arzettiğinden, komitenin her iki şubesine mensup azaların, 29.I.1905 tarihinde, Sofya'da bir toplantıya davet edildikleri, elde edilen belgelerden anlaşılmıştır. Son yedi-sekiz gün zarfında, Filibe civarından bir çok komite mensubu, Sofya'ya gitmek üzere, şehir merkezine gelmiştir (A.MTZ.04, nr. 138/85).

³⁴⁴ A.MTZ.04, nr. 33/89; 93/55; 121/128. Mesela 4.XI.1903 tarihli bir ihbardan, Bulgar hükümetinin redif askerini terhis etmekte olduğu, bu meyanda Fakih ve Kızılcalilise köylerinde 15'er kişi bırakarak, diğer terhis bulunduğu, Kesirlik, Devletağaç, Kanareler, Kocatarla Terzidere, Taştepecikmahalle ve Gaibler köylerinde ise, firarî Bulgarın bulunduğu öğrenebiliyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 106/73).

³⁴⁵ Komiser Sadık Paşa'nın ifadesi ile, "Köstendil muhbirimizin bir Bulgar çetesinin Çernaskala mevkiinden hatt-ı imtiyâzı geçmek üzere bulunduğu hakkındaki ihbârı..." ifadesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 124/16, 14.XII.1904. "Bulgaristan Komiserliği Türkçe başkâtib muavini binbaşı Ali Bey tarafından, sûret-i hafiyede mevâki-i mezkûreye bir adam gönderildiği" hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 80/88.

³⁴⁶ A.MTZ.04, nr. 125/84.

³⁴⁷ Varna'daki eczacı Antuan Klayiç adlı muhbire dair bkz. A.MTZ.04, nr. 93/55; 97/56.

³⁴⁸ A.MTZ.04, nr. 138/85.

³⁴⁹ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 15, 23.II.1896. Mesela, Bükreş, Belgrad ve Sofya'da Kasterpiyoti adlı komitecinin hareketlerini takip ederek komiserliğe bildiren, Yakova eşrafından ve Numan Paşa ahfadından olup, komiser vasıtasıyla nişan talebinde bulunan Emin Bey için bkz. A.MTZ.04, nr. 89/57. Ayrıca, "Şarkî İslam muhbir" (A.MTZ.04, nr. 106/73) veya "Şarkî Rumeli'nin Kızanlık ahâli-i İslâmiyesi'nden bir zâtın ihbârâtuna nazaran..." (A.MTZ.04, nr. 127/20) ifadelerinden, muhbirler hakkında genel bir bilgi sahibi olabiliyoruz.

³⁵⁰ Şarkî Rumeli'ye gönderilen casus; Şarkî Rumeli'deki Bulgar redrinin silah altına alınmayıp, yalnız Bulgaristan Prensliği kısmındakilerin, ikişer aylık eğitime tabi tutuldukları, Fakih köyünde komite mensupları tarafından korunan bir silah deposunun bulunduğu, Ahyolubergosu, Kızılcalilise veya başka bir yerde istihkâm yapılmadığı, Kızılcalilise ve Rumköyü'nde 10-15 ve diğer köylerde birer ikişer komite mensubunun, ötede beride serseriyaneye dolaştıkları, askerî mevkilerdeki mevcut artırılmamakla beraber, ilkbaharda bir harbin meydana geleceğinin söylendiği, Bulgar köylülerden silahlı olan ve olmayanların kaydedildikleri, doğu cihetindeki Müslüman veya Hıristiyan ahali elindeki işe yarar hayvanların kaydedildiği ve Karaorman köyünde, 19-22 Aralık tarihleri arasında, elektrik aydınlatması ile işaret verileceği hususları, sadarete bildirilmiş ve bu konularda tahkikatta bulunması için, Filibe'deki komiserlik 2. kitabetine talimat verilmesi istenmiştir (A.MTZ.04, nr. 124/59, 3.I.1905).

³⁵¹ Mesela, Edirne valiliği vasıtasıyla İstanbul'a gönderilen 15.III.1905 tarihli bir ihbarda, "Şimdiye kadar Eskizagra şimendöfer istasyonuna sevk edilen peksimet, esliha ve sâireyi, Kızanlık ve Şıpka tarikyle Gabrova ve Servi cihetlerine nakl etmekte oldukları ve Filibe'den tertîb olunan bir çetenin Memâlik-i şâhâne'ye tecâvüz etmek suretiyle hareket ettikleri, Karlova ve Kızanlık kazalarında islâmlara dürlü dürlü hakaretler edilmekte hattâ câmi-i

gibi, Bulgar çete mensuplarından olup da, bu türlü faaliyetlerden pişmanlık duyan ve sadakatlerini, komiserliğe istihbarat konusunda yardımcı olmak suretiyle ispat etmek isteyenlerin mevcudiyetini de görebilmekteyiz³⁵². Sıhhat derecesi, diğer ihbarlardan daha fazla ihtiyatı gerektiren bir başka kaynak da, komiserhaneye gelerek bazı bilgiler veren Rusya'nın Sofya'daki hafiye memuru olmuştur³⁵³.

Komiserlikten sadarete bildirilen bir istihbarat, genelde daima ciddiye alınmış ve ilgili yerlere yapılan uyarılar ile değerlendirilmiştir. Bu meyanda, Bulgar komite mensupları, özel bir ilgi ile takip edilmişlerdir. Mesela, Viyana'da bulunan ve komiteci olduğu iddia edilen, Ermeni Dikran Papazyan hakkındaki komiserliğin sadarete gönderdiği rapor üzerine, bu şahsın faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin, Viyana sefiri vasıtasıyla araştırılmış ve neticesi, İstanbul'a bildirilmiştir³⁵⁴. Aynı şekilde, hareketleri bir eczacı tarafından takip edilerek, vapurla Varna'dan İstanbul'a gelmekte oldukları komiserliğe ihbar olunan bazı komiteciler, komiserlikten sadarete ve sadareten de zabtiye nezaretine yazılan tahrirat neticesinde, sıkı bir takibe alınmışlardır³⁵⁵.

İstihbarat konusunda komiserliğin, Rumeli Vilayetleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ile işbirliği içerisinde bulunduğunu, fakat, her iki müessese arasındaki irtibatın, sadaret vasıtasıyla sağlandığını görüyoruz³⁵⁶. Özellikle Bulgarların Makedonya'ya dâir ilgi ve faaliyetleri, bu her iki makamı dolaylı da olsa, bir işbirliğine sevk etmiştir. Böyle bir işbirliği neticesinde, mesela, Makedonya'ya geçiş için Avramova'da yeni bir kapı açılması üzerine, firarilerin isimlerinin bir deftere yazılarak bu kapıya gönderilmesine dair Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete yaptığı teklif, Bulgaristan Komiserliği'ne bildirilerek, gerekli tedbirlerin alınması temin edilmiştir. Keza, komiteci Kirçikof'un "sosyalistler gibi uzun saçlı" olan arkadaşlarını teşhis edip yakalamak için, Cisirustafapaşa İstasyonu'na hafiye gönderilmesi ile ilgili uyarı³⁵⁷ ve Bulgar komitecilerin, 23-28 Haziran 1903 tarihleri arasında Selanik'te, dinamit kullanmak suretiyle tahribatta bulunacaklarına dair ihbarının Selanik valiliğine bildirilmesi ve bu konunun tahkiki, yine, Lüboimir Stoyançef adındaki bir çetecinin başkanlığında, 52 kişilik bir eşkıya grubunun, Besterice tarafından saldırıya geçmek üzere Dobniça'ya gittiği hakkında yapılan ihbarın, müştereken değerlendirilmesi, bu iki komiserliğin, sadaret ve seraskerliğin de uyarıları doğrultusunda, bölgenin en önemli meselesi olan asayiş işlerinin halli yönünde yaptıkları işbirliğinin örnekleri arasındadır³⁵⁸.

Komiserlik için çalışan muhbirlerin tamamının sadakatle çalıştıklarını söylemek, elbette mümkün değildir. Bunlar içerisinde, asılsız ihbarda bulunanlar veya ihbarı gerçekleştirmeyenler de söz konusudur. Mesela, Varnalı eczacı olarak bilinen bir muhbirin, daha önceleri de bir takım ihbarlarda bulunduğu halde, bunlardan hiç birinin aslı çıkmadığı ve kendisinin yanlış ve yanıltıcı haberler vererek, komiserliğin "iğfâl"ine çalıştığı anlaşılmıştır³⁵⁹. İhbarlarına itimad edilmemekle beraber, bu kabil muhbirlerin beyanları da değerlendirilmiş ve "belki doğrudur" düşüncesi ile gereken tedbirlere müracaattan geri kalınmamıştır³⁶⁰.

b) Hafiye Faaliyetlerinin Tahsisatı

şerifleri taşa-toprağa tutmak gibi bir çok hezeyânlarda buldukları, evvelce Memâlik-i şâhâne'ye tecâvüz eden bir çeteden mecrûhen 8 nefer şâkinin Eskizagra'ya avdet ederek Yıldız otelinde tedâvi olunmakta oldukları, diğer cihetden de resmen askerî ministeri tarafından hatt-ı imtiyâzın muhâfazasına me'mûr müfreze zâbitlerine verilen emirde komite çetelerinin Memâlik-i şâhâne'ye geçmelerine meydân verilmeyüb son derecede dikkat ve i'tinâ olunması tebliğ edildiği berâ-yı ma'lûmât arz olunur." denilmektedir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 127/20).

³⁵² A.MTZ.04, nr. 122/88, 6.XI.1904.

³⁵³ 5.V.1903 tarihli Ali Ferruh Bey'in ifadesinden "Nezd-i çâkerîye gelmiş olan Rusya hükûmetinin Sofya'daki hafiye me'mûru... Ermeni müfsidlerin bir nümâyiş icrâ etmek tasavvurunda bulduklarından bahs ettiği..."ni öğreniyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 93/55).

³⁵⁴ A.MTZ.04, nr. 99/59, 25.VI.1903.

³⁵⁵ A.MTZ.04, nr. 98/7, 27.VI.1903.

³⁵⁶ A.MTZ.04, nr. 121/128.

³⁵⁷ A.MTZ.04, nr. 115/50, 25.VI.1904; Bi, nr. 1426.8.X. 1904 tarihliaret buyuruldu için bkz. A.MTZ.04, nr. 121/128.

³⁵⁸ A.MTZ.04, nr. 127/100, 9.IV.1905.

³⁵⁹ A.MTZ.04, nr. 97/56, 20.VI.1903.

³⁶⁰ A.MTZ.04, nr. 127/100, 9.IV.1905.

Bulgaristan'ın çeşitli merkezlerinde istihbarat için faaliyet gösteren hafiyyelere sarfedilmek üzere, hariciye nezareti tertibatından, aylık takriben 40 liralık bir tahsisat ayrılmış ve bunun tasarrufu, komiserin bizzat şahsına bırakılmıştır³⁶¹. Ancak bu paranın kifayetsiz olduğu, vesikaların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Üstelik, bu tahsisat, maaş ve diğer ödemelerdeki aksamalara paralel olarak, her zaman vaktinde gönderilemediğinden, sıkıntılara yol açmış ve böyle durumlarda komiserlerin defalarca para talebinde bulunmaları zarureti ortaya çıkmıştır³⁶². Zira, meydana gelebilecek bir hadiseyi, zamanında haber alamamaktan ve bu yüzden sorumlu tutulmaktan endişe duyan komiserler, gerekli paranın mevcut olmaması sebebiyle, bilgi akışının kesilmesinden doğacak mesuliyetten çekinmişlerdir. Nitekim, bu konudaki kaygılarını, bir çok defa telgraf kullanmak suretiyle sadarete bildirmişlerdir³⁶³. Komiserler, gerekli paranın, en kısa zamanda ellerine geçmesini temin için, havalelerin, bu işleri gecikmeli olarak yerine getirdiği anlaşılan Osmanlı Bankası vasıtasıyla değil de, telgraf poliçesi ile gönderilmesini istemişlerdir³⁶⁴. Bütün bunlara rağmen, istihbarat için talep edilen paralar, gecikmiş dahi olsalar, harcama yerinin öneminden dolayı, hattâ dühulde kalan hafiyyeleri ile beraber, yine de belirli bir intizam dahilinde³⁶⁵ ödenmiştir³⁶⁶. Bununla birlikte, aylık 40 lira olan hafiyye tahsisatı, 1905 senesinden itibaren, önce 20 ve daha sonra da 15 liraya tenzil edilmiştir. Bu yüzden komiserler, hafiyyeler için gereken parayı, bazen "Ticaret Şubesi" hasılatından karşılamak ve bazen de kendi maaşından takviye etmek mecburiyetinde kalmışlardır³⁶⁷. Tahsisatın tenzili, bu türlü tedbirler ile işlerin aksamamasına gayret eden komiserleri, zor durumda bırakmıştır³⁶⁸. Zira Bulgar hafiyyelerin çoğu, istedikleri parayı alamadıkları için, komiserhaneye bilgi vermekten vazgeçmiş ve hattâ, "hafiyye tahsisatı geldiği halde komiser ödemiyor" şâyiaları ile komiserlik aleyhine bir hava estirmişlerdir³⁶⁹.

Komiserler arasında, tahsisat konusunda, büyük bir ihmalin söz konusu olduğunu açıkça dile getirenlerden biri de, Sadık Paşa olmuştur. Sadık Paşa, yeni hafiyye memurlarına ihtiyaç var iken, eskilerini kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalındığını, halbuki kendilerinden, 600-700 kilometre uzunluğundaki Bulgar sınırında istihbaratta bulunmalarının beklendiğini, ancak verilen tahsisat ile hafiyye göndermenin âdetâ imkânsız olduğunu ve şiddetle paraya ihtiyaç duyduklarını, sitemkârâne bir üslup ile ifade ederek, sadarete bildirmiştir³⁷⁰. Sadaret ise, mâlî sıkıntıları gerekçe göstermekle birlikte, önceki komiser Ali Ferruh Bey'in tekliflerinden mühlhem asıl fikrini de ortaya koymuştur. Buna göre, ayda 40 lira hafiyye tahsisatı gönderilmesine gerek yoktur. Zira, Sofya'da komiserhane, Filibe ve Bergos'da birer kitabet, Vidin, Rusçuk ve Varna'da tüccar vekillikleri faaliyet halindedirler. Gerek bu dairelerdeki memurlar ve gerekse bu dairelere bağlı olarak çalışacak birer hafiyye vasıtasıyla istihbarat hizmeti görülebilecektir. Kaldı ki, ihbarda bulunacağını söyleyen herkese itimad

³⁶¹ A.MTZ.04, nr. 33/89. Bu tahsisatı 1902 senesinde, yıllık 3.600 kuruş olarak tespit ediyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 75/54, 4; 77/18, lef 2).

³⁶² A.MTZ.04, nr. 33/89; 47/64; 125/37; 126/20; 133/42; 134/41. Bu türlü taleplere bir kaç misal vermek istersek; Bulgaristan Komiserleri'nin 17.I.1905 tarihli telgraf metninde "Hafiyye tahsisâtı henüz yürüd etmediğinden lüzum-ı âciline binâen 7 Kânun-ı sâni tarihli arzınamın cevâbına eşedd intizârdayım, fermân." (A.MTZ.04, nr. 125/84), 31.I.1905 tarihinde, "Ta'yin-i çâkerânemden bu âna kadar muhassesât-ı hafiyyeden henüz bir akça gelmediğinden sür'at-i irsâlini tekrâr ale't-tekrâr istihâm ederim, fermân" (A.MTZ.04, nr. 126/20), yine, "Lüzum-ı şedid ve âciline binâen def'atle arz eylediğim muhassesât-ı hafiyyenin kemâkân sür'at-i irsâlinin merci-i âdine emr ü iş'ârı müsterhimdir, fermân" (Bkz. A.MTZ.04, nr. 125/37) şeklindeki taleplerini tespit edebiliyoruz.

³⁶³ A.MTZ.04, nr. 33/89; 41/43; 125/84.

³⁶⁴ A.MTZ.04, nr. 41/43.

³⁶⁵ A.MTZ.04, nr. 125/84.

³⁶⁶ A.MTZ.04, nr. 33/89; 36/11; 41/43; 47/64; 125/37; 126/20. Bu konuda sadareten hariciye nezaretine yazılan emirlere, 1.I.1905 tarihli tezkireyi, bir misal olarak: "Bidâyet-i me'mûriyetinden şimdye kadar muhassesât-ı hafiyyeden henüz bir şey gönderilmediğinden bahisle icrâ-yı icâbı Bulgaristan Komiseri paşa hazretleri tarafından iş'âr edilmiş ve muhassesât-ı mezkûrenin tehhür-i tesviyesi gayr-i münâsib bulunmuş olmağla i'tâsı tensib ve iş'âr olunan mebalîğın te'diyesine âid muamelenin tesri'yle keyfiyyetin iş'ârına himmet buyurulması siyâkında tezkire." (Bkz. A.MTZ.04, nr. 126/20).

³⁶⁷ A.MTZ.04, nr. 125/37; 125/84; 133/42.

³⁶⁸ A.MTZ.04, nr. 134/41.

³⁶⁹ A.MTZ.04, nr. 125/84.

³⁷⁰ A.MTZ.04, nr. 133/42. Komiser Niyazi Beyefendi ise, 10.X.1896 tarihinde "Hafiyye borcu boğazıma kadar çıkdı." demektedir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 38/31; 49/60).

etmek de doğru olamayacaktır. Ali Ferruh Bey'in daha önce yaptığı bu değerlendirmeyi doğru bulan sadaret, gönderilen tahsisat ile yetinilmesini, komiserlere tavsiye etmiştir³⁷¹. Bu açıklama doğrultusunda, hafiyye tahsisatının hangi düşüncelerden dolayı tenzil edildiğini, anlamak mümkün olmaktadır.

c) Hafiyye Faaliyetlerine Bulgarların Tepkisi

Bulgaristan toprakları üzerindeki hafiyye faaliyetleri, tabiidir ki Bulgar hükûmetini rahatsız etmiştir. Bu hissiyatlarını kendi gazetelerinde yayınladıkları makalelerde dile getiren Bulgarlar, bazen hafiyye memurlarına karşı çeşitli tehditlerde bulunmak ve bazen de, yakaladıklarını ifşa etmek suretiyle, bu konudaki tepkilerini ortaya koymuşlardır³⁷². Ayrıca, komiserhaneye ihbarda bulunduğu şüphelenilen muhbirler, Bulgar hükûmetinin memurları tarafından sıkı bir kontrol altında tutulmuşlardır³⁷³.

Nitekim, biri Sofya İstasyonu'nda, diğeri "Prens Boris Bahçesi"nde muhafız olarak vazife yapan iki Bulgar yakalanmış ve casusluk töhmetiyle mahkemeye alınmışlardır. Komiserhane için sâdikâne hizmette bulduklarından dolayıdır ki, Ali Ferruh Bey, bu durumu "cidden şâyân-ı teessüf bir hâdise" olarak nitelendirmiştir³⁷⁴. Bu meyanda, Komiserlik ikinci kâtibi Ali Hilmi Bey'in evine giren Bulgar hükûmet memurları, Filibe kitabedinin önemli evraklarını gizlice aldıkları gibi, komiserhane için çalışan hafiyyeleri de tespit etmek istemişlerdir³⁷⁵. Bu hadiseden sonra kimlikleri ortaya çıkan iki Bulgar muhbir, yapılan mahkemeleri neticesinde, 15'er yıl kürek cezasına çarptırılmışlardır³⁷⁶. Bu hırsızlık neticesinde, komiserhanenin istihbarat işinde kullanılan Mehmed Tevfik Bey de ifşa olduğu içindir ki, komiser tarafından bir başka memuriyete tayini sadarettan talep edilmiş³⁷⁷ ve geçici olarak Sırbistan'a gönderilmiştir³⁷⁸. Diğer taraftan, komiserhane hizmetinde faaliyette bulunurken, Bulgar makamlarınca yakalanan ve mahkemeye çıkartılan muhbirlerin affedilmeleri için komiserin tavassutta bulunduğunu da tespit edebiliyoruz³⁷⁹.

2) Komiserhanedeki Merasimler

Bulgaristan Komiserliği'nin faaliyetleri içerisinde, rutin olarak yapılan çeşitli merasimler ve kutlamalar da yer almıştır. Bu faaliyetleri, II. Abdülhamid'in doğum günü, tahta çıkışı, dinî bayramlar ve yeni yılın ilk gününe tesadüf eden tarihlerde yapılan kutlamalar meydana getirmiştir.

a) Veladet Merasimleri

Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan ve 21 Eylül 1842 tarihine tesadüf eden "leyle-i mes'ûde" münasebetiyle, Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde olduğu gibi, Bulgaristan Komiserliği vasıtasıyla, Sofya ve Filibe'de de merasimler yapılmıştır. "Veladet-i hümayûn"u tebrik için, komiserhaneye gelenleri, dört grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlar; Türk ahali, Bulgaristan hükûmetinin mensupları, diğer gayrimüslim milletlerin dinî reisleri ve yabancı devletlerin konsoloslarından meydana gelmiştir.

³⁷¹ A.MTZ.04, nr. 125/84.

³⁷² Mesela, Bulgar ordusunun teşkilat ve tertibatını komiserliğe ihbar eden 3 Bulgar hafiyyenin, yakalanarak adliyye teslim edildiklerini ve bunlardan ikisinin, demiryolu memurlarından olduklarını görebiliyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 119/24).

³⁷³ A.MTZ.04, nr. 106/73.

³⁷⁴ A.MTZ.04, nr. 119/103, 10.VIII.1904.

³⁷⁵ A.MTZ.04, nr. 126/81, 3.III.1905.

³⁷⁶ Muhbirlerin kadınları ve çocukları aç-bi-ilaç olduğundan, 2 aileye aylık toplam 100 frank maaş verilmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 126/81, 3.III.1905).

³⁷⁷ A.MTZ.04, nr. 123/14, lef 2, 9.XI.904.

³⁷⁸ A.MTZ.04, nr. 126/26, lef 1, 6.XII.1904.

³⁷⁹ A.MTZ.04, nr. 124/1. Mesela, müebbed kürek cezası ile mahkemeye çıkartılan Alamanof Kardeşlerin affı için, adliye müdiri nezdinde teşebbüste bulunulmuştur.

Bu günde Bulgaristan Prensi, hususi kâtibi ile yaverlerinden birini komiserhaneye göndererek³⁸⁰, tebriklerini bildirdikten sonra, sadakat duygularının padişaha arzını, komiserden rica ederken, Bulgaristan hükümetinin yeni ve eski müdürleri, askerî ve mülkî memurlar ile belde ahalisi, tebriklerini bildirmek maksadıyla komiserhaneye gelerek, "sâye-i satvet-vâye-i cenâb-ı pâdişâhîde hamd olsun her şey mihver-i lâyıkindadır" ifadesi ile memnuniyetlerini belirtmişlerdir³⁸¹.

Türk ahali ise, Sofya müftisi başta olmak üzere, Bulgaristan Eمارeti ve Şarkî Rumeli Vi-layeti'ne mensup şehirlerin müftileri, İslam Cemaatleri'nin azaları, Sobranya'nın Türk mebusları ile diğer bölgelerden Sofya'ya gelen Türk muteberandan müteşekkil olarak, komiserhaneyi ziyaret etmişler ve bütün Bulgaristan'da yaşayan Türkler adına, padişahın bu mutlu günü münasebetiyle, tebrik ve bağlılıklarını bildirip, dualar okumuşlardır³⁸². Daha sonra, Türk mebuslardan biri³⁸³, Bulgaristan'daki Türkler hakkında gösterilen lütuf ve yardımlar için şükranlarını bildiren bir nutuk irad etmiş ve hep bir ağızdan "Padişahım Çok Yaşa" zemzemesi tekrarlanmıştır³⁸⁴.

Sofya'da bulunan yabancı devletlerin konsolosları ile Sofya'nın Hıristiyan ve Musevi cemaatleri gibi, diğer gayrimüslim milletlere mensup cemaatlerin dinî reisleri de, aynı günde komiserhaneye gelerek, tebriklerinin arzını rica etmişlerdir³⁸⁵. Tebriklerin kabul edildiği günün akşamında, Bulgaristan prensi başta olmak üzere, gelen heyete, ziyafet verilmek suretiyle, ikramlarda bulunulmuştur³⁸⁶.

b) Cülûs Merasimleri

Bulgaristan Komiserliği'nde yapılan merasimlerden biri de, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 31 Ağustos 1876 tarihinin yıldönümü münasebetiyle düzenlenen cülûs kutlamaları olmuştur. Bu maksatla komiserhanede, gündüzleri bir kabûl merasimi yapılmış, akşamları ise, ziyafet verilerek, şenlikler düzenlenmiştir³⁸⁷. Bu kutlamalara da, ilk önce, Bulgaristan prensi adına hususî başkâtibi, Bulgar hükümeti adına başmüdür vekili olan dahiliye müdürü, maiyyetindeki Bulgar memurlar olduğu halde, komiserhaneye gelerek, "tezyin-i lişân" ile sadakat ve tebrik temennilerinde bulunmuşlardır. Ayrıca, daha önce Bulgar hükümetinde vazife alan maruf şahıslar komiserhaneye gelerek³⁸⁸, sadakat ve bağlılık hislerinin, tebrikleriyle beraber padişaha arzını rica etmişlerdir³⁸⁹. Bunu, resmî elbisesini giymiş ve nişanlarını takmış olduğu halde Sofya müftisinin, Türk ahali ile birlikte komiserhaneye gelişi takip etmiş³⁹⁰ ve bu heyet, sadakat hislerini bildirdikten sonra, "padişahın saltanatının devamı" için yaptığı bir hayır duasını, "Padişahım Çok Yaşa" zemzemesi ile tamamlamıştır³⁹¹. Ayrıca, Bulgaristan'daki Türk ahali, gerek komiserhaneye gelen müftileri ve gerekse gönderdikleri telgrafnameleri vasıtasıyla, "lâzıme-i tebrikâtı ve ubûdiyyetkârîyî ifâ" etmişlerdir. Bu meyanda, komiserhanede bir umumî ziyafet verildiği gibi, padişah tarafından gönderilen "sadakalar", komiser

³⁸⁰ 1901 senesinde, hususî kâtip olarak Dobrovic ve yâverlerden de Radef Efendi'nin bu maksatla komiserhaneye geldiklerini görüyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 72/86).

³⁸¹ A.MTZ.04, nr. 85/2; 106/59.

³⁸² "Cenab-ı Hakk zât-ı akdes-i hümâyûnlarını mâdâmû'l-melevân ve bâ-kemâl-i âfiyyet ve şevket-pirâyâ bahş-i evreng-i hilâfet ve saltanat buyursun" duası yapılmıştır (Bkz. A.MTZ.04, nr. 85/1; 85/7; 106/59).

³⁸³ Mesela, 1901 senesinde bu mebus, Pravadi mebusu Arnavudzâde İsmail Bey'dir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 72/86).

³⁸⁴ A.MTZ.04, nr. 72/86; 85/1; 85/74.

³⁸⁵ A.MTZ.04, nr. 85/1; 85/2; 106/59.

³⁸⁶ A.MTZ.04, nr. 60/58, lef 1.

³⁸⁷ A.MTZ.04, nr. 74/88.

³⁸⁸ Mesela Stambulof ve Grakof gibi (Bkz. A.MTZ.04, nr. 26/42; 74/88).

³⁸⁹ A.MTZ.04, nr. 26/42; 132/52; 135/54.

³⁹⁰ 1894 senesinde müfti, Hafız Bilal Efendi'dir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 26/42).

³⁹¹ A.MTZ.04, nr. 132/52.

vasıtası ile fakirlere dağıtılmış ve bu tür merasimlerde âdet olduğu üzere³⁹², muhtaç Türk çocuklarına elbiseler giydirilmiştir³⁹³.

Diğer devletlerin Sofya'daki konsolosları da, konsoloshanelerini kendi bayraklarıyla süsledikten sonra, maiyyet memurları ve muteber ecnebiler ile birlikte komiserhaneye gelmişler ve bu kutlamaya iştirak etmişlerdir³⁹⁴. Gayrimüslim cemaat reisleri de, kendi cemaatleri adına, aynı temennileri dile getirmişlerdir³⁹⁵. Bu esnada sadareten komiserliğe, cülûs münasebetiyle tebriklerde bulunan, Bulgaristan prensi, hükûmeti, konsoloslar ve diğerlerine, Sultan II. Abdülhamid'in memnuniyetini bildiren, mukabil telgrafı gönderilmiştir³⁹⁶.

Sofya'da, emsallerine göre en gösterişli ve en önemli kutlama olan bu merasim tamamlandıktan sonra³⁹⁷, komiserhane, elektrik kullanılmak suretiyle, rengârenk ışıklarla aydınlatılmış ve sabaha kadar süren, havaî fişek gösterilerine sahne olmuştur³⁹⁸. Bu münasebetle, bazen Sofya müftisi, Türk ahalinin ilerigelenleri ve komiserhane mensuplarından müteşekkil bir gruba, komiserhanede akşam vakti ziyafet verilmiş³⁹⁹, bazen de, Bulgar hükûmetinin müdirleri, yabancı devletlerin konsolosları ve diğer bir çok muteber zevattan meydana gelen davetlilere, ikramlarda bulunmuş ve komiserhanede, misafirler için bir müsamere tertip edilmiştir⁴⁰⁰. Netice itibariyle cülûs şenliklerinin, çekilen mâlî sıkıntılara rağmen, "şân-ı hükûmet-i seniyyeye lâıyk bir sûretde" yapılmasına özen gösterilmiştir⁴⁰¹.

Cülûs münasebetiyle yapılan merasimler içerisinde, en gösterişlisi, 25. yıldönümü münasebetiyle yapılan merasim olmuştur. II. Abdülhamid'in saltanatının, çeyrek asırlık bir beka ve mânâ kazanması münasebetiyle yapılan "şehr-âyin"de, büyük ziyafetler verilmiş⁴⁰² ve komiserlik zabıta memurlarının tamamına, İstanbul'dan nişanlar gönderilmiştir⁴⁰³.

c) Bayram Merasimleri

Bayram münasebetiyle yapılan merasimlerde, Sofya müftisi ve Türk ahalinin temsilcileri komiserhaneye gelerek, bağlılık ve sadâkatlerini bildirdikleri gibi, padişahın "ömr ü saltanat"ı için dualar edip, bayramın mübârek olması temennisinde bulunmuşlardır. Diğer beldelerin Türk ahaleside, gerek ayrı ayrı, gerekse müftileri vasıtasıyla, sadâkat ve tebrik temennilerini bildirmişlerdir. Ziyaretçilerin, komiserhanedeki memurlar ile bayramlaştığı bu günde⁴⁰⁴, Bulgar hükûmetinin temsilcileri de dahil olmak üzere, gayrimüslim cemaatlerin reisleri ile muteber kişileri, komiserhaneye gelerek, tebrik temennilerinin padişaha arzını, talep etmişlerdir⁴⁰⁵. Yabancı bir hükümdarın idaresi altına terk edilen Müslüman ahalinin dinî bayramlarının kutlanması, muhakkak ki ayrı bir önemi ve manası olan bir olay olarak telakki edilmiştir.

³⁹² Sünnet kabilinden olan bu uygulama "emr-i mesnûn-ı hakanî" olarak tesmiye edilmektedir.

³⁹³ A.MTZ.04, nr. 135/54.

³⁹⁴ A.MTZ.04, nr. 26/42.

³⁹⁵ A.MTZ.04, nr. 132/52; 135/54.

³⁹⁶ A.MTZ.04, nr. 135/54.

³⁹⁷ A.MTZ.04, nr. 26/42.

³⁹⁸ Yalnız mesud günlerde değil, mübarek günlerde de komiserhaneyi donatması ve kullanılan havaî fişekleri imal etmesi münasebetiyle, Karlovalı Hafız Mustafa Efendi'nin bir adet "sanayi-i nefise" madalyası ile taltifi, Bulgaristan Komiseri tarafından, 1906 senesinde talep edilmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 140/57).

³⁹⁹ A.MTZ.04, nr. 26/42.

⁴⁰⁰ A.MTZ.04, nr. 47/64; 135/54.

⁴⁰¹ A.MTZ.04, nr. 79/37.

⁴⁰² A.MTZ.04, nr. 67/31.

⁴⁰³ A.MTZ.04, nr. 74/88.

⁴⁰⁴ A.MTZ.04, nr. 75/4; 90/77.

⁴⁰⁵ A.MTZ.04, nr. 90/77. Bu münasebetle İstanbul'a gönderilen telgrafnamelerden birisi, şu şekildedir: "Bulgaristan hâriciyye müdiri bu gün nezd-i âciziye gelüp, id-i sa'id-i fitr münâsebetiyle, gerek Bulgaristan Emâreti'nin ve gerek kendüsünün, tebrikât ve hüsn-i temenniyyâtını huzûr-ı sâmî-i vekâletpenâhilerine arz ve tebliğ etmekteğini, çâker-i keminelere recâ etmiş olduğu, ma'ruzdur. 10 Mayıs 1891". (Bkz. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 63,

d) Yeniyl Merasimleri

Bulgaristan Komiserliği'nde yapılan kutlamalar içerisinde, velâdet, cülûs ve bayram merasimlerinden başka, hicrî takvimin ilk günü olan 1 Muharrem münasebetiyle, yeniyl kutlamaları yapılmıştır. Bu münasebetle, Sofya'da bulunan yabancı devletlerin konsolosları, komiserhaneye gelerek, Osmanlı komiserine, Sultan II. Abdülhamid'e arzedilmek ricasıyla, tebrik temennilerini bildirmişler ve devletlerinin bayraklarını konsoloshanelerine asarak, Hicrî yeniyl kutlamalarına iştirak etmişlerdir. Bulgaristan komiseri de, "cenâb-ı Hakk, habîb-i ekremî ve arz-ı e'azimî hürmetine" yeni seneyi, II. Abdülhamid hakkında uğurlu ve mesud nice nice senelerin idrâkine emsal buyurması temennisi ile bu konuda bir tahrir kaleme alarak, İstanbul'a göndermiştir⁴⁰⁶.

e) Merasim Tahsisatı

Komiserhanede yapılan merasimler ve bu vesile ile ziyaretçilere yapılan ikramlar, belirli bir masrafı gerektirdiğinden, icab eden meblağ, komiserler tarafından, sadareten talep edilmiştir. Sadareten maliye nezaretine yönlendirilen bu türlü talepler, hariciye nezareti bütçesinin "taşra masârifât kısmı"ndan karşılanmak üzere, padişahın tensibine sunulmuş ve Osmanlı Bankası vasıtasıyla, Sofya'ya gönderilmiştir⁴⁰⁷. Bu masraflar, Bulgaristan Komiserliği'nin "tahsisat-ı fevkalaade"si olarak kaydedilmiştir⁴⁰⁸. Komiserlikte yapılan kutlamalar için, 200 lira gönderilirken, özellikle cülûs merasiminin kutlanması sırasında, komiserlik binasının tezyin ve tefrişine de önem verildiğinden, bu rakam 300 liraya kadar çıkarılabilmıştır⁴⁰⁹.

Bununla beraber, tahsisisi lazım gelen paranın her zaman vaktinde gönderilemediği veya istenilen miktarlarda ödeme yapılmadığı da görülmektedir. Bu sebepten dolayı, ayrıca zor durumda kalan komiser, bazen gereken paranın eksik kalan kısmını kendi maaşından tamamlamak mecburiyetinde kalmıştır⁴¹⁰. Hattâ bazı zamanlar, ikram edilen yemek ve meşrubatları, borçlanmak suretiyle tedarik etme cihetine gitmiştir⁴¹¹. Bu tür harcamaların esas kaynağı olan hariciye nezaretinin bütçesi müsait olmadığından ve genel bütçenin de yetersizliği sebebiyle, sadaret, çeşitli kaynakları zorlamış ve en nihayet, harcamaları, komiserlik tahsisatı ile herhangi bir ilgisi olmadığı halde, "Donanma ve Ziyâfet Tertibi"nden karşılamıştır⁴¹². Böyle olmakla beraber, komiserin tahsisat taleplerine cevap verilmediği veya ödemeler hususunda ihmalkâr davranıldığı, gözlenmektedir⁴¹³. Bu sebepten ki komiserler, merasim tarihinden önce, sadarete gönderdikleri tahriratlarda, para talebinde bulunmuşlar⁴¹⁴ ve aksi takdirde, doğacak mesuliyetten kendilerinin mazur tutulmalarını istemişlerdir. Hattâ son zamanlara doğru, 200 liralık tahsisatın, 100 liraya tenzil edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında komiserler, yapılan masrafların, gönderilen tahsisattan fazla tuttuğunu ve 100 liralık bir tahsisat ile yapılacak olan bir merasimin de, devletin şânına

64). Bu faaliyetlere rağmen, Kurban Bayramı münasebetiyle, komiserhanede kurban kesildiğine dair herhangi bir bilgi tespitinde bulunamadık.

⁴⁰⁶ A.MTZ.04, nr. 34/2.

⁴⁰⁷ A.MTZ.04, nr. 67/29; 67/31; 81/5; 133/60.

⁴⁰⁸ Bu tahsisatı, 120 liradan 200 liraya varan miktarlarda tespit edebiliyoruz (Bkz. A.MTZ.04, nr. 64/60; 104/3; 109/75; 128/46; 124/6).

⁴⁰⁹ Hariciye nezareti, 300 lirayı komiserliğe göndermiş ise de, bu konudaki memnuniyetsizliğini de belirtmiştir. Zira, komiserhanenin tefrişi için iki sene daha az bir zaman önce, Necib Melhame Efendi'nin talebi üzerine, Bellova-Vakarel Demiryolu Hattı hasılatına mahsuben, 1.070 liradan fazla bir miktarın, komiserliğe gönderildiğini, bu kadar masraf ve kısa zamana rağmen, mevcut mefruşatın, merasim için kifayet etmeyeceği hususunun anlaşılmadığını da, ifade etmiştir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 81/5).

⁴¹⁰ A.MTZ.04, nr. 81/5, lef 2. 6.IX.1902.

⁴¹¹ A.MTZ.04, nr. 128/46.

⁴¹² A.MTZ.04, nr. 104/3.

⁴¹³ A.MTZ.04, nr. 67/31; 104/3; Mesela Nasuhî Bey, 21.VIII.1897 tarihli tahririnde, "gelenlere şampanya i'tâsi şöyle dursun, kahve bile verilemeyecek bir hâl-i zarûret-iştimalde bulunulduğunu arz" etmektedir. (Bkz. A.MTZ.04, nr. 47/64).

⁴¹⁴ A.MTZ.04, nr. 104/3.

yakışmayacağını belirtmek mecburiyetinde kalmışlardır. Ancak, bu konuda yapılan itirazlara rağmen, tenzilat kararında, herhangi bir değişiklik olmamıştır⁴¹⁵. Burada, muhtemelen, Sultan II. Abdülhamid'in, her sene bir yaş daha ihtiyarladığının işareti olan "velâdet şeh-âyin"lerinden ziyade, saltanatını perçinlediğinin delili olan cülus merasimlerine, daha fazla önem verdiğini söylemek, herhalde yanlış olmayacaktır.

E) BULGARİSTAN KOMİSERLİĞİNİN MALİ MESELELERİ

Bulgaristan Komiserliği ile ilgili arşiv vesikaları içerisinde, muntazam ve fazla tatminkâr olmamakla birlikte, komiserhane heyetinin maaş, harcırah ve tahsisat gibi, malî konularına ışık tutabilecek bilgiler bulmak mümkündür. Komiserhane heyetine ait yapılan ödemeler, bu ödemelere söz konusu olan paranın, Rüsûmat Emaneti tarafından İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na yatırılması ve aynı bankanın Sofya şubesinden alınması şeklinde yapılmıştır⁴¹⁶. Bütün bu işlemler, maliye ve hariciye nezaretlerinin bilgisi dahilinde gerçekleşmiştir⁴¹⁷. Rumeli Müfettişliği ile ilgili harcamaların havalesinde olduğu gibi, burada da, malî muameleler, Osmanlı Bankası'na havale edilmiştir⁴¹⁸.

1) Komiserhane Heyetinin Maaşları

Komiser maaşlarını muntazaman tespit edememekle birlikte⁴¹⁹, bu miktarın, 10.000 ile 20.000 kuruş arasında değiştiğini görüyoruz. Komiserin rütbesi ve şahsî özellikleri, bazen maaş nispetinin artmasında, müspet bir rol oynayabilmiştir. Tespit edebildiklerimiz içerisinde, Pertev Efendi'nin 12.000 kuruş⁴²⁰, Nihad Paşa'nın 20.000-14.000 kuruş⁴²¹, Niyazi Beyefendi'nin 10.000-12.500 kuruş⁴²², Necib Melhame Efendi'nin 10.000-20.000 kuruş arasında⁴²³ ve Ali Ferruh Bey'in de, 20.000 kuruş⁴²⁴ maaş aldıklarını görüyoruz.

Komiserhane kâtiplerinin maaşlarını da aşağıdaki şekilde tespit edebilmekteyiz⁴²⁵.

Abdurrahman Efendi	:	1.500	kuruş ⁴²⁶
Alfred Bey	:	1.500	kuruş ⁴²⁷
Ali Hilmi Bey	:	2.500	kuruş ⁴²⁸
Bedros Efendi	:	1.000	kuruş ⁴²⁹

⁴¹⁵ 100 liralık bir tahsisat ile yapılacak kutlamanın "yâr ü ağyâra karşı şân-ı saltanat-ı seniyyeyi muhâfazaya gayr-i kâfi" olduğu hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 109/75.

⁴¹⁶ Bİ, nr. 209; A.MTZ.04, nr. 81/17, lef 3.

⁴¹⁷ A.MTZ.04, nr. 60/60, lef 1; 62/65.

⁴¹⁸ A.MTZ.04, nr. 120/91; 132/35.

⁴¹⁹ Bu arada, Nihad Paşa ile birlikte vazife yapan ve ikinci Komiser Ali Fazıl Beyefendi'nin maaşını, 6.IV.1884 tarihinde, 12.000 kuruş olarak tespit edebiliyoruz. Bkz. A.MTZ.04, nr. 19/18, lef 1.

⁴²⁰ Pertev Efendi'nin maaşını doğrudan tespit edememekle beraber, bu miktarı, harcırahından öğrenebiliyoruz. Bkz. Bİ, nr. 209.

⁴²¹ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 25.

⁴²² 10.000 kuruş için bkz. A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 22. 7.IV.1896; 39/23, 17.X.1896; 12.500 kuruş için bkz. A.MTZ.04, nr. 44/31, 10.V.1897'den önce; 49/59, lef 1, 19.VII.1897; 47/59, 21.VIII.1897.

⁴²³ A.MTZ.04, nr. 59/55, 29.X.1898; A.MTZ.04, nr. 64/57, 6.X.1899; A.MTZ.04, nr. 77/18, lef 2, 8.V.1902.

⁴²⁴ A.MTZ.04, nr. 75/54, lef 4, 3.IV.1902.

⁴²⁵ Memurların maaşları, kıdem ve değişen rütbelere ile birlikte farklılıklar arz etmektedir. Arşiv vesikalarının kifayetsizliği yüzünden, bu konuda bir bütünlük sağlayamadığımızdan, aynı memura ait farklı senelerde bir kaç maaş miktarı tespit edebilmekle beraber, burada en yüksek nispeti tercih ettik. Bu konudaki daha fazla bilgiyi, "Komiserhane heyetinin Malî Sıkıntısı" bahsinde vereceğiz.

⁴²⁶ A.MTZ.04, nr. 70/26.

⁴²⁷ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 4, 26.

⁴²⁸ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 7; 81/18, lef 3; 80/66, lef 1; 33/74, lef 26; 76/58; 137/42.

⁴²⁹ İŞD, nr. 2553; Bİ, nr. 255, lef 47.

Belçof Efendi	:	2.120	kuruş ⁴³⁰
Cebrail Gazzala Efendi	:	600	kuruş ⁴³¹
Daniş Efendi	:	3.000	kuruş ⁴³²
Dominyan Efendi	:	3.500	kuruş ⁴³³
Edhem Ruhi Bey	:	1.500	kuruş ⁴³⁴
Emin Bey	:	2.500	kuruş ⁴³⁵
Hayri Bey	:	3.000	kuruş ⁴³⁶
İbrahim Fethi Bey	:	1.500	kuruş ⁴³⁷
İzzet Bey	:	3.000	kuruş ⁴³⁸
Karabet Efendi	:	3.500	kuruş ⁴³⁹
Macid Bey	:	2.250	kuruş ⁴⁴⁰
Mahmud Nedim Bey	:	2.000	kuruş ⁴⁴¹
Malahodi Efendi	:	1.000	kuruş ⁴⁴²
Mehmed Efendi	:	2.000	kuruş ⁴⁴³
Mehmed Ali Bey	:	2.750	kuruş ⁴⁴⁴
Mehmed Nuri Efendi	:	600	kuruş ⁴⁴⁵
Münir Bey	:	7.500	kuruş ⁴⁴⁶
Onnik Efendi	:	8.700	kuruş ⁴⁴⁷
Refik Bey	:	6.000	kuruş ⁴⁴⁸
Sadullah Bey	:	1.500	kuruş ⁴⁴⁹
Salih Bey	:	2.250	kuruş ⁴⁵⁰
Selim Efendi	:	3.000	kuruş ⁴⁵¹

⁴³⁰ A.MTZ.04, nr. 33/95, lef 1; 33/74, lef 33; 39/23; 75/54, lef 4.

⁴³¹ A.MTZ.04, nr. 77/24, lef 1; 72/74; 73/54.

⁴³² Bİ, nr. 201.

⁴³³ Bİ, nr. 200.

⁴³⁴ A.MTZ.04, nr. 130/60.

⁴³⁵ A.MTZ.04, nr. 5/5, 26.

⁴³⁶ A.MTZ.04, nr. 75/54, lef 4; 80/17.

⁴³⁷ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 38, 41.

⁴³⁸ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 7.

⁴³⁹ Bİ, nr. 200.

⁴⁴⁰ A.MTZ.04, nr. 46/42.

⁴⁴¹ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 26.

⁴⁴² A.MTZ.04, nr. 53/5, lef 3; 55/38, lef 1.

⁴⁴³ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 29.

⁴⁴⁴ A.MTZ.04, nr. 68/51; 75/54, lef 4.

⁴⁴⁵ A.MTZ.04, nr. 80/82; 81/38.

⁴⁴⁶ A.MTZ.04, nr. 39/23.

⁴⁴⁷ A.MTZ.04, nr. 39/23.

⁴⁴⁸ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 26; 39/23; 75/21; 75/54, lef 4.

⁴⁴⁹ A.MTZ.04, nr. 75/21.

⁴⁵⁰ A.MTZ.04, nr. 75/21; 75/54, lef 4.

⁴⁵¹ Bİ, nr. 208; 210.

Selim Raad Efendi	:	4.150	kuruş ⁴⁵²
Tevfik Efendi	:	600	kuruş ⁴⁵³
Vasık el-Müeyyed Bey	:	1.500	kuruş ⁴⁵⁴

2) Komiserhanenin Tahsisatı

Komiserhane heyeti içerisinde, kâtiplerden başka, kavas, aşçı ve diğer hizmetliler gibi bir kısım hademe de mevcuttur. Gerek bunlara ödenen maaşları⁴⁵⁵ ve gerekse kırtasiye, yakacak, aydınlanma ve telgraf masraflarının karşılanması için, aylık olarak ayrı bir harcama kalemi meydana getirilmiştir⁴⁵⁶. Maaşlarda olduğu gibi, Rüşumat Emaneti tarafından, İstanbul'da Osmanlı Bankası'na yatırılan bu harcama ile ilgili tahsisat⁴⁵⁷, komiserin şahsına havale edilmiş ve yine, onun tarafından harcanmıştır⁴⁵⁸. 1897 senesi itibariyle tahsisat gerektiren masrafları ve miktarlarını, şu şekilde tespit ediyoruz⁴⁵⁹.

Telgraf ve posta ücretleri	22.500	kuruş
Fukara ve muhtaç Osmanlı tebeasına iane	20.000	kuruş
Hademe, kavas ve kapıcı maaşı	11.000	kuruş
Mahrukat ve tenvirat	7.500	kuruş
Kırtasiye masrafı	5.000	kuruş
Merasim günlerinde komiserhanenin tezyini	2.600	kuruş
Hademenin elbise parası	1.500	kuruş
Resmî ziyaretler için araba ücreti	1.500	kuruş
Eşya ve mefruşat masrafı	1.000	kuruş

Komiserhane tahsisatının miktarı, farklı senelere göre değişmekle birlikte, muntazam ve kâfi bir nispette ödeme yapılamamıştır. Aylık olarak ödenmesi gereken tahsisatın, tespit edebildiğimiz miktarı şöyledir:

7	Nisan	1896	:	2.500	kuruş ⁴⁶⁰
17	Mayıs	1897	:	2.500	kuruş ⁴⁶¹
19	Temmuz	1897	:	5.000	kuruş ⁴⁶²

⁴⁵² A.MTZ.04, nr. 75/54, lef 4.

⁴⁵³ A.MTZ.04, nr. 77/24.

⁴⁵⁴ A.MTZ.04, nr. 134/1, lef 4.

⁴⁵⁵ Kavas ve hademe maaşları ile diğer masrafların komiserhane tahsisatından karşılandığı hakkında bkz.

A.MTZ.04, nr. 59/51, 26.XI.1898.

⁴⁵⁶ A.MTZ.04, nr. 123/18.

⁴⁵⁷ A.MTZ.04, nr. 120/91.

⁴⁵⁸ A.MTZ.04, nr. 132/35.

⁴⁵⁹ A.MTZ.04, nr. 47/63, lef 2, 1.VII.1897.

⁴⁶⁰ A.MTZ.04, nr. 33/74, lef 22.

⁴⁶¹ A.MTZ.04, nr. 44/54.

⁴⁶² A.MTZ.04, nr. 49/59, lef 1.

21	Ağustos	1897	:	3.750	kuruş ⁴⁶³
8	Nisan	1898	:	3.750	kuruş ⁴⁶⁴
26	Kasım	1898	:	5.000	kuruş ⁴⁶⁵
3	Nisan	1902	:	8.750	kuruş ⁴⁶⁶
9	Temmuz	1905	:	15.000	kuruş ⁴⁶⁷

Kiyafetsizliği⁴⁶⁸ ve ihtiyaçları karşılayamaması⁴⁶⁹ sebebiyle, tahsisat miktarının bazen artırılması cihetine gidilirken⁴⁷⁰, bazen, "hazinenin menfaatine" düşüncesiyle, geçici olarak, herhangi bir ödemenin yapılmadığı anlar da olmuştur⁴⁷¹. Aslında her ay muntazaman ödenmesi gereken tahsisat ödemeleri, ancak Sultan II. Abdülhamid'in, "husûsî iradesi"ne tâbi ve gecikmiş olarak yapılabilmiştir. Halbuki komiserhaneye ayrılan tahsisat, fevkalade bir harcama olmayıp, mutad bir ödeme şekli gerektirmekte idi. Ancak, her şeyin kendi inisiyatifi dahilinde cereyan etmesine itina gösteren padişahın, "tasarruf" bahanesiyle, tahsisatların ödenmesini de, kendi iradesine bağlamayı tercih ettiği hissedilmektedir⁴⁷². Böyle olmakla beraber, çıkan bir iradeye rağmen, tahsisat ödemelerinin zamanında yapılmadığı haller de söz konusu olmuştur⁴⁷³.

Bu tür uygulamalar karşısında zor durumda kalan komiserlerin, tahsisatın zamanında gönderilmesini, aksi takdirde iş görmenin mümkün olamayacağını sadarete bildirdiklerine⁴⁷⁴ ve bunların, harcamaları, gerek kendi maaşlarından ve gerekse kançılara tahsisatından karşılayarak "idare-i maslahat"a çalıştıklarına, daha önce işaret etmiş bulunmaktayız⁴⁷⁵. Bu durum karşısında, gelen tahsisatın yarısının, telgraf haberleşmesi için harcandığına⁴⁷⁶, buna rağmen, malî kifayetsizlik yüzünden, sadareten gelen emirleri cevaplandırarak "akça-i vâhîde"nin kalmadığına ve eğer, âcilen 10.000 kuruş gönderilmezse, telgraf haberleşmesinin kesileceğine dâir, komiserlerden Niyazi Bey'in, 8 Mart 1896 tarihli tahriratına şaşırılmamak lazımdır⁴⁷⁷. Bu âcil durum karşındadır ki, istenen para derhal gönderilmiş ve ayrıca, alınıp alınmadığı komiserlikten sorulmuştur⁴⁷⁸.

Bu gibi sıkıntılara bir son vermek amacıyla, son zamanlarda, yeni bir uygulamaya gidilmiş ve o devirde epey gelişmiş olan bankacılık hizmetinden istifade edilmesi düşünülmüştür. Buna göre, tahsisat miktarına kıyasen bir büyük meblağın, komiserhane giderlerini karşılamak maksadıyla, Osmanlı Bankası vasıtasıyla, "kredi" olarak tahsis edildiğini görüyoruz. Aylık olarak açılan bu kredi ile ilgili, değişik rakamlar tespit etmekteyiz. Mesela bu miktar, kuruş hesabıyla 1901 senesi için

⁴⁶³ A.MTZ.04, nr. 47/59.

⁴⁶⁴ A.MTZ.04, nr. 54/43, lef 1.

⁴⁶⁵ A.MTZ.04, nr. 59/51.

⁴⁶⁶ 75/54, lef 4.

⁴⁶⁷ A.MTZ.04, nr. 130/31, lef 2.

⁴⁶⁸ A.MTZ.04, nr. 54/43, lef 1.

⁴⁶⁹ A.MTZ.04, nr. 48/36.

⁴⁷⁰ A.MTZ.04, nr. 47/5; 47/59; 49/59, lef 1; 60/20, lef 1; 66/21.

⁴⁷¹ A.MTZ.04, nr. 130/31, lef 2; 134/41; Komiser Sadık Paşa; zaten malî sıkıntı içerisinde bulunan ve gönderilecek tahsisatı bekleyen komiserlik personeline bunun nasıl izah olunacağını zor olduğunu ve bu konuyu, sadaretin "adl ü hakkaniyet ve vicdan ü merhamet"ine havale ettiklerini belirtmektedir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 134/41.

⁴⁷² A.MTZ.04, nr. 47/76.

⁴⁷³ A.MTZ.04, nr. 47/76, lef 2.

⁴⁷⁴ Sadaretin, Maliye Nezaret ve Rûsumat Emaneti'ne tezkiresi: "Komiserliğe ait mühim masrafların daha ziyade tehiri mümkün olamayacağından..." ödenmesi hususunda. Bkz. A.MTZ.04, nr. 123/52, 18, 20.XI.1904.

⁴⁷⁵ A.MTZ.04, nr. 47/59.

⁴⁷⁶ Aslında telgraf masraflarının kançılara hasılatından karşılanması gerekirken, bu hasılatın yetersizliği yüzünden, 7.VIII.1895 tarihinde yeni bir formül bulunmaya çalışılmıştır. Buna göre, İstanbul'daki Bulgaristan Kapıkethüdalığı ile Komiserliğin, karşılıklı olarak meccanen haberleşmesi ihtimali düşünülmüş ise de, kethüdalığa ait telgrafların az olması sebebiyle, tatbik edilememiştir. Bu konuda bkz. A.MTZ.04, nr. 29/58, lef 1.

⁴⁷⁷ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 3, 5.

⁴⁷⁸ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 6.

20.000⁴⁷⁹, 60.000⁴⁸⁰ ve 70.000⁴⁸¹, 1902 senesi için 60.000⁴⁸², 1905 senesi için 25.000⁴⁸³ ve 132.440⁴⁸⁴, olarak belirlenmiştir. Bu tahsisat miktarları tatminkâr görünmekle birlikte, hesapta çoğu zaman karşılığının olmadığına dâir yaptığımız tespitler⁴⁸⁵, bizde, bu uygulamanın da, beklenen ferahlığı sağlayamadığı kanaatini uyandırmaktadır.

Komiserhanede çalışan kâtiplerin almakta oldukları maaşlara ilaveten, "askerî" veya "mülkî" sıfatlarıyla anılan, ayrıca bazı ödemelerde bulunulduğu görülmektedir. Bu uygulamanın, verilen maaşları takviye etmek amacıyla yapıldığı açıktır⁴⁸⁶. Mesela, ikinci kâtip Miralay Ali Hilmi Bey'in hariciye nezaretinin tahsisatından ödenen mülkî tahsisatını, 10 Nisan 1900 tarihinde 1.500 kuruş⁴⁸⁷, 26 Aralık 1905 tarihinde 2.250 kuruş⁴⁸⁸ ve 16 Şubat 1906 tarihinde de 2.000 kuruş⁴⁸⁹ olarak, Türkçe başkâtibi Miralay Neşet Bey'in askerî tahsisatını ise 2.250 kuruş⁴⁹⁰ olarak tespit ediyoruz⁴⁹¹. Halbuki, Ali Hilmi Bey'in maaşının 2.500 kuruş olduğunu, yukarıda belirtmiştik. Bununla beraber, bu tahsisatların, genelde tesadüfî bir ödeme karakteri taşıdıklarını da, gözden uzak tutmamak lazımdır.

Yukarıda işaret ettiğimiz hususlardan başka, fevkalaade bir vazife ile Sofya'dan ayrılmak mecburiyetinde kalan komiserlerin masraflarının da, yine padişahın iradesine bağlı olarak ödenmesi gerekmektedir. Bu tür masraflara bir örnek olmak üzere, Bulgar hükümetinin Kurucu Meclis çalışmalarını takip etmek amacıyla Tırnova'ya giden komiser Pertev Efendi'nin 4.500 franklık masrafının dökümünü, şu şekilde göstermek mümkündür⁴⁹².

Yemek ücreti	2.500	frank
İkametgâh kirası	1.000	frank
At ve araba kirası	580	frank
Resmî ziyafet masrafı	420	frank
Yekûn	4.500	frank

3) Harcırah Meselesi

Komiserler de dahil olmak üzere, herhangi bir vazife için memuriyet mahalli dışına çıkan komiserhane mensuplarına, muayyen bir harcırah ödenmiştir. Bu tür harcamalar içerisinde, istişarede bulunulmak üzere, İstanbul'a gelen komiserlerin harcırahları, önemli bir yer tutmuştur. Ancak padişahın iradesi ile İstanbul'a gelebilen bir komisere⁴⁹³, tren ile yaptığı yolculuğun masraflarını karşılamak üzere belirli bir miktar harcırah verilmiş⁴⁹⁴, diğer taraftan, kendisine vekâlet eden kâtime de, geçici olarak üstlendiği, komiser vekilliği vazifesinden dolayı, vekâlet harcırahı ödenmiştir⁴⁹⁵.

⁴⁷⁹ A.MTZ.04, nr. 69/59; 76/33, lef 2.

⁴⁸⁰ A.MTZ.04, nr. 70/29.

⁴⁸¹ A.MTZ.04, nr. 73/53, lef 1.

⁴⁸² A.MTZ.04, nr. 73/53, lef 1.

⁴⁸³ A.MTZ.04, nr. 134/41.

⁴⁸⁴ A.MTZ.04, nr. 136/51.

⁴⁸⁵ A.MTZ.04, nr. 73/53, lef 1.

⁴⁸⁶ A.MTZ.04, nr. 94/34, lef 2.

⁴⁸⁷ A.MTZ.04, nr. 65/61.

⁴⁸⁸ A.MTZ.04, nr. 137/42.

⁴⁸⁹ A.MTZ.04, nr. 138/80, lef 1.

⁴⁹⁰ A.MTZ.04, nr. 64/32, 20.X.1899.

⁴⁹¹ Askerî tahsisata yapılan zamların hariciye nezaretinin "zarûret tertibi"nden ödenmesi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 64/32, 20.X.1899.

⁴⁹² Bİ, nr. 250, lef 1, 27.V.1879.

⁴⁹³ A.MTZ.04, nr. 59/55; 61/3, lef 1; 66/47.

⁴⁹⁴ A.MTZ.04, nr. 66/49, 2. Mesela, Necib Melhame Efendi'ye gidiş-dönüş harcırahı olarak 16.200 kuruş verilmesi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 66/75.

⁴⁹⁵ A.MTZ.04, nr. 76/22.

Harcırah ödenmesi, "mesafe cedveli"ne göre yapılmış⁴⁹⁶ ve Osmanlı Bankası vasıtasıyla ödenmiştir⁴⁹⁷. Ekseriyetle zamanında gönderilmeyen⁴⁹⁸ veya yeterli olmayan⁴⁹⁹ harcırahların, ancak padişahın iradesi ile ödendiğini veya kâfi gelmeyen bir harcırah miktarında yapılan artırmanın da, yine aynı muameleye tabi tutulduğu görülmektedir⁵⁰⁰. Komiserlerin İstanbul'a geliş-gidişleri için kendilerine ödenen harcırahları; 1896 senesinde 7.00 kuruş⁵⁰¹, 1898 ve 1899 senelerinde 10.000 kuruş⁵⁰², 1904 ve 1905 senelerinde ise, 20.000 kuruş⁵⁰³ olarak tespit edebiliyoruz. 1879 senesinde Sofya'dan Tırnova'ya giden Pertev Efendi'ye, harcırah olarak 120 lira gönderilmiştir⁵⁰⁴.

Harcırah ödenmesi, komiserhanenin diğer memurları için de tatbik edilmiştir. Bu hususta, tayin ve ayrılmalar münasebetiyle ödenen meblağların yanında, özel bir vazife ile Bulgaristan'ın bir diğer mahalline gitmenin de, harcıraha gerektirdiğini görüyoruz⁵⁰⁵.

4) Komiserhane Heyetinin Mâlî Sıkıntısı

Komiserhane kâtiplerine âit maaşların ödenmesinde karşılaşılan güçlükler, bu konudaki en mühim meselelerden birini teşkil etmiştir. Maaş miktarları başlangıçtan beri kifayetsiz kalan⁵⁰⁶ ve Osmanlı Devleti'ni diğer devletler nezdinde temsil eden sefaret mensuplarına nispeten, düşük ödemelerle çalışmak mecburiyetinde kalan komiserhane heyeti⁵⁰⁷, işlerin lâıkiyle yürütülmesi ve geçimlerini temin hususunda, bir çok sıkıntıları göğüslemek durumunda kalmışlardır⁵⁰⁸. Üstelik maaşlar, her ay muntazam bir şekilde ellerine geçmemiş ve üç ayda⁵⁰⁹, genellikle dört⁵¹⁰ ve hattâ beş⁵¹¹, altı⁵¹² ve yedi⁵¹³ ayda bir verilmiştir. Bu yüzden komiserhane heyeti, bulabildikleri her türlü vasıtaya müracaat ile borçlanarak, bu konuda bize bilgi veren vesikaların tanımlaması ile "idâre-i maslahat" etmişlerdir⁵¹⁴. Büyük bir "perişanlık" hâli olarak gördüğümüz bu durum, devletin içinde bulunduğu "çöküş seyri"nin, müşahhas bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır⁵¹⁵.

⁴⁹⁶ A.MTZ.04, nr. 72/62.

⁴⁹⁷ Bİ, nr. 209.

⁴⁹⁸ A.MTZ.04, nr. 83/1.

⁴⁹⁹ A.MTZ.04, nr. 63/18, lef 3.

⁵⁰⁰ A.MTZ.04, nr. 58/13, lef 1.

⁵⁰¹ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 10.

⁵⁰² A.MTZ.04, nr. 58/13, lef 1; 60/60, lef 1; 63/18, lef 3.

⁵⁰³ A.MTZ.04, nr. 96/11, lef 1; 123/86, lef 9; 125/38.

⁵⁰⁴ Bİ, nr. 209.

⁵⁰⁵ A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 68; 74/8, lef 1; 76/54, lef 2. Mesela, Yanbolu ve Bergos cihetlerine tahkikat için giden Komiser Necib Melhame Efendi'ye 17.700 kuruş, başkâtip muavini Refik Bey'e 3.144 kuruş ve ikinci kâtip 2. muavini Mehmed Ali Bey'e 525 kuruş harcırah verilmesi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 67/32. Ayrıca, memuriyet mahalli Filibe olan İbrahim Fethi Bey, kendisi ile görüşülmek üzere Sofya'ya çağrıldığında, icab eden harcırahın ödeneceği, 21.III.1889 tarihinde komiserliğe bildirilmiştir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 49.

⁵⁰⁶ Maaşının yeterli olmadığı hakkında, Nihad Paşa'nın 27.I.1884 tarihli tahriri için bkz. A.MTZ.04, nr. 5/5, lef 25.

⁵⁰⁷ A.MTZ.04, nr. 61/78, 16.IV.1899.

⁵⁰⁸ "Buraya geldim geleli, 3 aydır ne maaş ne de tahsisat aldım, parasızlık yüzünden hem geçinmekten, hem de lâıkiyle tahkikattan aciz kalmamak derecesine geldik." A.MTZ.04, nr. 48/13, 17.VIII.1897. Ayrıca bkz. A.MTZ.04, nr. 47/64; 134/41.

⁵⁰⁹ A.MTZ.04, nr. 133/42.

⁵¹⁰ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 15, 23.II.1896; 91/38, 2.IV.1903; 111/8, 19.II.1904; 119/89, lef 2, 5.VIII.1904; 129/38, 28.V.1905; 130/55, 17.VII.1905.

⁵¹¹ A.MTZ.04, nr. 116/19, 30.IV.1904.

⁵¹² A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 13, 18.V.1896.

⁵¹³ A.MTZ.04, nr. 40/81, lef 2, 13.I.1897.

⁵¹⁴ A.MTZ.04, nr. 134/41.

⁵¹⁵ "Mübârek (bayram) gün (ün)de parasızlık yüzünden dūcâr olduğumuz sefâlet son dereceye vardı. Ashâb-ı matlûb da cümlemizi tazyîk altına aldı. Evvelce edilen istikrazlar tesviye olamadığından dolayı kimseden para alamıyoruz. Merhamet ve gayret-i hidiv-e azimlerine dehâlet ederiz, fermân. 11 Şubat 1312" (Bkz. A.MTZ.04, nr.

Uzun süredir maaş alamayan komiserhane heyetinin "zarûret-i fevkalaadesi tahammül-fersâ"⁵¹⁶ ve kâtiplerin hâlinin acınacak derecede olduğunu⁵¹⁷, komiserliğe bağlı Ticaret Şubesi'nden⁵¹⁸, Sofya'daki Türk ahaliden⁵¹⁹ veya Bulgar Bankası'ndan borç aldıklarını⁵²⁰, alacaklıların her gün kapıya geldiklerini⁵²¹, işlerine gelirlerken, alacaklılarıyla karşılaşmamak ve ağır sözler işitmek için büyük zorluklar çektiklerini⁵²², el altından evdeki eşyalarını satarak "yar ü ağyar"a karşı makamlarının şerefini ve şahsi haysiyetlerini muhafazaya çalıştıklarını⁵²³, "kuvvet-i lâ-ye-mevt" derecesinde geçindiklerini⁵²⁴ ve bu durumun, "tahammül olunamaz dereceyi bulup, geçtiği"ni⁵²⁵ görmek hüznün vericidir⁵²⁶.

Komiserler, dühulde kalan maaşların bir an önce gönderilmesini ve daha sonrakilerin de düzenli olarak ödenmesine dâir yaptıkları talepler, komiserhane yazışmaları içerisinde büyük bir yer işgal etmektedir⁵²⁷. Kendilerince, halledilmesi gereken en âcil bir mesele olarak gördükleri ve maişet sebebi addettikleri maaşlarının peşine, sadaretin yalnızca önemli meseleler için kullanılmasına müsaade ettiği telgrafla⁵²⁸ düşmeleri⁵²⁹ ve maaşlarının ellerine bir an önce geçmesi için telgraf poliçesiyle ödenmesini talep etmeleri⁵³⁰, devrin en önemli haberleşme vasıtasının, bir anlamda pahalıya mal olan bir işgalinden başka bir şey değildir.

Her şeye rağmen maaşlar, gecikerek veya eksik de olsa⁵³¹ ödenmeye çalışılmış⁵³² ve gönderilen maaşlar, ayrıca komiserhaneye bildirilmiştir⁵³³. Fakat bu ödemeler, daha ziyade biriken

---

40/81, lef 2, 13.I.1897). Ayrıca, Komiserlik ikinci Kitâbeti'nin tenzil edilen maaşının, "Filibenin ehemmiyet-i siyasiye ve askeriyesi ve der-uhde edilen mes'uliyet-i mütenevvi'ale gayr-i mütenasib" olduğu konusunda bkz. A.MTZ.04, nr. 137/42, 26.XII.1905.

⁵¹⁶ A.MTZ.04, nr. 130/55, lef 3. 13.VII.1905.

⁵¹⁷ A.MTZ.04, nr. 48/36.

⁵¹⁸ A.MTZ.04, nr. 91/38, 2.IV.1903; A.MTZ.04, nr. 92/83, lef 2, 22.IV.1903.

⁵¹⁹ Sofyalı Hüseyin Ağa'dan faizsiz 50 lira borç alan Binbaşı İzzet Bey, bu borcunu ödeyemeyince, 10'ar liralık taksitler halinde maaşından kesilmesi için seraskerliğin devreye girmesi ve bu konuda Osmanlı Bankası'na emir verilmesi hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 39/41, lef 2. 4; 41/10; 43/48, lef 1; 44/6, lef 1.

⁵²⁰ Komiserhane heyetinin, Bulgaristan Bankası'ndan 130.000 kuruş borç para aldığı hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 56/26.

⁵²¹ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 15, 23.II.1896.

⁵²² A.MTZ.04, nr. 131/46, lef 2. 27.VII.1905. Memurların, aldıkları borç yüzünden alacaklıları tarafından hakarete uğradıkları hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 67/21, 22.VIII.1900.

⁵²³ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 15. 23.II.1896.

⁵²⁴ A.MTZ.04, nr. 130/31, lef 2, 9.VII.1905.

⁵²⁵ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 13, 18.V.1896.

⁵²⁶ Yine, ev kirasını ödeyemeyen komiserhane tercümanı Belçof Efendi'nin eşyalarını, hane sahibinin dışarı atması ve ağzına gelen sözleri söylemeye başlaması üzerine, sokağa bir çok insan toplanmış ve hadise haber alındığında hane sahibi derhal komiserhaneye çağırılarak, kendisinden, zor da olsa 10 günlük mühlet alınmıştır. Bakkal, kasap her gün komiserhaneye gelerek paralarını istemektedirler ki, akşama sabaha bir rezaletin çıkması an meselesidir. Yar u ağyara karşı namus-ı devleti muhafazaten müterakim maaşların bir an evvel yetiştirilmesi, konularında bkz. A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 13, 18.V.1896.

⁵²⁷ A.MTZ.04, nr. 63/12, 17.VIII.1899. Maaşların gönderilmesi "tekrar istirham olunur" A.MTZ.04, nr. 44/54, lef 2, 29.V.1897; 58/13, lef 1, 24.IX.1898; 87/37, 6.III.1903; 89/61; 91/38; 141/29.

⁵²⁸ Maaş talebi gibi mühim olmayan bir konunun telgrafla bildirilmemesine dâir bkz. A.MTZ.04, nr. 127/110, 19.IV.1905.

⁵²⁹ A.MTZ.04, nr. 130/55, 3, 13.VII.1905; 53/9, lef 2, 26.I.1898; 91/4, 2, 28.III.1903, Telgrafla yapılan talebe rağmen, bir hafta sonra muameleyle konulan evrak, sadarettin maliyeye, ancak "iktizasının ifası" mütalaasıyla ve âdetâ "geçştirilmek" suretiyle tebliğ edilmesine dair bkz. A.MTZ.04, nr. 53/9, lef 1, 2.II.1898; A.MTZ.04, nr. 130/55, lef 5, 13.VII.1905.

⁵³⁰ A.MTZ.04, nr. 111/8, 19.II.1904.

⁵³¹ Bazı katiplerin maaşları gönderilmiş ise de, diğerlerinin gönderilmediği hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 44/54, 17.V.1897.

⁵³² A.MTZ.04, nr. 44/54, lef 1; 51/31, lef 1; 70/29; 70/33, lef 1.

⁵³³ "... tarihinde Bank-ı Osmanî'ye bi't-teslim muâmele-i lâzimesi ifâ kılındığı Rûsûmât Emânet-i celilesinden iş'âr kılınmağla beyân-ı hâl siyâkında şukka. 21 Zilhicce 1323" 17.I.1906, A.MTZ.04, nr. 138/81, lef 1. Ayrıca bkz. A.MTZ.04, nr. 62/29, 20.VI.1899; 116/58, 12.V.1904; 124/4, 1, lef 2, 30.IV.1905; 130/31, 2, 9.VII.1905; 132/35, 10.VIII.1905; 138/81, 16.II.1906.

maaşların ancak bir kısmı nispetinde kaldığından, komiserhane heyetinin zaruret hali devam etmiştir⁵³⁴. Diğer taraftan, geçen zamanla birlikte maaşlara zam⁵³⁵ yapıldığını görmek mümkün ise de⁵³⁶, böyle bir muamele için, uzun bir sürenin geçmesi gerekmiştir⁵³⁷. Buna mukabil, maaş veya tahsisatlardan, tenzilât cihetine gidilmesi de, söz konusu olabilmıştır⁵³⁸. Bu arada, komiserhane heyetinin malî sıkıntıları, bazen geçici çözümler ile hafifletilmeye çalışılmış ve Sofya'ya tayin olduğu halde, henüz maaşı gönderilmemiş olan bir kâtime, komiserhanenin pasaport hasılatından ödeme yapılırken⁵³⁹, ayrılan bir kâtibin maaşı, diğer kâtipler arasında paylaşılarak, hisselerine düşen miktar, maaşlarına ilave edilebilmiştir⁵⁴⁰. Bazen de, "bütçede karşılığı yoktur" veya "kaçlılara hasılatından ödenmesi câiz değildir" değerlendirmeleriyle, bu türlü geçici çözümler dahi, akim kalabilmiştir⁵⁴¹.

Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkün ise de⁵⁴², asıl üzerinde durulması gereken konu, maaşlarını vaktinde alamayanların, yazışmalarda kullandıkları ifadelerdir. Diğer komiserlere kıyasen, Bâbîâli nezdinde daha nâfiz bir konumda olduğunu gördüğümüz Ali Ferruh Bey dahi, 30 Nisan 1904 tarihi ile yolladığı bir tahriratında; mütedahil maaşların beşe yükseldiğini, şurada-burada yapılan borçlara dahi artık imkân kalmadığını, artık "idare-i maslahat"ın da mümkün olmadığını, "tavsif-i hâl ve celb-i merhamet için ne sûretle istihâmâtda bulunacağımı ta'yinde hayrânım" diyerek, içinde buldukları zaruret hâlini, nasıl izah edeceğini şaşırıldığını, dühulde kalan maaşların yol açtığı borçlanmayı karşılamak için ödenecek bir maaşın bile artık yetmeyeceğini ve hiç olmazsa iki aylık maaşın birlikte gönderilmesini, bu "yalvar-yakar" olma hâlinin, "son defa" olma temennisiyle talep

⁵³⁴ Mesela, 1 maaş gönderilmiş ise de, borçlarının 1/4 ünü ödemişler ve elde bir şey kalmamıştır, A.MTZ.04, nr. 33/68, 15, 23.2.1896; 4 aylık maaş içeride, 1 maaş gönderilse bile, borca verilip yine müzayaka içerisinde kalmacağı, 28.V.1905, A.MTZ.04, nr. 129/38; Mütedahil 3 maaştan 2'si bankaya yatırılmıştır. Gelen maaşlarla ancak borçlar ödendiğinden, kalanının da gönderilmesi, 22.IV.1903, A.MTZ.04, nr. 92/81, lef 2.

⁵³⁵ Maaşlara yapılan zamlar, hariciye bütçesinin masraf kısmından karşılanmıştır. Bkz. A.MTZ.04, nr. 81/18, lef 1, 11.IX.1902.

⁵³⁶ Mesela; 750 kuruş, Başkatip Ahmed Nesip Bey'in (A.MTZ.04, nr. 49/27, lef 3, 7.X.1897); 500 kuruş Tercüman Belçof Efendi'nin (A.MTZ.04, nr. 64/64, lef 2, 2.VII.1899); 500 kuruş, Türkçe başkâtip muavini Refik Bey'in (A.MTZ.04, nr. 62/70; 64/64, lef 2, 2.VII.1899); 1.000 kuruş, başkâtip Corci Harkuş Efendi'nin /A.MTZ.04, nr. 62/70; 64/64, lef 2, 2.VIII.1899); 5.000 kuruş, Necib Melhame Efendi'nin (A.MTZ.04, nr. 63/8, 14.VIII.1899; A.MTZ.04, nr. 63/41, 3.IX.1899); 1.000 kuruş, 2. kâtip 2. muavini Mehmed Ali Efendi'nin (A.MTZ.04, nr. 65/61, 10.IV.1900; A.MTZ.04, nr. 66/26, 23.V.1900); 2.500 kuruş, yine Necib Melhame Efendi'nin (A.MTZ.04, nr. 72/88, lef 2, 3.XI.1901) ve 1.000 kuruş, Corci Harkuş Efendi'nin (A.MTZ.04, nr. 72/74, 20.XI.1901) maaşlarına zam yapıldığını görüyoruz.

⁵³⁷ Memurlar 9 seneye varan zaman zarfında, ne maaş zammı ne de memuriyetçe terakki etmişlerdir (Bkz. A.MTZ.04, nr. 134/41, Eylül 1905).

⁵³⁸ İkinci komiser Ali Fazıl Beyefendi'nin maaşı 12.000 kuruştan 9.000 kuruşa tenzil edildiği hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 19/18, lef 1, 6.IV.1884; Hilmi Bey'e ait 2.250 kuruşluk maaşın 1.000 kuruşunun "hazine-mande" olunması hakkında bkz. A.MTZ.04, nr. 137/42, 26.XII.1905.

⁵³⁹ A.MTZ.04, nr. 46/87, lef 2, 17.VII.1897.

⁵⁴⁰ Maaşlar düşük olduğundan ayrılan bir memurun maaşının aralarında paylaşılmasına dâir teklifleri için bkz. A.MTZ.04, nr. 61/78, 16.IV.1899. İkinci kâtip muavini binbaşı Macid Bey'den kalan 2.250 kuruşun 750 kuruşu başkâtip maaşına zam ve kalanı Hüseyin Efendi'nin maaşı olduğu konusunda bkz. A.MTZ.04, nr. 46/42, 29.VI.1897; Fransızca başkâtipi Selim Raad Efendi'nin istifası üzerine, 4.150 kuruşluk maaşının, 600 kuruşu Türkçe başkâtipi Refik Bey'e ve 250 kuruşu Türkçe kâtipi Mehmed Ali Bey'e zammolunurken, 750 kuruşu yeni tayin olunan Fransızca kâtipi Salih Bey'e maaş ve 1.500 kuruşu yeni tayin olunan mukayyid Sadullah Bey'e maaş olarak ayrılmış ve 1.000 kuruşu da, bazı müstahdemlere verilmek üzere merkeze nakl olunmuştur. Bkz. A.MTZ.04, nr. 75/21, 27.III.1902; Kapıçukadarlığının lağvından sonra, 600 liralık maaşın, diğer memurların aralarında taksimi için bkz. A.MTZ.04, nr. 113/26, lef 1, 19.III.1904.

⁵⁴¹ Doktor Malohodi Efendi'nin maaşı için "hâriciye bütçesinde para yoktur ve kaçlılardan ödenmesi câiz değildir", değerlendirmesi için bkz. A.MTZ.04, nr. 53/5, lef 3, 31.I.1898; A.MTZ.04, nr. 55/38, lef 1, 10.V.1898. Tercüman Belçof Efendi'nin 1.800 kuruşluk maaşının 2.000 kuruşa çıkartılması için gereken 200 kuruşun karşılığının olmayışı için bkz. A.MTZ.04, nr. 33/95, lef 1, 11.VI.1896.

⁵⁴² A.MTZ.04, nr. 121/86, lef 2, 18.IX.1904; 129/38, lef 2, 30.V.1905; 130/31, lef 2, 9.VII.1905; 130/55, lef 3, 13.VII.1905; 131/46, lef 2, 27.VII.1905, 133/16, lef 2, 17.VII.1905.

etmekte olduğunu görmek⁵⁴³, yaşanan sıkıntılarının derecesini, bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir. Ayrıca Sadık Paşa'nın, "bu hâle bundan ziyâde tahammül mümkün olmadığından" bahisle, "Allah aşkına, peygamber aşkına, padişah efendimizin ve devlet-i ebed-müddetin şan ü haysiyeti nâmına maaşlarımızı gönderin"⁵⁴⁴, şeklindeki hazin feryadı ve "Yedi aydır maaş alamıyoruz ve borca batmış durumdayız, Bulgarlar indinde hiç bir itibarımız kalmadı, şaki Yovan Nikeforof'un üzerinde 685 lira bulunmuştur, maaşımıza mahsûben aramızda paylaşabilir miyiz?" şeklindeki çok hazin talepleri, bu konuda daha fazla söz söylemeyi ve örnekleri çoğaltmayı, gereksiz kılmaktadır⁵⁴⁵.

Bu durumu, Osmanlı Devleti'nin malî sıkıntı içerisinde bulunduğu sebebine istinad ettirmek ve tasarruf cihetine gidildiğini söylemek⁵⁴⁶ ile, izah edilmesine çalışılmasını, yetersiz addeden⁵⁴⁷ Ali Ferruh Bey, kendilerine ödeme yapılmazken, diğer ülkelerdeki sefaret mensuplarının, maaşlarını muntazaman alabildiklerini belirtmekte⁵⁴⁸; son komiser olan Sadık Paşa ise, maaşların ödenmemesinin "hazinenin malî müzayakasından kaynaklanmadığı"ni iddia etmektedir⁵⁴⁹. Bulgaristan Komiserleri'nin, diğer ülkelerdeki sefaret mensuplarının maaşlarının muntazaman ödendiğine dair olan değerlendirmesinin isabetli olmadığı açıktır. Ancak, kendilerinin böyle bir kanaate sahip olması, bu konuda Bâbîâli'yi, belirgin bir şekilde ihmalkârlık⁵⁵⁰ ve duyarsızlık içerisinde görmeleri⁵⁵¹, duydukları infialin neticesinde, kendilerine daha kötü bir muamele yapıldığı kanaatine sürüklenmiş olmalıdır⁵⁵². Maaş, tahsisat ve harcırahların ödenmesi işlerinin, mevcut miktarlara yapılan küçük ilaveler de dahil olmak üzere, bütün malî konularda olduğu gibi, yalnızca II. Abdülhamid'in iradesine bağlı olduğu gerçeğini, göz ardı etmiş gibidirler⁵⁵³.

Halbuki, hariciye nazırı Arifî Paşa'nın ifadesinde manasını bulan, "me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyenin enzâr-ı ecânibde zarûret içinde kalmaları şân-ı âliye gayr-i muvâfık..." olduğu şeklindeki güzel değerlendirmesi, Bulgaristan Komiserliği için tatbik edilememiştir⁵⁵⁴. Sofya'nın pahalı bir şehir olması ve mevcut maaşların yetersiz kalması karşısında⁵⁵⁵, "maaşların gönderilmesi" değil, "yetiştirilmesi"ne dair, komiserler tarafından yapılan talepler⁵⁵⁶, sadaretin; "bu konuda mâliyye nezâretine teblîgat yapıldı"⁵⁵⁷, "bir çâresine bakılmaktadır"⁵⁵⁸, "rûsûmât emâneti tarafından bankaya yatırıldı" veya "çare aranılmaktadır"⁵⁵⁹ şeklindeki ifadelerle, çok kerre geçiştirilmiştir. Zira, maaşların

⁵⁴³ A.MTZ.04, nr. 116/19, 30.IV.1904.

⁵⁴⁴ A.MTZ.04, nr. 131/46, lef 2, 27.VII.1905.

⁵⁴⁵ A.MTZ.04, nr. 39/23, 2.XI.1896.

⁵⁴⁶ Karşılığı bütçede olmadıkça, masraf yapılmaması kat'i bir şekilde irade ile belirtilmiştir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 72/42, lef 1, 18.X.1901.

⁵⁴⁷ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 12, 20.V.1896.

⁵⁴⁸ A.MTZ.04, nr. 104/13.

⁵⁴⁹ A.MTZ.04, nr. 134/41.

⁵⁵⁰ "... maaşatın te'diyesince komiserliğe karşı bu sene gösterilen ihmal-i fevkalaade..." için bkz. A.MTZ.04, nr. 133/42.

⁵⁵¹ Sadık Paşa'nın "yalvarma" derecesindeki talebine rağmen sadaretin maliye nezaretine bu konuda verdiği emir, ancak "... bu kerre dahi Bulgaristan Komiserliği'nden alınan tahrirâtın süreti leffen savb-ı devletlerine irsâl...", değerlendirmesinden ileri gidememiştir. Bkz. A.MTZ.04, nr. 131/46, lef 1, 29.VII.1905.

⁵⁵² Aynı durumu Makedonya için de görüyoruz. Bu konuda müstakil bir çalışma için bkz. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", Osmanlı Araştırmaları (1989), IX, 88-89.

⁵⁵³ A.MTZ.04, nr. 64/64, lef 2.

⁵⁵⁴ A.MTZ.04, nr. 19/18, lef 1, 6.IV. 1884.

⁵⁵⁵ A.MTZ.04, nr. 61/78, 16.IV.1899; 130/31, lef 2, 9.VII.1905.

⁵⁵⁶ A.MTZ.04, nr. 33/68, lef 13, 18.V.1896; 80/56, 21.VIII.1902.

⁵⁵⁷ A.MTZ.04, nr. 48/13, 17.VIII.1897.

⁵⁵⁸ A.MTZ.04, nr. 67/21, 22.VIII.1900.

⁵⁵⁹ A.MTZ.04, nr. 48/13, 2.IX.1897.

gönderildiğinin komiserliğe bildirilmesine rağmen⁵⁶⁰, bu muamelenin gerçekleşemediğini⁵⁶¹ veya bir buçuk ay geçtiği halde, hâlâ gönderilmemiş olduğu da görülmektedir⁵⁶².

Maaşların ödenmesinde görülen sıkıntının, tahsisat konusunda da yaşandığını söylemeye, herhalde gerek yoktur. Bu konuda, maiyyeti ile birlikte üç ay Tırnova'da kalan ve Bulgaristan komiserlerinin ilki olan Pertev Efendi, bu süre zarfında yapılan harcamalarla ilgili olarak yaptığı açıklamada, diğer devletlerin konsoloslarına ait masraflar ödendiği halde, kendi masraflarının henüz ödenmediğini belirtmesini ve kendi masrafının, diğerlerinden az olduğunu ve aksi takdirde, daha az bir harcama ile Osmanlı Devleti'nin komiseri olarak vazife yapmanın mümkün olmadığını ifade etmesini⁵⁶³, bütün bu anlatılanların, aynı doğrultudaki küçük bir örneği olarak görebiliriz. Bu anlamda, komiserhanenin faaliyetleri ve merkezle sürdürdüğü yazışmalar içerisinde mâlî konuların, büyük bir yer tuttuğunu, yadırgamamak icab eder.

NETİCE

Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın, diğer Balkan ülkeleri gibi, Osmanlı idaresinden tam olarak ayrılamaması ve devletlerarası hukuk yönünden şekli bir bağımlılık içerisinde bulunması, "Bulgaristan Emareti"nin, müstakil bir yönetime sahip olarak, bağımsız bir siyaset takip etmesine mani olamamıştır. Metbû devleti temsil eden Bulgaristan Komiserliği, 1878-1908 seneleri arasındaki otuz senelik zaman içinde, bu siyasetin en yakın gözlemcisi olmuştur. Komiserlik müessesesi, Bulgarların bu son hukukî bağımlılıktan kurtulmak, Bâbîâli'nin ise, ilişkilerindeki bu zayıf bağı, her şeye rağmen devam ettirmek yönündeki, birbirini nakz eden iki endişeyi, en belirgin şekilde aksettirmiş ve özellikle emlak, evkaf ve ticarî meseleler gibi konularda, Türk nüfusun haklarının korunmasına dair önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Bu dönemde, her ne kadar Bulgaristan'a karşı takip edilen siyaset, bizzat Osmanlı komiserleri tarafından dahi yetersiz bulunmuş ise de, daha fazlasını yapabilmeyen artık mümkün olmadığı ve aksi istikametteki görüşlerin de hissî kalmaktan ileri gidemeyeceğini, kabul etmek gerekir. Avrupa'da ve özellikle Balkanlardaki siyasî durumun arzettiği şartlar, Bâbîâli'ye, içinde bulunduğu zâfiyeti yüzünden, fazla bir manevra sahası bırakmamaktaydı. Avusturya'nın siyasetine bağlı ve Rusya'nın Balkanlara dair emellerine açık bir Almanya'nın, Osmanlı Devleti'nin "en yakın dostu" olma görüntüsüne rağmen, bu topraklarda Osmanlı varlığını destekleyici bir rol oynamayacağı, bu üç devletin, aralarındaki bütün ihtilaflara rağmen, takip ettikleri siyasette görülmektedir. Zirâ, aslolan kendi aralarındaki barışın istikrar kazanmasıdır. Bu siyasî yaklaşım içinde, Osmanlı Devleti'nin başta Boğazlar ve bu İstanbul olmak üzere, hâlen elinde tuttuğu Balkan topraklarının hiç bir önemi yoktur ve buralarını, kendi aralarındaki uzlaşmalar doğrultusunda, her an fedaya hazır dırlar. Siyasî olduğu kadar, ekonomik yönden de dışarıdan kontrol edilme raddelerine gelen Osmanlı Devleti'nin idarecileri, başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere, ele aldığımız konuda açıkça sergilediğimiz gibi, devleti temsil eden komiserliğin masraflarını ödemekten aciz kalmanın bilinci içinde, yapılabilecek pek bir şey olmadığını görmüşlerdir. Nitekim, Şarkî Rumeli Vilayeti'nin 1885 senesinde Bulgaristan tarafından ilhakında, Berlin Antlaşması'nın kendisine tanıdığı hakların kullanılması cihetine de gidilememiştir. Rusya'nın desteklemekte olduğu Bulgaristan'a, bu tasarrufundan dolayı müdahale ederek, Balkan Harbi'ne, daha otuz sene öncesinden meydan vermeyen II. Abdülhamid, neticede tamamen elden çıkacak bu toprakların muhafazasını temin edebilecek bir siyasetin ortaya çıkmasına da imkân vermiş olmuyordu. Bâbîâli ile Bulgaristan arasındaki münasebetleri, buna rağmen "dostâne" bir şekilde devam ettirmek mecburiyeti, devletin içinde bulunduğu zâfiyet hali dikkate alındığında, kaçınılmaz olmaktadır. Ancak bunun böyle olmasında, fethedilen toprakların elden çıkmasıyla kurulan Bulgaristan'ın, büyük ölçüde bir Türk nüfusunu barındırmakta olmasından ileri gelen özel durumu, pek çok şeye tahammül etmenin siyasî bir meslek haline gelmesinde, en önemli etken olmuştur ki, bu tespit, günümüz için de geçerlidir.

⁵⁶⁰ A.MTZ.04, nr. 46/69, lef 1, 26.X.1897.

⁵⁶¹ A.MTZ.04, nr. 73/22, 24.XI.1901.

⁵⁶² A.MTZ.04, nr. 51/31, 2, 2.XII.1897.

⁵⁶³ Bi, nr. 250, lef 1.

İncelemeye çalıştığımız konunun, Kıbrıs, Mısır, Bosna-Hersek ve Makedonya gibi, gerçek anlamda elden çıkmış olduğu, zorluğuna rağmen idrâk edilmiş ve bu anlamda, kağıt üzerinde kalan hukuki bağıllık ile yetinerek, elde olanı kuvvetle müdafaa, elde tutulana ise, mümkün mertebe kaybetmemeye gayret eden ince bir siyasete ışık tutmakta olduğu şüphesizdir. Dağılmaya başlayan zayıf bir imparatorluk olma gerçeğine istinad eden bu siyaset, Makedonya misalinde olduğu gibi, elde tutulan topraklar üzerinde, civar küçük devletler ve müdahil büyük devletlerin siyasî rekabet ve çekişmelerinden istifade ile imparatorluğun daha fazla parçalanmasını önlemeyi ve nihayet, tamamen yıkılmasını geciktirmeyi, hedef olarak kabul etmiştir.

Hülasa, Bulgaristan'da ve Mısır'da meydana getirilen komiserlikler ve Makedonya'daki müfettişlik, neticede, imparatorluğun Balkanlarda ve Arap vilayetleri çevresindeki, devletin yıkılmasını hedefleyen tazyiklere karşı konulmasını ve nihâf mücadelenin, elde kalan ana topraklardan uzak ve bu öz toprakların müdafaa hattı olan yerlerde göğüslenmesi maksadını taşımakta olduğunu ileri sürmek, şaşırıcı olmamalıdır. Abdülhamid idaresinin takip ettiği "gerçekçi siyaset", devletin zâfiyet halinin akis bulmasıdır ve Abdülhamid'den hemen sonra, Meşrutiyet idaresi ile beraber, imparatorluğun ana topraklarının müdafaa hattı olarak kabul ettiğimiz, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Girit, Makedonya, Arnavutluk ve Mısır'ın, bir kalemde, yeni idarenin pek itibar etmediği bu hukuki bağlarını da kopararak elden çıkması, Bulgaristan Komiserliği konusunda yakından takip edebilme imkânını bulduğumuz, Abdülhamid devri dış siyasetindeki zorunlu itiyadın, ne kadar hayatî bir anlam taşımakta olduğunu, gözler önüne sermektedir.

Türk Tarih Kurumu